

EKSZPANZIÓ XIV. – KOVÁCS ISTVÁN „A VÁR” CÍMŰ PERFORMANSA
TERÉNYBEN 2002 NYARÁN

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

VII. évfolyam 6. szám

Kiadja a Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából a Napkút Kiadó Kft.. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztőségvezető: **Vincze Ferenc**. Laptípus: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztik: **Balázs Géza** (nyelvművelés), **Bognár Antal** (próza), **Király Farkas** (vers),
Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Pencz Levente** (környezet), **Szondi Bence** (tördelés).

Napút-kör: **Csűrös Miklós**, **Gráfik Imre**, **Kosáry Domokos**, **Lászlóffy Aladár**,

Osztovits Levente, **Sánta Ferenc**, **Schwajda György**, **Konrad Sütárski**,

Sütő András, **Székely Magda** (tiszteletbeli konzulensek). • Alapította: **Masszi Péter**.

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. • Telefon: (1) 225-3474

E-mail: napkut@t-online.hu • Honlap: www.napkut.hu

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Rt. és az NH Rt.

ISSN: 1419-4082

Marin Sorescu: Expanzió
(Szlafkay Attila fordítása) 2

Előter

Németh Péter Mikola: In illo tempore 3

Marta Petreu: Meddig? 5

Grete Tartler: Árnycsínház. 5
(Szlafkay Attila fordításai)

Pécsi Sándor: Körkörös idő 6

Nyilas Atilla: Iszlám angyal üdvözlő 10

Géczi János: Allah rózsái 11

Koncsek József: Balassi Bálint

Szent Ferenchez imádkozik lelke üdvéért 20

Bohár András: Isten, világ, ember: ahogy érti 21

Végvári Vazul: Nyári Miatyánk-áhitat

a trubadúr Szent Ferencsel 35

Barsi Balázs: A Naphimnusz elemzése 38

Károly György: Szent Ferenc 55

Rainer Péter: Szent Korona-gömbtemplom 56

Csetneki Gábor: Csallitmes 58

Fodor Miklós: A természet szentsége

– a szentség természete 61

Horváth Ödön: Pranayama; Feketefehérség. 64

Tárlat

Az Ekszpanzió résztvevőinek munkáiból

(a színes mellékleten)

Köpöczi Rózsa: „Isteni vízzel és tűzzel...” 65

Bárdos Deák Ágnes: Szex a határon 67

Szabados György: Hamvas Béla és a zene 70

Németh Péter Mikola: Jin-jang & jang-jin 89

Hangírás

Hvar-déjà vu 90

(Ladik Katalin @ Németh Péter Mikola
dialógusa)

Melléklet

József Attila-émlékév 6.

Balázs Géza, Ircsik Vilmos, Tóth Sándor,
Szakolczay Lajos

Vendég-szerkesztette
Németh Péter Mikola.

Az alsó fríz (70–86. oldal)
Csorba Simon gyaloglóművész
a Napút 2002/5. számában közölt
útinapló-tekerce folytatása.

A főlíás 2002 nyarán
Mycoola „Vártól a lekvárig” hívószavára,
az Ekszpanzió XIV-re készült.

Az Expanzió/k> <Ekszpanzió/k felvételeit
1989–2004 között
az alábbi fotósok készítették:

Búza Krisz.
Csorba Simon
Dallos István
HAász Ágnes
Kéri Piroska
Köpöczi Rózsa
Kronauer Éva Lilla
Maczkó Erzsébet
Menczel Erzsébet
Németh László
Németh Zoltán Pál
Névery István
Orlik Edit
Rainer Péter
Tumbász András

akiket ezúton is köszönet illet.

Folyóiratunk támogatói:

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

VII. évfolyam 6. szám

Ekszpanzió (2)

HAÁSZ ÁGNES

SZENT FERENC A MADARAKKAL
(TANMÉSE 2004)

Marin Sorescu

Expanzió

*Ringó ladik a parton
Pányvázott bullámszelet.
Érzem mit nyel el a homok
Lapáttal a kezében.*

In illo tempore

A teremtő képzelet a „világ kezdetekor”: 2005-ben

*„A föld minden népe között
láthatatlan egyöntetűség van,
és ez, az ember minél ősbibb időkbe
ereszkedik vissza, annál nagyobb.”*

(Hamvas Béla)

AZ ALKOTÓ FOLYAMATBAN A KOZMOGÓNIAI CSELEKEDET MEGISMÉTLÉSÉVEL A VILÁGEGYETEM ÚJJÁSZÜLETÉSÉKOR AZ IDŐ, AMELYBEN ÉLÜNK, S KÉT LÉLEGZET KÖZÖTT A „Lenni, vagy nem lenni!?” ÁLLAPOTÁT „GYAKOROLJUK”, ÉS AMIBEN SÚLYOS MŰVÉSZI JELENLÉTTTEL KÍVÁNUNK JELENVALÓVÁ VÁLNI, SZINTE ÉSZREVÉTELLENÜL KIVETÍTŐDIK A MITIKUS IDŐBE.

MINDEN RITUÁLIS TEREMTŐ AKARATNAK, PERFORMANSZNAK, HAPPENING-NEK, AKCIÓNAK *in illo tempore* KELL MEGTÖRTÉNNIE AHHOZ, HOGY HITELES LEGYEN. Vagyis úgy kell megvalósulnia, „mintha” a Mű-teremtés, az alkotás aktusa a világ kezdete idején történne, illetve úgy történnének meg azok a művészi játékok, cselekedetek, gesztusok, megnyilvánulások, amelyek a „VILÁG TEREMTÉSE SIONTÓL KEZDŐDÖTT” keresztényi és a „KÁBA, A VILÁG LEGMAGASABB PONTJA” iszlám hagyományainak gondolatkörét együttesen tematizálják. Így ekszpanziós előadásainkat abból a Hamvas Béla által megfogalmazott, látszólag ellentmondásos filozófiai és teológiai alapvetésből kívánjuk levezetni, mely szerint „a kereszténységnek nincs teremtéstanítása, nincsen kozmológiája, és antropológiája, pszichológiája és társadalomtana. (...) A kereszténység nem kiépített hagyomány, mint az egyiptomi, az orfikus, a hindu vagy a kínai. Semmi egyéb, mint tanítás az alapállásról, (...) és az alapállás helyreállításáról”.

Az iszlám ugyanakkor nemcsak vallás, hanem hangsúlyozottan sajátos életsezmélet, világmagyarázat is egyben: „kiépített” hagyomány. „A hagyomány pedig annak tudása, hogy az élet nem önálló és nem egyetlen, és a lét többi körétől nem független állapot. A hagyomány ontologikus, az időnek nem része, így nem is függ attól. A hagyomány tehát a világgal egészként számol, az elemei és szférái egységes rendbe kell hogy illeszkedjenek.” Mindezzel együtt ekszpanzióink szempontjából tudnivaló az is, *hogy minden rítusnak isteni mintája, archetípusa van.* Úgy kívánatos eljárnunk, tehát minden korokban, most és mindörökké, így hangsúlyosan a harmadik évezred első évtizedeiben is, ahogy azt az istenek tették a kezdetek kezdetekor.

A tizenhetedik évebe érkező *Ekszpanzió Nemzetközi Kortárs Művészeti Társulás* alkotói, költői, performerei, akcionistái előadásait, koncertszínházait, performansziókat ezúttal Mircea Eliade *Az örök visszatérés mítosza*, valamint *Vallási hiedelmek és eszmék története*, továbbá Hamvas Béla *Scientia Sacra / Szent Tudás* című és más egyéb bölcséleti írására, továbbá Baudrillard iszlám, zsidó-keresztény, görög-keresztény kultúrára vonatkozó fi-

lozófiai elmékedéseiben kifejtett felismeréseire alapozva kívánják létre menteni, megvalósítani. Többek között arra a művészettörténeti felismerésre építve, hogy ti. az iszlám magáévá teszi és fontosnak tartja mindazt, amit mi, európaiak egyszerűen csak keletinek vélünk, és érezhetően fennkölt ünnepélyességgel hirdet meg olyan tanokat, melyeknek a mi klasszikus judeo-keresztény értékrendünk, ítéletünk nem igazán képes hitelt adni. *Ha van valami az iszlámban, amit mi, európaiak ésszerűnek és elfogadhatónak érzékelünk, akkor azt az iszlám minden bizonnyal a görög tudományokból, vélhetően Arisztotelésztől, Platónától és a még korábbi bölcselőktől vette át.* Ugyanakkor az iszlám értékeiből az európai Nyugat jószerével alig kamatoztatott valamit civilizációjában. Talán Kelet- és Közép-Európa geográfiai helyzeténél fogva, történetiségében valamivel többet átvett és hasznosított kultúrájában mindabból, amit muzulmán értéknek nevezünk.

Ez a távolságtartás azonban nemcsak a klasszikus művészetekben, de a kortárs művészetekben is megmutatkozik. A kérdés tehát valójában a madridi és épp most a napokban történt londoni tragédiák, önkéntes iszlám merénylők által végrehajtott terrorakciók, robbantások, véres események ismeretében ma is az, hogy egyáltalán van-e emberi lehetőségünk, igényünk, ihletettségünk, módszerünk arra, hogy a közeledés, a megbékélés szándékával feltárva, megismerve egymás kultúrájának lélektani mélységeit, ezeknek az ezredéves távolságtartásoknak, korlátoknak művészi szándékkal jó és belátható mértéket és léptéket szabjunk. Erről a kísérletről szól valójában a korábbi évek „Platón: A lakoma”, a „Remete”, a „Táltos-Sámán”, a „Vár”, „A Kilátó”, a „Szent Ferenc” hívószavára építő összművészeti találkozók nyomán, 2005-ben az Ekszpanzió XVII. kékkői „Iszlám” tematikája.

Németh Péter Mikola

Marta Petreu

Meddig?

*Meddig tudunk testvériesen élni a terrortal?
nézzétek a meleg anyagot hozzátok a fűzőt:
emléküncet egy másik történetből*

*Tanúk nélkül savanykásan nyáladzunk:
valabol konzerválják a király nyomát a nyers gyapotot*

*Igen. A mi emlékezetünk. A becses. Obszcén.
Tevepúp. Erszényes.*

Grete Tartler

Árnyékszínház

*Frissen nyúzott bőr árnyékrajza
mogyoróvessző
táncol
forró légen túl
mint átlátszó batisztfüggöny –
és mögötte fényforrás;
fölgyújtott épületek, fáklyák –
és a művész, török nyelven karagöz,
és a sziluett-kezelő, a -szélbámos
trikk-trakka1 és friss újságokkal
mely a kormányt szidja –
itt hagyjuk nyomunk a porban,
fantom a világ a bölcseknek,
melyet első lépésre függönynek vélsz –
belépsz a színtre akar Don Quijote
s úgy végzed mint minta a szőnyegen
(lábbal tapodott szőnyeg)
vízgéppel hadakozol –
magárus halad,
ha arra gondolsz egy napon
véget ér az előadás
más íze van a tökmagnak*

Szlafkay Attila fordításai

Pécsi Sándor

Körkörös idő

„Mi az idő?” – kérdezi Thomas Mann a *Varázshegy* második könyvében.

Milyen az idő?

Mi itt nyugaton, keresztények, muzulmánok, zsidók, az időt egyenes vonalnak gondoljuk. Isten egy napon a véges, mérhető múltban megteremtette a világot. Lett világosság, lett idő, mely rohan a végítélet felé. Egyenes szakasz, kezdő- és végponttal.

Keleten az idő önmagába visszatérő körvonal. A világtörvény örök, állandó, időn kívüli és független isteni akarattól.

A népi vallásosságban a keresztény világban is jelen van a keleti ciklikus időszemlélet. Molnár V. József könyveiből bepillantunk a hagyományos magyar paraszti társadalom szakrális, az évkör szerint szerveződő életébe.

A földműves munka a természet örök megújulásához kapcsolódik. Molnár V. *Az emberélet szentsége* című művében a bölcsőtől a sírig tartó életkört írja le. Az egyén élete szigorú összhangban volt a közösségével, melyet az évkörhöz igazodó ünnepkör és a vallás irányított. „A mindenséggel mérd magad” parancsa a régi falu világában mindennapi tapasztalat volt.

Érezheted, ha belegondolsz, a keleti időmodell sokkal egyszerűbb, természetesebb, és egyáltalán, el lehet képzelni vele egy működő mindenséget. A körkörös időben élő ember hétköznapi életében a nagy idő tükröződött. Az egyszerű tárgyakra is, egy kemencére vagy kerek kútra is valami szent fény hullott. A keleti időkép sokkal ősbibb. Brahma vénebb Jahvénál, Allahnál.

A keleti modell hihetőbb, mégis mintha a modern kozmológia a nyugati teremtéseméletet igazolná. Az univerzumnak eszkatológiája van?

A világegyetem 15 milliárd évvel ezelőtt teremtődött a semmiből. Az egyenes idővonalnak van egy 0 kezdőpontja. Mondhatod, ez azért is lehetséges, mert az asztrofizikusok az eszkatologikus szemléletű keresztény és zsidó kultúrkörben nevelkedtek.

Az időt körön, egyenes vonalon kívül számos mértani alakzathoz lehet hasonlítani. A modern fizika fénykúpokról beszél. Stephen W. Hawking *Az idő rövid története* című könyvében így ír: „Amennyiben a Világegyetemnek van kezdete, akkor feltelezhetjük, hogy van teremtője is. Ha azonban a világmindenség tényleg önmagába zártan létezik, nincs se határa, se pereme, akkor kezdete és vége se lehet: egyszerűen csak van. Hol van benne a teremtő helye?”

Érdekes probléma a világtörvény kérdése. A nyugati vallási rendszerekben nem ismeretes a Dharma fogalma. Az egyetemes, örök, megváltozhatatlan törvényé, mely nem engedelmeskedik istenek vagy démonok akaratának.

Ezzel analóg a természeti törvények kérdése. Milyen csodálatos: a tőlünk sok milliárd fényévre száguldó galaxisokban is ugyanazok a természeti törvények érvényesek. A gravitációs állandó, az elektron tömege a mindenségben mindenütt ugyanaz. Ez viszont nagyon keleties, olyan, mint a Dharma.

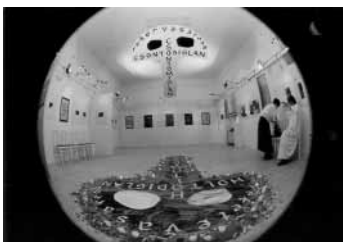
Mircea Eliade *Az örök visszatérés mítosza* című könyvében összehasonlítván a két időszemléletet, két emberről beszél: az archaikusról, az örökkévalóságban élőről és a modern emberről, az időbe a történelembe kivetett szenvedő lényről.

Nietzsche az *Im-ígyen szóla Zarathustrában* ír az örök visszatérésről. Zarathustra egy törpének segít, vad hegyi úton cipeli a törpét. Egy kőkapunál megállnak. Zarathustra borzongató, fenséges hangon beszél az idő nagy misztériumáról:

„És ez a lassú pók, amely a holdvilágban mászik, és maga ez a holdvilág, és én és te a kapubejárásnál, egymással susogva, örök dolgokról susogva – nem kell-e, hogy már egyszer mi is voltunk légyen – és nem kell-e visszajönnünk és azon a másik utcán futnunk, kifutnunk magunk előtt ezen a hosszú borzadályos utcán – nem kell-e örökkön-örökké visszatérnünk?”

Zarathustra ezt kérdezi a törpétől: „Hiszed-e, törpe, hogy ezek az utak örökké ellentmondanak egymásnak? – Minden egyenes hazudik – mormogá hányavetin a törpe –, minden igazság görbe, az idő maga is körvonal.” Zarathustra híd az archaikus és a felsőbbrendű, azaz szellemi ember között.

„Felsőbbrendű emberek, tartsátok magatokat távol a piactól!” Nietzsche ezzel a szakrális életet védi a profánnal szemben. A nagy időt a szűkkel szemben.

Az archaikus, vagy premodern és a történelembe kivetett embert, a ciklikus és a lineáris időszemlélet közötti törésvonalat, melyről Eliade beszél, már Nietzsche is megfogalmazza a *Tragédia születésében*. A határvonalat Szókratész megjelenéséhez teszi. Szerinte vele kezdődött a dialektika, a racionális okoskodás, a logika korszaka, mely olyan szomorúan jőzanná, tudatossá teszi a nyugati ember életét.

Kodolányi *Vízöntő* című regényében Utnapistim így tanítja a kis Gilgamest: „Használd az értelmeket az értelmek ellen.” A mi időnk erre már képtelen. Tébolyultan analitikus szemléletű kultúrát építettünk. Égig érő hangyavárat.

Molnár V. *Az emberélet szentsége* című műve egy élő, szerves, összefüggő, emberléptékű világot tár elénk. „A hajdani embernek dolga volt a világban”; „A hajdan volt kerek világban a Minden-ség lélekrajzát valósította meg az ember, s hagyta mintául kovászként mireánk.”; „A régi ember az életét Isten ajándékának tartotta. Szerartásokkal, mélységes emberi meghatottsággal ünnepelte annak titokzatos fordulóit.”

A régi magyar falu életére teljesen ráillik az, amit Eliade *A szent és a profán*, vagy az *Örök visszatérés mítosza* című műveiben a premodern életről írt. Eleink az örökkévalóságban éltek, a körkörös időben. Ünnepe volt minden hétköznap. A kenyérsütés, a szántás, minden áhítatos, szent művelet, mágia, varázslás volt. A legegyszerűbb lélek is magát a nagy egész részének érezte minden pillanatban. A régi ember nem rettegett a haláltól, várta, készült rá. Eliade szerint az archaikus ember minden mozdulata egy isteni tett ismétlése.

Az ünnepek köre az idő. Nincs történelem, nincs változás, elmúlás, ciklikus örök megújulás van. Nincs fejlődés, haladás és nincs boldogtalanság sem, hiszen minden tett, mozdulat kozmikus szükségszerűségéből fakad.

Nyugaton és minden túlcivilizált országban népbetegség a depresszió. Hatalmas embertömeg egyszerűen nem tud az életével mit kezdeni. Já-

téktérmekek, TV, vásárlás... Mivel lehet agyonütni az időt? A lineáris időt, a szűk, a véges időt.

Életünk számos kérdésében dönthetünk, választhatunk. A hibásnak vélt döntések nyomasztanak minket. „Gonosz féreg az önvád...” – írja Pilinszky. Az archaikus embert nem kínozza ez a gonosz féreg. Minden percben a kötelességet tette, „...dolga volt a világban”. És mi az én dolgom? Időlassítás, időhúzás, vissza a körkörös időbe. Legyen a lassú szebb, mint a gyors. Rilke *Korai Apolló* című versének utolsó sora parancs: „Változtasd meg életed!” De hogyan? Európából nem tudsz Tibetet csinálni, mindig szemben találsz magad a versenytársadalom agybajos, pörgő idejével. Egyenes vonalú, gyorsuló, apokaliptikus zuhanásból vissza a körkörös időbe.

„Fogd fel tenyeredben a végtelent / Egy percben élj évezredet” – írja W. Blake.

Biztos vagyok benne, hogy valamiféle „spirituális forradalommal” az idő kitágítható.

Csáth Géza kiszámolta, hány millió évet élt át ópiummámorban. A szubjektív időélményt mesterségesen befolyásolni lehet, de ennek semmi értelme, nem ez a körkörös idő. A mi korunk embere szinte észrevétlenül, jeltelenül zuhan át az életén. A fölgyorsult idő úgy rabolja el életünket, hogy szinte észre sem vesszük. Rettegünk az öregségtől, mindenki fiatalabbnak akar látszani. A pillanatba görcsösen kapaszkodunk. Az élet végén egy fekete lyuk, nagy ismeretlenség.

Míg részt veszel az életharcban, a napi diadalok feledtetik veled ezt a szingularitást. Tolhatod a bevásárlókocsit az áruházban, verekedhetsz a meccsen, ráncigálhatod Istent követelőző imákkal... Az időcsapdából nem szabadulsz könnyen. Meg kell fejtened egy talányt, egy enigmát, valami szent titkot.

Az időélmény a kultúrától is függ, amelybe beleszületsz. E. Hall *Rejtett dimenziók* című könyvében azt fejti ki, hogy az ember tér- és időélménye, egyáltalán a valóság elemi átélése, mennyire szorosan függ a tanult vagy talán öröklött kultúrától.

Fontos, egy kultúra milyen nagyságrendekben gondolkodik térről, időről. A zsidó hit szerint Isten mintegy ötezer-hétszáz évvel ezelőtt teremtette a világot. Az indiai hagyományban a kozmikus teremtés és pusztulás ciklusait – Brahma éje és nappala – évmilliók, évmilliárdok teszik ki. Honnan tudták a régiek ilyen találóan felbecsülni az univerzum korának nagyságrendjét? Talány.

Meg nem mondom, milyen alakja van az időnek. Egyenes, görbe, kúp, gömb, spirál vagy labirintus, de az biztos, hogy túl gyors.

Lassítsd le! Próbáld meg kitágítani a pillanatot!

Kézzeled daráld a kávé, engeddd el a balról jövőt is!

Amit egyszer igazán átéltél, az már veled lesz mindig.

Felhasznált irodalom:

Mircea Eliade: *A szent és a profán*

Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza*

Molnár V. József: *Az emberélet szentsége*

F. Nietzsche: *Im-ígyen szólott Zarathustra*

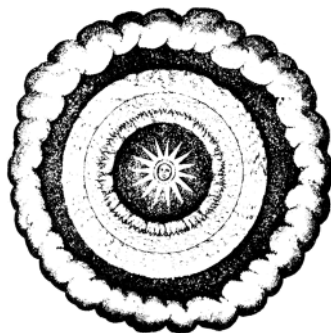
Nyilas Atilla
 Iszlám angyali üdvözlét

(a Korán szövege alapján,
 Simon Róbert fordításából)

Allah, a könyörületes és az irgalmas nevében.

*Ó, Mária! Allah téged választott ki és tett tisztává.
 Ó, Mária! Hagyatkozz ábitatosan Uradra!
 Ó, Mária! Allah hírül ad néked egy igét,
 tőle eredőt, neve Jézus, a Messiás,
 nagy becsben fog állani e világon,
 s a túlvilágon közel áll majd Allahhoz,
 már a bölcsőben szólni fog az emberekhez,
 s később érett fővel is hozzájuk fordul,
 az igazak közé fog tartozni,
 Allah megtanítja néki az Írást,
 a bölcsességet, a Tórást és az Evangéliumot,
 megerősíti a Szentlélekkel,
 és elküldi őt, ó, Mária, nagy jellel Izrael fiaiboz:
 teremt nekik a te fiad valamit agyagból, ami úgy fest,
 mint egy madár, életet lebel belé, s az madárrá lesz,
 meggyógyítja a születéstől fogva vakot és a leprást,
 föltámasztja a halottakat, s szól:
 „Allah a mi Urunk! Őt szolgáljátok,
 ez az egyenes út.”
 Allah asztalt küld majd szavára az égből,
 ünnepet szereztén tanítványainak,
 Allah magához emeli majd az égbe,
 és mindazokat, akik követték őt –*

Allah, a hatalmas és bölcs.

Géczi János

Allah rózsái

Az Ezeregyéjszaka meséinek rózsáiról

Lassan alakult ki a véletlenek és a csodák meghatározta élettörténetek tárháza *Az Ezeregyéjszaka meséinek* (Alf lajla va-lajla) gyűjteménye. A gyűjtemény végleges formája, amely leginkább az iszlám vallású népek korai történeteiből alakult ki, a 16. század kezdetére állt össze. Alapját az a perzsa anyag adja, amelyet a 8. században *Ezer meseként* ismernek, s amelyet középperzsa (pehlevi) nyelvből fordítanak arabra, a muszlim kultúra történeti-kulturális munkáinak nyelvére. A korai muszlim hagyomány nem tesz éles műfaji különbséget a vallás, a tudomány és a tulajdonképpeni irodalom között. A vallási, tudományos és irodalmi munkák gazdag motívumrendszerében azonosságok és átfedések adódnak. Ez különösen szembeszökővé válik a 10. században tartó folyamatok révén, amikor a kibontakozó muszlim reneszánsz írásbeliség rögzíti az udvari magas kultúra (az iszlám tudományok, a filozófia és a műveltség-irodalom) „tisztá arab nyelvét” (tudományos, illetve pszeudotudományos beszédmódját), és ezzel elválasztja a műveltség alacsonyabb szintjére helyezett népies irodalomtól, valamint a különböző etnikumhoz kötődő vallási-politikai mozgalmakban az írásbeliségbe, az irodalomba emelkedő helyi nyelvektől (újperzsa). Az udvari kultúrából száműzött, a kontinenseken áthúzódó muszlim birodalom több pontján is elevenen élő és virágzó népies irodalom gyűjteménye *Az Ezeregyéjszaka meséi*.

A középkori arab nyelvű népi mesegyűjteményben éppúgy megtalálhatóak az ind-perzsa, miként az egyiptomi vagy a később bekerülő török (s a muszlim területekkel határos vagy a helyi, de régebbi kultúrákból eredeztetett – óegyiptomi, ókori mezopotámiai, valamint a keresztény és zsidó) elemek, s kialakulását a népi hagyományok csakúgy meghatározták, mint az összeállítók, a kalifa udvari hivatalok politikai-kulturális törekvései.

Az Ezeregyéjszaka meséinek anyagában azonban két valóban arab réteg is meghúzódik, a 9–10. századi bagdadi kereskedőtörténetekhez kapcsolódó Szindbád-mesék és a szókimondásukról ismert szerelmi fabulák, valamint a 11. század után készült, tréfásabb hangú, erotikus és természeti elemekben bővelkedő kairói történetek. A rózsának, illetve a rózsás jelképeknek a felhasználásával leginkább a korai szövegekben találkozunk, táplálkozási, medicinális-higiéniai és kultikus jelleggel, ámbár mindezek nem annyira a növény természeti előfordulásához, mint inkább illatanyaga használatához kötődnek. Kétségtelen, hogy az illatszerek biztosabb (és nagyobb!) értéket képviseltek, mint a könnyen hervadó szirmú virágok.

Az Ali Baba és a negyven rabló meséjében a szegény testvér, mikor bejut a haramiák kincsének rejtekhelyére, egymás után sorra fedezi föl az értékeket. „Végül a fűszerek, tömjének és illatszerek csarnokába ért, ahol az illatok árja a levegőt áttaljárja. Álóé- és mósuszfelleg csapja meg, mint édes lehelet; ámbra,

pézsma jó illata egész valóját áthatja, naddnak, rózsavíznek bája részegítőn hullik rája; sáfrány meg tömjénféle finoman árad feléje.”

Átható szaga az, ami miatt a rózsát oly gyakran megnevezik: az illat révén fontos a lakomák ételeiben és italaiban, vagy bármilyen együttlétkor, a jó közérzetet kívánó összejöveteleken vagy szerelmi találkákon, a tisztálkodásban, a csábításban, vagy éppen a köznapi egészségügyi eljárásokban akár egy palotában, egy kertben vagy a Paradicsomban.

Az illathasználatra példa az a részlet, amelyben a bagdadi asszony, lakomára készülvén olajat, bort, gyümölcsöt és zöldséget, húst és édességet vásárol a piactér különböző kereskedéseiben, majd „megállt az illatszerárusnál, és vett tőle tízféle illatszert, rózsavizet, narancsvirágvizet és egyebeket...”. Ugyanerre példa a szövegben szereplő vers is, amely a mulatságnak érzékszervekre kifejtett hatását emeli ki. Itt hivatkoznak a szaglásra s a virágillatokra:

*„Ha kedved féktelen s mulatni vágya már,
Négy eszköz kell ahhoz: lant, hárfa, síp, gitár.
És kell, hogy közbe négy szellemkéz hintsen ott
Viola, szegfű, rózsza és mirtuszillatot.”*

(Vajkay Lajos fordítása)

A rúkth-madár által a negyven lány kastélyába került koldus különös keretekre bukkan új lakhelyén: s az egyik, amint azt leírja: „olyan volt, mint maga a Paradicsom. Kertre nyílt, gyümölcs alatt roskadozó, zöld fákkal, melyeknek minden ága terhe alatt rengett, a kertnek friss zöldje fölött hűvös szellő lengett, ezer madár csattogva zengett, dalukból Alláhhoz hálaszó csengett; a pázsitot csergő patak szelte, a légben édes illatok szálltak szerte. Gyönyörködtem az almában, amelynek egyik fele piros, mint a szerelmes leány arca, másiké sárga, mint a félnék, bánatos szerelmes ifjúé, megcsodáltam az illatos birsalmát, a rubinszín játszó szilvát... Másnap benéztem a másik helyiségbe: ott pálmákkal beültetett tágas tér tárult elém; a rózsza, a jázmin, henna, nárcisz, ibolya, kamil-la és liliom közt patak folyt: a bűvös illat megrészegített.”

A szívesen látott vendéget, akit a tehetős vendéglátónak egyébként paradicsomi körülmények megteremtésével is illik megtisztelni, s kellő gazdagsággal kiszolgálni, az étkezést követő tisztálkodáshoz illatos vízzel szokásos kínálni. A keresztény sáfár első szerelmi találkájáról, a társalkodás előtt történetekről így számol be: „Ekkor elém tették a mosdótálat és a kancsót, megmostam kezemet, aztán rózsavízzel, pézsmával illatosítottuk magunkat, és megint beszélgetni kezdtünk.” De ehhez hasonlóan drága szerek használata jellemzi a nászéjszakára való előkészületet is: „Asztalokat hoztak be, azokon ételeket, köztük egy tál zirbádzse is volt, megcukrozva, mósusszal szagosított rózsavízzel leöntve, benne sült szárnyas és különféle egyéb belevaló, ami az ember esztét is megzavarja.” – amint arról a konyhamester férj beszámol. A rózsailleszt szerelmi találkára való felkészítésben játszott szerepére máshol is találunk bizonyítékokat a műben: a mesélő borbély második bátyját, akit már meztelenre vetkőztettek, rózsavízzel hintik meg a szolgáléányok. Máshol a fürdőző király vizébe is rózsavizet öntenek, amelytől őt gyönyörteli érzések kerítik hatalmukba.

A rózsavíznek – mint bármely egyéb erős szagú szernek – az ájult ember fölkelésében is szerepe volt. Rózsavízzel támasztja föl anyja az elalélt Aladdint,

amikor fia „a földre rogyott. (...) Lélekjelenlétét azonban nem vesztette el; fia segítségére sietett, rózsavízet fecskendezett arcába...” Eszerint a legszegényebb és legnyomorultabb pária életében is szerephez jutott ez az anyag. De a gazdag is bőséggel használja, mégpedig ugyanabból a célból. A fönséges ételeket hozó lámpahordozó szolgál látványától elvágódó Aladdin anyját szintén rózsavízzel élesztik föl.

A rózsailat mellett elhanyagolható a rózsa egyéb – biológiai – tulajdonságára való hivatkozás: kivéve a színét – mégpedig a pirosságát – és az üde szépségét. A rózsa közvetlenül a test egy részének a minőségjelezőjévé válik: az arcnak az orr és a száj melletti részét jellemzik vele, s csakis az ifjakét. Azokét, akiket szerelemre termettnek akarnak látni vagy láttatni – legyenek bár földi teremtmények vagy a Koránban leírt mennyország nagy szemű, szerelmi szolgáltatásokra kész hurijai s fiatal férfiai.

Az ifjú arca, a szexuális vágy és a mennyország képzelete együttesen idézi fel a rózsát, s oly sok esetben azonos jelentésűvé is válik. Mindekkor megmutatkozik az a mód is, miként ömlik egy összetettebb jelképbe többféle – korábban keletkezett és kiegyénültnek látszott – tartalom.

A következő mondatban a rózsa színe ad jellemzést: „...hirtelen egy ifjú furakodott át a sokadalmon, rajta díszes, finom ruha, arca szép, mint a fényes holdsugár, szeme éjsötét és csillogó, homloka, mint a tiszta hó, rózsapiros a két orcája...” A rózsapiros mint a piros szín egyik pontosan megnevezhető és hivatkozható változata – természetesen – máshonnan is ismert. A jujuba-piros textilfesték mellett *Az Ezeregyéjszaka meséi* is megemlékezik róla.

Rózsa szépségéhez hasonlítja a szerelmes ifjú a szultán káprázatos és igéző külsejű lányát is, akihez minden vágya hajtja: „...arca olyan tündöklő szép volt, mint drágagyöngy vagy a naptól sugárzó égbolt. Olyan volt, mint ahogy azt a költő, a hozzája hasonló szépségről szólva, megénekelte:

*Bűvös, sötét szemén villámló fénysugár,
Az ő orcáin nyílik a legszebb rózsaszál.”*

(Vajkay Lajos fordítása)

Az arc rózsaként való látása, rózsaként való leírása a muszlim irodalom egyik népszerű toposza. Eredetileg ez a toposz a keleti művekben jelenik meg, és talán korábbi hagyományokat követ, de jól megfigyelhetően komoly szerepet játszik a nyugati muszlim (mór) kultúrában is.

A botanikai alapokra épülő hivatkozások, illetve jelképek megerősítik azokat az egyéb adatok által alátámasztott ismereteket, hogy a rózsáknak minden muszlim napi életében jelen kellett lenniük, s a növényt – mégpedig azt a változatát, amelyben a többihez képest nagyobb az illóanyag mennyisége – intenzív növénykultúrában kellett hogy neveljék. E növénykultúrára a kézművesipar, a rózsavíz, illetve a rózsaoil előállítására épült, s az értékes kivonatok az illatszerek-kereskedelem tárgyává válhattak. E szerek aztán előállítási helyükről messze vidékekre is elkerültek a karavánok jóvoltából.

A rózsa, illetve a rózsajelképek használatához maga az iszlám vallás teremtette meg a befogadó közeget – s ugyanolyan lassú folyamatokban zajlott le a beépülés, mint az pl. a kereszténység élőlényekhez kötődő szimbólumainál is többször kimutatható.

Hiszen az iszlám, a Korán értelme szerint, a közösségi életet fontosnak tekinti. A másik ember, akár nő, akár férfi tiszteletben tartása alapvető elvárás. Továbbá a gazdagság átadásával, a gazdagságról való lemondással (mint az alamizna, a zakát egyik formájával) a vendéglátás minden formája szolidaritás is. A dús vendégség egyszerre fejezi ki a vendéglátó tehetőségét, nagyvonalúságát s azt, hogy a vendéget igyekszik paradicsomi állapotba juttatni. A paradicsomisághoz illőek a mennyei rózsaillesetek éppúgy, miként a mennyei lány (vagy fiú) szolgálak, akik szexuális szolgálattelvők is, hiszen például a korai muszlim civilizáció még megengedte a befogadott vendég ilyen – a vallásjoggal persze szabályozott – megajándékozását.

A nemiség szabad tárgyalása szintén az iszlám emberfelfogásából következik, abból, hogy az élet minden területére kiterjedő vallásjog a szexuális életet önmagában nem tekinti bűnnek, inkább az isteni akarat beteljesítésének, miként a nőt sem tekinti – nemiségében – a férfinak alávetett személynek.

Rituális alap látható a tisztálkodási eljárásokban is, az imát gondos higiéniai eljárások előzték meg, amelyben az illatszereknek is jut(hat) szerep.

A tágan értelmezett alamizna, a Korán túlvilág-képzete, s az emberről, a vendégről s a férfi és a nő földi-égi boldogságáról és a szexualitásról megfogalmazott toleráns muszlim nézetek alapozzák meg, hogy a fölhasznált rózsaszaszimbólumok világias megjelenésűek lehetnek (a korszak keresztény rózsaszaszimbólumaihoz képest pedig még inkább azok) – s köztük már a 9–10. században ott lehetnek az olyan jelképek is, amelyek a rózsaszépséget, illetve a rózsza által a szépségre való rámutatást teszik lehetővé.

Az *Ezeregyéjszaka* meséiben a legtöbbször előforduló szám a négyes. Négy asszony, négy élvezet, négy sarokra épült épületek: mindez az iszlám kozmológiának négy minőségére hivatkozik. Az iszlám kert négyszegletes, a salamoni *Énekek énekének* kertjét is így képezték le, amelyben négy folyó folyik, négy világtáj alkotja – központjában a paradicsomi, édes illatú környezetet élvezi a hithű muszlim. A négyes szám kedveléséből következik, hogy bizonyos ábrázolási helyeken, amikor növényi formák mutathatók ki, a virágszerű formák között számos a négyszirmú. Miként a mezopotámiai maradványoknál, ahol a díszítő mintázatok rozettái 3, 4, 7 vagy több szziromból állhattak, érthető, ha a muszlim ábrázolások négyszirmos formáit szintén rozettáknak tekintik. Márpedig ilyen rozettákkal – miként a rózsza természetes ábrázolásával is – gyakorta találkozhatunk, hiszen az iszlámban a természetű ábrázolás tiltása nem terjedt ki a növényi motívumokra.

A rózsza a perzsa költészetben

Az *Ezeregyéjszaka* meséiből tudhatunk az arab Abú-Nuvász (753 /758/762–813) botrányos életmódú, a fiúkat és a bort dicsőítő s kortársaiból rendkívüli hatást kiváltó muszlim költő anekdotáiról és verseiről. Az a verse, amelynek *Akalifa teljesíti három kívánságomat* címet adta a fordító, nemcsak életvitelét s virtuóz verselését mutatja, hanem azt is, hogy a rózsza a testi élvezet mennyei jellegének kifejezésére is alkalmas virágnak számított.

„A trónteremben húszan ülünk a kalifával.
 –»Kérj három dolgot, Abú Nwász. Bármit kívánhatsz.«
 –»Három csókot a szádra.« – Meglobbannak a fáklyák,
 a testőrök kihúzzák kardjukat, hogy levágják
 fejemet. – »Szerény óhaj« – mosolyog al-Amin.
 Rózsailatot szívnak szájából ajkaim.
 S a három hosszú csók közt, a két rövid szünetben
 fiatal arcát nézem. Nem volt kár megszületnem.”

(Faludy György fordítása)

Mivel az arab invázió alatt a perzsa szövegek legtöbbször megsemmisült, a 7. század előtti perzsa rózsákról nem sok tudható – de annyi biztosan, hogy szokatlanul erősen illatosak voltak, sőt, talán a legfontosabb tulajdonságuk éppen ez. A 9. századtól kezdve azonban az újperzsa nyelven alkotó költőknél egyre több hivatkozás lelhető a rózsák használatára. Abú-I-Qászim Manszúr Firdauszí (934–1021 v. 1025–26), aki a bokharai Számánidák alatt kormányzó volt, majd kegyvesztett lett és elszegényedett, s a muszlim hódítás után kialakuló újperzsa irodalom klasszikusa, a mitikus kortól 636-ig, az arabok qádiszijjai győzelméig követi a perzsa eseményeket a *Királyok könyvében* (Sáhnáme). Eposzában laza, kronologikus rendben mutatja be az uralkodók sorsát. Mivel elődeitől mindazt átvette, ami történetileg tudható, az olyan hétköznapi dolgokat is, mint a növények fölhasználása, sorai a rózsza használatáról tájékoztató értékűek: ezek megegyeznek *Az Ezeregyéjszaka* meséiben előforduló rózsakéval és rózsajelképekével. Firdauszínál a mitikus múltba vesző Dzsamséd sahnak gondja van a fegyverek felhalmozására, a köntösök megvarrására, a négy rend – az egyházi, a katonai, a földműves és az iparos – megszervezésére, majd a biztonságot jelentő téglapítmények fölvezetésére, s később arra is, hogy kellemessé tegye az életet. Ezért rengeteg kincset, nemesfémeket és drágakövet halmoz fel:

„Majd illatszerekkel törődött, melyek
 szagukkal gyönyört adnak-ébresztenek;
 hát kámfort, mosuszt, áloét, balzsamot
 és jó rózsavízzel sok ámbrát adott.
 És szert, mivel minden kórt meggyógyított,
 az épségnek ő széles ajtót nyitott.”

(Devecseri Gábor fordítása)

Itt ugyanaz tapasztalható, mint a mediterrán kultúrák bármelyikénél: az illatszerek felhasználásában nem különíthetők el határozottan a fölhasználás funkciói, s a szereknek egyszerre lehet például gyönyörkeltő, egészségügyi vagy szakrális szerepük. De a rózsza a mindennapi táplálkozásban ízesítő szerként is használatos:

„Majd harmadnap szárnyas- és bárányebéd
 került egyidőben, de kétféleképp.
 Negyednap, terítvén az úr asztalát,
 az étek megint új: finom borjuhát;

*s ez étekbe sáfrányt és rózsavizet
és szintiszta mosuszt meg óbort vetett."*

(Devecseri Gábor fordítása)

Ugyancsak használták a rózsát az italok illatosítására. Itt például a boréra:

*„Mind fátyolfedett arcú turk lány, remek
ciprustörzsűek, hollóhajfürtűek.*

*Piros rózsza orcájú mind s álmatag,
és rózsás bor illatú száz lányajak."*

(Devecseri Gábor fordítása)

A mindennapi és a rituális tisztálkodásban is – amely az egészségmegőrzés része –, a paradicsomi élet kifejezésében ugyancsak szerephez jut a rózsavíz („A lábát mosusz, rózsavíz mossa már”), akárcsak a temetési ceremóniákban:

*„Langy vízzel lemosták a hőst legelébb,
gyöngéden, szakállát, nyakát, kebelét;
fölötte mosuszt s ámbrát égettek, és
bevarrták szelíd kézzel minden sebet;
fejére maga öntött rózsavizet,
a testére meg tiszta kámfort vetett;
kerül szép aranybrokát-hímzett reá,
virágot, mosuszt, bort is hintett reá."*

(Devecseri Gábor fordítása)

A rózsaoilaj és a rózsavirág használata egyéb kultikus okokból is megengedett: az áhítathoz kellő környezetet biztosítanak:

*„S mikor majd a kert már virágoktól virul,
s a szélben fejünkre virág szirma hull,
a föld zöld lepelt ölt, s a sok rózsaszál
között könnyű szellőcske sóhajtva száll:
én akkor majd Ozmuzdhoz esdek nagyon,
az Úr-írt imádságot elmormolom."*

(Devecseri Gábor fordítása)

A rózsailatra a korai muszlim időkben jóval többször hivatkoznak a szerzők, mint magára a rózsára: a rózsza a maga teljességében, színes szirmú, ékes virágként inkább akkor jelenik meg, amikor jelkép-pár része. Addig leginkább úgy, mint az a növény, amelynek kedvelt sajátossága az erőteljes és hatékony illat.

A virágzó rózsza időt jelölő, tavaszt mutató szerepe kétségtelen. S ez a funkciója a fiatalság és a szépség szinonimájává is teszi, de ugyanebből a pontból kiindulva látszik helyesnek keresni azt is, amikor a rózsza az idillt, a belső és külső harmóniát és testi-lelki boldogságot, illetve ezek hiányát jelképezi.

E virág mint a boldog, kiteljesedő, makulátlan szépség megmutatója, az újperzsa költészet talán legismertebb jelképegyüttese. Lehet csupán a kellemetes, zavartalan környezet jegye, de annál jóval több is, akárha önmagában áll e virág, akárha pedig egy jelképrendszer egyik alkotójává válik.

A rózsza szépségkultuszának sajátos megjelenítését a rózsza-fülemüle jelképegyüttese kínálja: mindennek az alapja, hogy a növény virágzása és a madár territoriális éneklése azonos időszakba esik, így a kettősük könnyen átértelmeződhetett szerelmi viszonyrá. A rózsza és a fülemüle toposzai ugyanakkor az újperzsza költészet legmélyebb rétegéhez: a bonyolultság mélyértelmű kifejezéséhez vezetnek majd el.

A *Királyok könyvében* a rózsza párjaként többször megjelenik a fülemüle, hogy aztán a későbbi perzsza, a török s a középkor végi, illetve az annál újabb európai, legvégül az amerikai költészetet is (újabb és újabb tulajdonságokkal fölruházottan) sóvárgóan teledalolja.

*„A lég balzsamontó, a rét zöld selyem,
a víz rózsavíz ott s cseveg szüntelen;
a jázminág terhétől ívvé hajol,
a rózsának papjaként bülbül dalol,
virágszőnyegen lép a fácánsereg,
a cipruson fülemülék zengenek.”*

*„A kertet belepte a rózsaszírom,
nyit tulipán s jácint a domboldalon,
gyümölcsfák között sír a csöpp csalogány,
a rózsza növekszik panaszhangzatán.
De nevet, mikor már a rózsára száll,
és megnyitja csőrét a csöpp csalogány.
Ki tudhatja, mit mond a bülbül-madár,
s a szirmok közé tűnve hol-merre jár?”*

(Devecseri Gábor fordítása)

A rózsza és a fülemüle (= csalogány) együttese olyan sajátos szimbólum-páros, amelynek mindkét eleme – együttesen és külön – egyszerre esendő, mint általában a földi, halni kész dolgok, s magasztos is, miként az égi, idón kívüli örömök. A rózsza (perzsául gul és törökül: gül), amely az élet, a fiatalság, a virágzás, a szépség, és a csalogány (bulbul és bülbül), amely mindennek önfeledt és önpusztító csodálója. Egymást kiegészítik, s létezésük is feltételezi a másikat. Mert nincs szépség, ha nincs megnevezője, amint a szép keresőjének sincs esélye önmegvalósításra, ha nem talál rá a tárgyára.

A rózsza (a mediterrán népek növényeihez hasonlatosan) feminin tulajdonságú motívum, a maga helyben gyökerezettségével, passzivitásával és tündöklésével s szépsége romlékonyságával, a fülemüle – mint általában az állatok – maszkulin jellegű, elvégre aktív, halálosan szenvedélyes, mozgékony, kezdeményező és hódolattal teljes. Ezenkívül az is oka lehet annak, hogy allegóriává változtathatónak érezték a rózsza-fülemüle együttest, hogy abban közel férközött egymáshoz és ábrázolhatóvá vált a konkrét és az éteri: az egyszerű és a végtelenül bonyolult.

A bonyolultságot kifejezni képes rózsza-fülemüle kettős bemutatása mellett általában megjelenik a piros-fehér színre és a sebzetlenségre-érintetlenségre – túske (=szerelem) által okozott megsebzésre való utalás, hogy ezzel kifejez-

hetőbbé – s egyben részletgazdagabbá, elvonatkoztatottabbá – váljon az összetettsége miatt egyébként nehezen jelképezhető tartalom.

Muszlih-ad-Dín Szádi (1213–1299) az elmúlásról beszél a rózs-fülemüle jelképegyüttessel kapcsolatban: „Egy fülemüle a fészket rakta az ágon, ami alatt egy gyenge hangya táborozott. A fülemüle éjjel-nappal a rózságyás környékén röpdösött és szívet gyönyörködtető dallamokat énekelt. A hangya éjt nappallá téve dolgozott, a fülemüle pedig más sem tett, mint a kertekben saját hangjában gyönyörködött. Titkairól csevegett a rózsával és a Keleti Szelet is bizalmasává fogadta. A gyöngye hangya, amikor a fülemüle könnyörgését és a rózsza kedveskedését látta, annyit mondott magának: Más időben vajon ér-e valamit ez a csevegés? Miután elmúlt a legszebb évszak és megérkezett az ős szele, tüskék meredtek a rózsza szárán és a fülemülék helyét varjak foglalták el. Őszi viharok süvöltöttek megfosztva a fákat megsárgult lombdíszüktől, s hűvössé vált a levegő. A felhők gyöngyöket hullattak, a levegőn át a hó hadserege masírozott. A fülemüle egyszer a kertbe jött, ahol már rég nem volt meg a rózsák színe és a jázminok illata. Ezer mesét mondó nyelve megbénult. Nem volt ott a rózsza, akinek arcát nézhette volna, nem volt ott zöld, ami szépségét szemlélhette volna. A leveleitől megfosztott ligetben szertefoszlott bátorsága és a kietlen csöndben a dala a torkába fulladt. Emlékezett, hogy egykor egy hangya lakott a fánál, aki sok-sok magot gyűjtött egybe. Ha elmennék hozzá – gondolta magában –, a jó szomszédság okán kérhetek is tőle valamit. Így csapzottan és éhesen érkezett a fülemüle a hangya ajtajához és azt mondta neki: Bőkezűséged lelked jele és jólétem biztosítóka. Az értékes nyarat gondtalanul éltem, de te szorgalmas voltál, eleséget gyűjtöttél. Az akkor is megmarad, ha most engem megmentesz a szerencsétlenségtől. S így felelt a hangya: Te az éjjelt szerelemmel, én viszont serény munkával töltöttem. A rózsával foglalkoztál és büszke voltál a tavaszra. Hát nem tudtad, hogy eljön az ős és minden sivár lesz? Barátaim, ti is tanuljatok a fülemüle esetéből és tudjátok: minden életet halál követ, minden élvezet után a búcsú érkezik.”

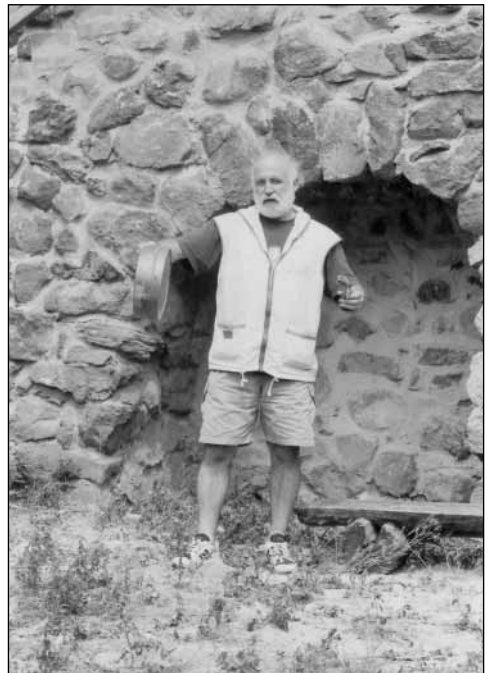
Szádihoz hasonlóan, aki megírta a *Gulistánt* (Rózsakert), számos költő nyúlt a gul-bulbul (gül-bülbül) motívumhoz. 1317-ben Mahmud Sabestari *Golsan e raz* (A titok rózsakertje) címmel, a 15. század elején a muszlim Lufti *Gül u Nawruz* (A rózsza és az újév), majd pedig Qara Fazlí kétezer versből álló *Gül u Bülbül* allegóriát ír 1552/53-ban. Ezekben is szerelmi jellegű történetekről van szó, miként a fülemüle-rózsza motívumot felhasználó számos egyéb leírásban.

A perzsa nyelvű muszlim költészetben a költőelődök leleményeinek, poétikai eljárásainak felhasználása cseppet sem volt illetlen dolog. A kettős képek, a rímpárok szabad – ismételt – kisajátítása és az alapvetően a jártasságra, a mesterségbeli tudásra épülő költői teremtéstechnikák bizonyos jellemzők fel-dúsulását eredményezték – ilyen központi maggá sűrűsödött a rózsához kapcsolódó képzetek tömege.

Az a szándék húzódik végig a történelmükön, hogy a perzsa civilizáció irodalmi műveinek szerzői minél többet és minél mélyebben tudjanak a rózsza-szimbólumokkal kifejezni. Faríd-ad-Dín Attár (1119/1140–1230 k.) verse szerint a rózsza virágzása és a fülemüle éneke egybeesik, s a madár megszűnik dalolni, ha a rózsza elnyílik. Szádi a 13. században a virágzás és a dalolás időpontjainak egybeesése miatt kapcsolhatja össze a rózsát és a fülemülét, de ez

a rózsa már a kert túske-örökkel körbevett szultánja, a fű smaragdszőnyegén ül, rubinköntösben, ernyő alatt; a másik 13. századi költőnél, Rúminál ez a rózsa – amely az elmúlás virága – az időtlenség kifejezőjévé alakul át, és ennek a felfokozott szépségét a szerelem, a kert, a ragyogás, az álomkép, a lélek, az ünnep és a daloló fülemüle együttesével fejezheti csak ki; a burszai Szinan (mh. 1568-ban), a szerelmi panaszt megszólaltató költő, himnikus munkájában már úgy írja le a meglátogatott várost, hogy annak a kastélya, kerítése, fejedelmi trónja és a koronája csupa piros rózsából áll. Pénz helyett rózsával fizetnek, a piaci mérleget rózsából készítik el, a por, a csapadék, a kő, sőt még a növények is, a liget ciprusa, a fenyőfák mind rózsákból állnak, hát nem csoda, ha a malmot is rózsa hajtja – és e sok piros rózsa fájdmáról énekel a fülemüle.

(Részletek a Terebess Kiadónál 2000-ben megjelent műből)

EKSZPANZIÓ XV. – „A KILÁTÓ”

Konczek József

Balassi Bálint Szent Ferenchez imádkozik lelke üdvéért

*Asszisi Szent Ferenc,
szentkép, ki megjelensz
valóságos álmomban,
én, Balassi Bálint
mezők madárkáit
szintúgy nézem láttomban,
dalukkal ígérik
az Úrnak ígéit
kegyelmezni valóban.*

*Nebéz az én szívem,
vigasztald szelíden,
Ferenc, féltő jó testvér,
aki pénzt és ruhát
atyádnak adva át
alázatossá lettél
s lelked könnyebbedvén
valál nagyon szegény,
s erős Isten veled él.*

*Nekem kell öltennem
páncélom, fegyverem,
keresztény hitünkért
vívnom súlyos karddal,
mikor te, mint angyal
szelíd szóval kitűntél.
Ellen, ha elátkoz,
kérelek, bogy imádkozz
érettem és hitünkért.*

Bohár András

Isten, világ, ember: ahogy érti¹

(az új középkor felé)

A bizonytalanságot jelöli meg kulcsszóként Umberto Eco, mikor az ezredév világvégevárására emlékezik. S rögtön mellé teszi párhuzamként jelenünk atomkatasztrófájának, ökológiai pusztulásának meg-megújuló rémképeit. Akkor a kolduló rendek, ma a hippibandák és a „Marxista-Leninista Unió” buzdít a szegénységre, a szigorú erkölcsökre és a nép szolgálatára.

A késő római kultúra „rendetlenségére” éppúgy válaszként született a középkori ember „dogmatizmusa”, mint ahogy a felvilágosodás és a modernitás sok tekintetben illúzióknak bizonyuló követeléseire is reagált a „modern utáni” (posztmodern) gondolkör. A középkor látványon nyugvó civilizációja, a katedrálisok óriás könyve, tévéképernyője, misztikus képregénye ma hasonlóképp megelevenedik a tömegkultúra nagyüzemének közvetítésével.

Mai „új középkorunkról” szintén azt jósolták, hogy az állandó átmenet kora lesz, s ehhez új alkalmazkodási módszereket fog az emberiség kitalálni, fő problémaként már nem a múlt tudományos elraktározását megjelölve, hanem azt, hogy hogyan lehet olyan elképzeléseket kidolgozni, amely a konfliktusok logikájából kiindulva hasznunkra fordítja a kuszaságot. Meg fog születni – s ez már 1972 óta, mikor Eco esszéjét papírra vetette, meg is történt Amerikában – egy utópia táplálta, folytonosan újraalkalmazkodó kultúra.² (Eco, 1992. 20–57.)

Jelenünk krízishelyzetét sokféle formában újraértelmezzük. Vagy úgy, hogy a *konzumkultúra* keretében, a hétköznapok világából kiemelkedve – persze csak látszólagosan –, populáris mítoszok ígézetében banalitássá degradáljuk a kérdéseket; vagy az *ellenkultúra*, az avantgárd különféle változataiban egy szűk elit számára közvetítünk, illetve befogadunk jelzéseket létállapotunk lehetőségeiről és valóságairól.

Ami számunkra most mindebből fontos, az a populáris mítoszokkal összefüggő bizonytalanságérzés, s valamiképpen a *hiány metaforájának* ornamentikája. A *Harmadik típusú találkozásoktól* a robotfilmekben át a hétköznapok világát megelevenítő *Szomszédok* sorozatáig mind-mind arra hívják föl a figyelmünket ezek a kulturális termékek, hogy valami hiányzik, valamire várunk, olyan történeteket akarunk magunk körül, amelyek otthonosak, de mégis lehetőségeket kínálóak a szabad értelmezésre, az újramesélésre.

Továbbhaladva – túl ezeken a kvázi mitológiákon – az érdekel különösen bennünket, hogy mi hívta életre ezt az igényt, és milyen tartalmi elemeket hord

¹ Jelen tanulmány a Bolyai János posztdoktori ösztöndíj keretében készülő *Etikai horizontok* című monográfiám egyik részlete.

² Umberto Eco: *Az új középkor*. Európa, Bp., 1992, 20–57.

magában mindez. Vajon nem annak az igénynek a vérszegény változatát tolmácsolják ezek a produkciók, amit paradox módon éppen ez a kultúra szüntetett meg? Elképzelhető talán az is, hogy a zsidó-keresztény hagyomány – mivel az embert a *természet urává* tette, és a természetet az ember szükségletei alá rendelte – elősegítette azt az óriási technikai és tudományos fejlődést, amelyre a Nyugat civilizációja épül? – kérdezhetjük mi is Leszek Kolakowskyval. S talán *hibás* lenne az egész elmúlt kétezer év európai kultúrája, hogy idáig jutottunk?³

Egy biztos. Valamit újra kell gondolnunk, valamire érdemes újra rákérdeznünk. És ezek a civilizációnk, kultúránk mindennapjait érintő kérdések visszanyúlnak a középkorig, ahol is azoknak a *gyökereknek* a szárba szökkenését láthatjuk, amelyek ma már *fák*. Hogy ezek a fák mennyire enyhet adóak, s mennyiben takarják el a napot – ha ugyan tehetik –, az már kinek-kinek más-képpen megválaszolható kérdés.

Ismét két lehetséges kérdésfelvetést fogalmaznék újra. Az egyik a már jelzett nyugati civilizációt *okozatként* megjelölő álláspont, ami valamilyen mértékben *felelőssé* teszi a zsidó-keresztény kulturális tradíciót jelenünk helyzeteért. A másik nézet – a hagyományos – azt hangsúlyozza, hogy az *emberiség haladása* tényszerűen regisztrálható, s *van üdvtörténet*, noha annak huszadik századi modulációja sok kívánnivalót hagy maga után.

Hogy a legalább megközelítőleg helyes kérdésfeltevések szeletét szemügyre vehessük, ahhoz néhány *eltérő álláspont* vázlatos rekonstrukcióját kell hogy megtegyük. Ilyen lesz majd az életút és személyiségfejlődés üdvtörténetet bemutató programja, a természetes erkölcsi törvény megalapozásának példája, a misztika Istenének individuális megközelítettsége és a Természet, Ember, Isten találkozásának katartikus élménye.

Ez a rövid előzetes is azt mutathatja, hogy a *szorongásnak* és a *bizakodásnak* éppúgy megtalálhatjuk forrásait és előképeit a középkor keresztény megközelítéseiben, mint ahogy mai újraértelmezésük is többséyles, vagy halad minden a maga menetében és az ember önmagát s környezetét egyaránt elpusztítja, vagy az önmagán túlmutató ember felismerve küldetését „pályát” módosít, és belekezd egy gyökeresen más történetbe.

(az Egy, amely túl van a szellemen)

A hellenizmus utolsó nagy bölcséleti iskolája, ha lehet azt mondani, még távolabb rugaszkodott a valóságos világ mindennapjaitól, mint a sztoicizmus vagy az epikureizmus. A neoplatonizmus Platón tanaiból táplálkozva újra az ideák felé fordította tekintetét. Plótinosz munkássága, s azon belül *emanációelmélete* jól mutatja az alappozíciót.

Plótinosz monizmusának kiindulópontja a mindenséget magában foglaló *Egy*. Ennek a fogalmilag meghatározatlan, léten túli lényegnek a kiáradásából

³ Vö. Leszek Kolakowsky: *Metafizikai horror* (ford. Orosz István, Tarnóczi Gabriella). Osiris–Századvég–Gondolat, Bp., 1992.

(emanációjából) jön világra a Szellem, s ez foglalja magában az ideák összességét. Ez a kiáramlás a Lélekben folytatódik, itt az isteni ideák az érzékelhető világ ősformáiként jönnek számításba. Az érzékelhető dolgok így *részesülnek* az Egyből, de minél távolabb vannak tőle, annál kisebb a részesedés mértéke. Az *Egy*, a *Szellem* és a *Lélek* azonban az érzékfölötti egységében találhatóak és radikálisan elkülönülnek az érzékelhető valóságtól.

„Az Egy a jó fölötti Jó, nem önmaga, hanem mások számára jó, mindannak számára, ami képes részesedni Belőle.” Ezzel szemben: „Ami sok és nem egy, az szükséget szenved, mindaddig, amíg a sokból nem lesz egy, vagyis lényege szerint éppen arra van szüksége, hogy egy legyen.”⁴ A különbségtétel az *Egy* és a *Sokaság* elhatárolása, egyben az érzéki világ térénümát is megadja. Ebben a világban tevékenykedik az ember, aki szellem, lélek és test. Alapfeladata, *erkölcsi tökéletesedésének* záloga, hogy minél inkább megszabaduljon, eltávolodjék az érzéki világtól.

Az erkölcsi tökéletesedés első foka az erényes élet, a második a *léleknek Istenhez való hasonulása*, míg a harmadik az *Istennel való azonosulás*, az istenülés, ami extázis útján lehetséges. Tehát ez az erkölcsi tökéletesedés nem egyszerűen a bűn, a földi rossz, a testi hívságok legyőzését szorgalmazza, hanem az Istenné válást is megcélozza. A bölcsesség ennél fogva abban áll, hogy az ember azokat a dolgokat szemléli, amelyeket a szellem birtokol, s a lélek működése is csak akkor lesz kiváló, ha a *szellemre* irányul. „A tökéletes lélek, amely a szellemhez vonzódik, örökké tiszta, elfordul az anyagtól és nem is látja azt, még közelébe sem téved annak, ami meghatározatlan, mértéktelen és rossz.”⁵ Ennek a *radikális szétszakítottságnak* a megfogalmazása, amely elválasztja a testet, lelket és szellemet, igen fontos lesz a későbbiekben a keresztény erkölcsi nézetek tárgyalásakor. Mert ugyan a lehetőség a kiválasztottaknak, a szellem embereinek megadatik arra, hogy közelebb jussanak az isteni valósághoz, de ez csak nagyon kevesek osztályrésze lehet. Hogy saját élete volt elsősorban elmélkedésének kiindulópontja, az nem kétséges. Az sem vitatható, hogy a rendkívüli erkölcsi tartás jelentősége minden korban felbecsülhetetlen. Az már megint más kérdés, hogy az idealitás világának hangsúlyozása milyen következményekkel jár akkor, ha aprópénzre váltják azt, és szervezett, hierarchikus rendbe építve kényszerítik ki annak megvalósítását. A kérdésre, hogy miképpen nézett ki mindez a gyakorlatban, majd láthatunk válaszkísérleteket. Azt azonban már most megkockáztathatjuk, hogy az ideák tartalmazzák a realitás megváltoztatásának különböző útjait, de hogy ennek a különbözőségnek garanciái biztosítottak legyenek, azt még sok egyéb körülmény kell hogy szavatolja. Mindenesetre Plótinosz élete azt mutatta, hogy van esélye az egyénnek a Szellem segítségével az Egyhez való eljutáshoz, s maradandó példaként szolgálhat mindenkinek, aki erre érdemes.

Természetesen ezek csak *lehetséges* és *távoli* analógiák, mert az akkori és jelenbeli szituáció különbözősége nem elhanyagolható. Az azonban minden-

⁴ Plótinosz: *Az Egyről, a szellemről és a lélekről* (ford. Horváth Judit, Perczel István). Európa, Bp., 1986, 338–339.

⁵ Vö. uo. 26.

képp kitetszhet a párhuzamokból, hogy ezeknek különféle modulációi rendelkezhetnek érvényességgel napjainkban is: az eltérő habitusok és életutak mást és mást követelnek, de nem egy archaikus vagy utópikus aranykor ígézetében, hanem reális problémafelvetések keretében.

(egy életút tanulságai)

Sok tekintetben a görög filozófiai pozíciókra alapozó keresztény tanrendszer két ponton mélyítette el az emberről való felfogást: a *személyesség* és a *történelmiség* kidolgozásával. Az antikvitás ismereteit, elemeit az üdvtörténeti horizontba ágyazva értelmezték, kiemelve az egyedi ember személyességének és méltóságának értékét, s mindezt azzal igazolva, hogy az isteni hívás és annak szabad döntéssel való elfogadása, mely az ember örök sorsát meghatározza, megkülönböztetés nélkül mindenkinek szól. Szent Ágoston azt hangsúlyozza, hogy az ember legnemesebb képessége, amivel mindezeket elérheti, a *szabad akarat*, mely a szeretetben teljeseedik ki.⁶

Mint már említettem, Ágoston rendszere a görög alapokig nyúlik vissza, és ott is különösen Plótinosz tanai válnak számára igazán fontossá. De míg az antik mester az *Egy*-ből való részesedést, a *Sok* megjelenését, egyáltalán az érzéki világ jelenlétét negatív elemként vette számításba, s elhagyására buzdított, addig Ágoston a *Lét*-ből való részesedést hangsúlyozza. Ez a különbség azzal is jár, hogy Ágoston istenfogalma már nem egy személytelen lényt takar, hanem a megszólító, megszólítható, szerető és szeretni való személyességet hordja magában. A lélek boldogsága így a másik személyben, a *személyes Isten* létezésében realizálódhat.

Vegyük sorra azokat az állomásokat, amelyeket Ágoston *életútja* során, hitéhez való eljutásakor bejárt. „Ki lehet annyira elvakult elméjű, hogy ne isteni hatalomnak tulajdonítaná mindazt az ésszerűséget, amely a testek mozgásában van, az ember közreműködésén és akaratán kívül?”⁷ Minden eltévelyedés abból adódik, hogy az ember önmagát sem ismeri; ennek oka pedig az érzéktől való megszabadulás hiánya, a lélek összeszedettségének és önmagába merülésének elégtelensége. A feloldást vagy a *mindennapok világától* való eltávolodás útján, vagy a *szabad tudományokkal* ellensúlyozzuk.

„...minden értelmes lélek vagy bűnei miatt szerencsétlen, vagy jócselekedetei folytán boldog...”⁸ De Ágoston, saját példájából következően, a *Vallomások*-ban már azt elemzi, hogy a lélek *saját erőből képtelen a jóra*, s még akkor sem teszi azt, ha ismeri. Isten kegyelmére szorul, mert csak ekképpen teljesítheti be szabad akaratának küldetését, az Istenhez való odafordulást. Mert a legfőbb célnak kell alárendelnünk mindent, a világot, a másik embert és önmagunkat is, ezekre csak annyiban kell és érdemes figyelnünk, amennyiben ezek hozzásegítenek Istenhez való eljutásunkhoz.

⁶ Bolberitz Pál: *Isten, ember, vallás*. Ecclesia, Bp., 1987, 191–192.

⁷ Augustinus: *A rendről*. In: *Az égi és földi szépről* – Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez. Szerk. Redl Károly, Gondolat, Bp., 1988, 74.

⁸ Uo. 100.

A lélek elsőbbségét hangsúlyozó ágostoni rendszer, amely alapvetően a *test és lélek kettősségét* hangsúlyozza, sok mindent „*odahagy*” az antik etika értékeiből. Így az erény és tudás azonosságának cselekvést motiváló erejét, és az e világi boldogság emberhez és világhoz mért esélyét. De azért nézzük meg azt is, hogy mit kínál „*cserébe*”? A lélek, ami anyagtalan és halhatatlan, kapcsolatba kerülhet Istennel, részesedhet kegyelméből, szeretetéből, s kirajzolódhat az üdvtörténetbe illeszkedés reménye; másrészt ez a lélek irányíthatja a testet, „*használhatja*” saját céljainak megfelelően, mert magasabb rendű nála. Természetesen a test ekképpen nem hat a lélek működésére, mivel az alacsonyabb rendű nem avatkozhat a magasabb működési módokba. A lélek érzékeli a test működését, s kialakítja a megfelelő képzeteket. A lélek emlékezet, értelem és akarat egységeként funkcionál. Az akarat központi szerepet visz ebben a felosztásban, mert ráirányítja a lélek figyelmét a legfőbb dolgokra, azok az ismeretek, amelyek nem tartoznak ebbe a fókuszba, az emlékezet rétegeibe kerülnek, s ezeket rendszerezi a gondolkodás.

Igen tanulságos a lélek és test dualizmusának megjelenítése, mert ez teszi lehetővé a *belső utakra* való koncentrációt, amit mindenkor az akarat összpontosító tevékenysége erősít meg. Ebből adódóan a cselekvő érzületnek, a szándéknak a hangsúlyozásával a szabadság felé is lépéseket tett Ágoston. Mert ha a rosszért az akarat a felelős, és ő dönt, hogy megtartja-e Isten örök törvényét, akkor az emberben is jelentkezhet egyfajta *felszabadultságérzés*.

A *Vallomások* igen jól példázzák ennek a felszabadultságérzésnek a történetét, amely a személyes lélekben lejátszódó törésvonalakba és az üdvtörténetbe való „*belesimulásban*” érhető tetten. A megtérésig vezető életút, valamint a keresztény Ágoston belső lelki életének konfliktusai és a jövő felvillantása, a feladat bemutatása a Szentírás magyarázatakor, jelzi a személyes időt.

Ennek a személyes sorsnak a megjelenítése, ami kizárólag a *hithez* való eljutást veszi számba, minden eseményt ennek fényében ítél meg, más aspektusból is jelentős. Ugyanis a kereszténység alapvető tanítása is a bűnbeesés és megváltás múltbeli eseményeit, a *bűn és erény* jelenbeli konfrontációját, a kinyilatkoztatás terjesztését és annak beteljesedését a jövőben tartja a történelmiség céljának.

Érdemes felidézni a három fázis egy-egy jellegzetes mozzanatát. A *múltban*: „Testi alakokkal bíbelődtem képzeletemben és test létemre is vádaskodtam a testre. Bolygó lehelet én, még mindig nem tértem vissza hozzád. Csavargó utamon sem benned, sem bennem, sem az anyagi világban nem létező dolgokra lestem. Nem is igazságod alkotta ezeket nekem, hanem csupán hiú képzelgésemmel költöttem valamennyit az anyagi világ nyomán.”⁹

A *jelenben* lévő Isten szeretetéről a következőket hallhatjuk: „Mégis, mit szeretek, mikor szeretlek? Nem szépséges testi alakot. Nem az idő kellemét. Nem a szemünknek olyannyira jóleső fények ragyogását. Nem valamennyi fölcsendülhető ének bájos dallamát. Nem szirmok, kenetek, fűszerek illatát. Nem mannat és nem mézet. Nem ölelésre hívogató testi tagokat. Nem ezeket szeretem, ha Istenemet szeretem. És mégis szeretek valami fényességet, vala-

⁹ Aurelius Augustinus: *Vallomások* (ford. Városi István). Gondolat, Bp., 1982, 118.

mi dallamot, valami illatot, ételt, ölelést, amikor Istenemet szeretem. Ő az én belső emberem fénye, dallama, illata, eledele és ölelése.”¹⁰

S végül a *jövőbeli* feladat Isten szeretetében és annak egyre nagyobb mértékében teljesíthető: „Bizony, te világosítod meg Istenem az én sötétségemet. Kezed munkája a mi ruházatunk és sötétségünk benne nappallá változik. Magadat ajándékoztad nekem Istenem, add nékem újra Magadat. Szeretlek téged, s ha ez kevés volna, hadd szeresselek még tüzezebb szívvel.”¹¹

Szent Ágoston életútja kettős tanulsággal is szolgálhat. Egyfelől a *személyiség* belső lelki életének fontosságára irányítja a figyelmet, s ezzel szabadságot növeli, de másfelől meg is „fizetteti az árat”, mert a pusztán a *transzcendenciára szegeződő tekintet sokszor elvakulhat*, s így nem látja a föld és test lelkét is sanyargató problémáit. És még valami. Az ágostoni életút egyedisége és egyszeri szépsége valószínű, hogy tömegmérétekben megvalósíthatatlan. Ennek az eleven rendszernek a vulgarizált változata, test és lélek dualizmusának és alárendeltségének végletekig való hajtása, a földi javak megvetését politikai okokból szorgalmazó egyházi tanítások stb., intézményesítve komoly következményekkel jártak: elsősorban a hit eredendően személyes voltát szorítva mindezekkel háttérbe.

(a természetes erkölcsi törvény)

Míg az ágostoni tanítások a platonizmus és neoplatonizmus hagyományait építették be a keresztény emberről és erkölcsről való tudásba és gyakorlatba, addig Aquinói Szent Tamás, a középkor másik nagy hatású gondolkodója és hittudósa Arisztotelész nyomán újította meg a kereszténységet. S míg az ágostoni hagyományok a későbbiekben a személyiség lelki életének egyensúlyban tartásához nyújthattak hathatós segítséget, addig Tamás filozófiája és teológiája egy ettől különböző, nevezetesen a *lét dimenziójából* kiindulva fogalmazta meg érvrendszerét. És ami az utóbbi bölcselelő eredetiségét és organikus szellemét eminensen bizonyítja, hogy olyan nyitott rendszert hagyott maga után, aminek továbbépítésére és finomítására napjainkig sokan vállalkoztak.

Az ő tanításában megjelenő konkrét valóság az *érzéki* elemeket éppúgy magában foglalja, mint a *szellemieket*, s az egyedi és általános elemeket szintén tartalmazza, egyéni és közösségi kihatásaikkal egyetemben. Rendszerében a lét maga a személyes kinyilatkoztatás istene, ekképpen egzisztencializmusa – ha szabad ezt a kifejezést használunk – jócskán elűt a ma használatos terminustól, mert végső soron a *lényegét* magában hordó *létet* jelenti, azaz Istent.

Ebben a rendszerben az *ember* kitüntetett helyet foglal el Isten képmásaként, s bár elfogadja ő is a lélek halhatatlanságáról szóló tanítást, nála *megszűnik* test és lélek dualizmusa, s az arányos egység dominanciája válik döntővé. Mind a test, mind a lélek arányosan „kiveszi részét” az érzékelés folyamatából. Ezzel az álláspontjával azonban nem kérdőjelezi meg a lélek halhatatlanságát, mert a szellemi természetű lélek tevékenysége nem kötődik kizárólagosan a

¹⁰ Uo. 284.

¹¹ Uo. 429.

testhez, mint a vegetatív vagy szenzitív lelki képességek esetében. Ebből következik az is, hogy erkölcsi felfogása, bár azonos kiindulóponton koncentrált, mint Arisztotelész, mégis jelentékenyen különbözik tőle.

A boldogság elérésének érdekében cselekszik az antik gondolkodó embere is, és ezt a polisz viszonyai között tevékenykedő szemlélődő filozófus teljesítheti be leginkább; az Angyali Doktornál ugyanezt a szent érheti el. *E világi* tökéletlen boldogság helyett Tamás a halál utáni *másvilág* teljes boldogságát tűzi ki célul. Nem tagadva azt, hogy az ember a földi élete során is lehet boldog, mert a barátság, a javak tökéletes élvezete, az optimális társadalmi berendezkedés is szükséges, de ezek nem elégíthetik ki tökéletesen az akarat törekvését, amely Isten megismerésére és birtoklására vágyakozik, ezt csak Isten „boldogító színelátása” hozhatja meg.

Mindezek mellett Szent Tamás embere nem az „általános esszencia” függvényében szemlélt teremtmény, hanem konkrét egyed, az *emberi funkció* és *személyiségjegyek* összességével. Az ember ebben a dinamikus pozícióban mindig úton van, s ami igazi célja, azt nem tévesztheti szem elől. A tökéletlen, anyagi javaktól függő boldogság eltűnhet szemhatárunk elől, míg az Isten lényegével való találkozás utáni vágy, azaz a tökéletes boldogság kívánsága nem szűnhet meg annak számára, aki egyszer ezt már megtapasztalta. Ehhez a természetfölötti látáshoz azonban szükséges Isten fölemelő kegyelme.

Az emberi cselekedetek értékelése is a cél elérésének összefüggésében nyer értelmet. A mérce az erkölcsi életben az *értelem törvényének* tudatos alkalmazása, az igazság legfőbb hordozójának, *Istennek a keresése*. Az emberi természetben rejlő erkölcsi törvény Tamás szerint értelmi és természetes, és alapvonásaiban minden emberben azonos.

A természetes erkölcsi törvény megalapozása az *isteni örök törvényben* azaz a következménnyel is jár, hogy minden más érték csak részesedhet az Isten tökéletességéből, de mint azt Szent Tamás hangsúlyozza, ezek járható utak, s következetes gyakorlás segítségével mind közelebb juthatunk célunkhoz. Az erények legnagyobbika ezért a vallásosság, ami a teremtő és teremtmény közötti élő kapcsolatot jelenti. Ám Istentől való függősége nem szolgál, hanem szabadon, önként gyakorolt, s ezzel fejezheti ki, hogy létének forrása és végső célja a Gondviselő.¹²

A természetes erkölcsi törvény és az isteni rend hozadéka lehetett azoknak a teljesítményeknek a „háttérében”, amelyek a középkor emberének *kollektívumát* jellemezték. Akár több száz évig is építhettek egy gótikus katedrális, s ez méltó földi szimbolikája az elérhetetlen transzcendenciának. De plasztikus formában vetítette előre a földi halandó előtt azt is, hogy marad nyom utána, hogy saját munkájával, tudásával, kitartásával közelebb férközhet az örökkévalósághoz. Szent Tamás monumentális építménye – aminek csak egy apró, bár igen lényeges szelete volt az erkölcsi összefüggések megrajzolása – rendszerezett formában foglalta össze a középkor keresztény emberének törekvéseit.

S hogy elkötelezettsége mellett mennyire *realista* volt Szent Tamás, arra is érdemes néhány gondolat erejéig kitérni. Mert államelméletében ugyan még

¹² Bolberitz Pál–Gál Ferenc: *Aquinói Szent Tamás filozófiája és teológiája*. Ecclesia, Bp., 1987, 131–146., 264–271.

megtartja azt a keresztény felfogást, hogy az államra azért van szükség, mert az emberek bűnbe estek, s ez az üdvösségnek alárendelt eszköz végül is a legfőbb jó felé vihet, de ezt már nem negatív attitűddel teszi, hanem pozitív igenlés keretében. S mivel az állam természetes szükségszerűség, így a nem-keresztény kormányzat is elfogadható, sőt értékes is lehet. A kormányzat és a hatalom az emberi jogból eredő, a hívők és hitetlenek megkülönböztetése isteni eredetű, de mindez nem teszi semmissé a hitetleneknek hívők felett gyakorolt hatalmát és uralmát.

Az előző példával csak azt kívántam szemléltetni, hogy a valóságban rendkívül *differenciált* képet mutatott a középkori világ, s sokszor olyan tanok is megszülettek, amiknek érvényesülésére, megvalósulására bizony elég sok időt kellett várni. A következőekben még két alternatív lehetőséget villantunk fel, mintegy színesítve a palettát, a személyes Isten misztikus megtapasztalásának példáját, valamint a természetre figyelő szakrális gyakorlat újítását és felkavaró tendenciáját.

(Napfivér és Holdnővér)

A késő középkor nemcsak a Szent Tamás által létrehozott monumentális szellemi és hitbéli katedrálisokat és épületekben megtestesülő transzcendenciát hagyta örökül, de egy addig *ismeretlen magatartás* kibontakozását is „kikényszerítette”. A keresztény világnézet és államrend általánossá válása megszüntette a császárkori Rómára még olyannyira jellemző üldözést és a vértanúság által kimutatható megrendíthetetlen hit bizonyításának lehetőségét. Ez a kor más kérdéseket tett föl, s más és más válaszok születtek.

Magatartásuk, cselekedeteik révén is példát mutathattak a hívők, ezzel irányítva a figyelmet az *intézményesült vallás* keretein kívül rekedt problémákra. S akik példát mutattak, azok olyan anomáliákat hoztak napvilágra, mint a papi arisztokrácia mértéktelen fényűzése, a szegényebb rétegek hitbéli üdvének elhanyagolása s az evangélium szellemének és gyakorlatának mellőzése. Szent Ferenc *Perugiai legendája* is ennek a töretlen hitbéli elkötelezettségnek állít emléket, s idézi a 12–13. század fordulójának korát, a katedrálisok, egyetemek és teológiai viták árnyékában felhangzó kérdéseket és feleleteket: „Tündöklőn, mint a hajnalpír és mint a hajnalcsillag, vagy mint ahogy a felkelő Nap a világot elárasztja és megtermékenyíti izzó sugarával, úgy jelent meg Ferenc új fényességként. Mint a Nap, úgy tündöklött ő is szavaival és tetteivel a téli dermedtségben, hidegen, sötétben és élettelenül heverő világban. Ragyogó fényvel megvilágosította, az igazság sugaraival felderítette, a szeretettel lánggra lobbantotta, erényeinek bőven áradó gyümölcseivel megújította és feldíszítette, és az általa alapított három rendben, különféle gyümölcsöket termő fákkal csodálatosan meggazdagította. Így hozott tavaszt a világnak.”¹³

Szent Ferenc, mikor azt mondja apjának, hogy: „Mi Atyánk, ki vagy a menyenyekben, és nem mondom többé atyámnak Bernardone Pétert, akinek ím ezennel nemcsak a pénzét adom vissza, hanem összes ruhadarabjaimat is”¹⁴,

¹³ Assisi Szent Ferenc: *Assisi Szent Ferenc Perugiai legendája* (ford. Varga Imre). Helikon, Bp., 1990, 11.

akkor az őt követő tizenkét társával valóban valami gyökeresen új magatartásformát és vallásosságot indított útjára. Saját rendjükben, éppúgy, mint a klarisszáknál és világi rendjüknél, az „Úr általi béke” hirdetése volt mindennek a fókusz. Az isteni eredetű békét Ferenc, akinek lelkében teljes béke volt, kiárasztotta mindenkire és mindenre.

És éppen ez az utóbbi mozzanat, ami oly jelentőssé tette. *Mindent* szeretett és tisztelt, a növényeket, az állatokat, az embereket, s alázattal viszonyult a teremtett világ egészéhez. Ha filozófiai terminusokkal akarnánk kifejezni ezt, akkor azt mondhatnánk, hogy elvetette a világ *eszközjellegét*, s mindent *öncélként* vett tekintetbe. Mégsem volt panteista, mert a természetet nem azonosította Istennel, csak Isten teremtményeként gondolta el; s még pontosabb, ha azt mondjuk, hogy érezte mindezt, s intuícióit meggyőző karizmatikus és poétikus erővel adta át másoknak. Így a gondolatokat élővé tette, s cselekvést motiváló erejüket megsokszorozta. „Mert mi mások is az Isten szolgálói, ha nem komédiásai bizonyos értelemben, akiknek az emberek szívére kell hatniuk és lelki örömeire kell őket hangolniuk.”¹⁵

Pontosan ez a *könnyedség*, a *lelki derű* sugárzása, az *életöröm* természetes igenlése, példamutatása jelentette azt a más szint, ami a hit tudományának spektrumába nem fért bele. A *Naphimnusz* csodálatos sorai mindezt érzékien közvetítik ma is¹⁶:

*Mindenható, nagyságos, jó Úristen,
tiéd a hír, tiéd a fény és minden
malaszt, áldás, dicséret;
nincsen e földön ember,
ki méltó lenne megnevezni téged.*

*Dicsértessél és dicsértessék véled
minden sok teremtményed, de leginkább
bátyánk-urunk, a Nap,
mert ő hint ránk sok tüzes aranyszikrát,
s oly nagy, oly pompás és oly roppant fénnel
vetíti felénk a te arcodat.*

*Dicsértessék nevednek jóízével,
asszonyénénk, a Hold, s a csillagok,
oly szépen szótted őket fenn az égen.*

*Dicsértessék nevednek dallamával,
Szél nővérkénk, ki fürtös felleget
és szép időt hoz, s esőt is, hogy tőle
viduljanak fák, barmok, emberek.*

¹⁴ Uo.13.

¹⁵ Uo. 67.

¹⁶ Assisi Szent Ferenc: *Naphimnusz*. In: Faludy György: *Test és Lélek*. Magyar Világ, Bp., 1988, 223–224.

*Dicsértessék nevednek fűszerével
tisztá hűgünk, a Víz, mert oly ízes,
oly halk, oly szende és szűzies.*

*Dicsértessék nevednek mámorával
vad öcskösünk, a Tűz, ki ragyog éjjel
s oly nagy, oly friss, oly víg, oly óriás.*

*Dicsértessék nevednek illatával
asszonyanyánk, a Föld, a glóriás,
mely eltart minket, gyümölcsöt hoz s ékes
bimbókat szül és puha füveket.*

*Dicsértessék nevednek jóhírével,
ki szenved, s a szent szeretet nevében
megbántást tűr, és szótlán megbocsát,
ki békeességben él, hogy lenne méltó
hordozni egykor a te koronád.*

*S dicsértessék nevednek balzsamával
idősebb bátyánk, a testi Halál.
Előle halandó meg nem menekszik;
ezer jaj annak, kit bűnben talál!
De boldog az, ki szent akaratodba
merülve benned szunnyad el: mert arra
pallost nem fenhet a Másik Halál!*

*Szent és dicső az én Uram, ki fennen áll a bűn felett:
szolgálni őt porig hajolt alázattal ne szűnjetek!*

(Faludy György fordítása)

Ha Szent Tamás kapcsán a természetes erkölcsi törvény isteni rendben történő megalapozottságát emeltük ki, akkor jogosult azt mondani, hogy Szent Ferenc mindezt *humanizálta*, elmélyítette. Olyan természetre, emberre és Istenre figyelő közösségi programot dolgozott ki, olyan mintát adott, amely – ha kisebb-nagyobb módosulásokkal is, de – lehetővé tette a vallási élet földi boldogságot és egyszerűséget is igenlő mintájának mind szélesebb elterjedését. A középkor végének szekularizálódó világába *organikus-szakrális* mozzanatokat vitt, aminek hatása ma is tapasztalható a meg-megújuló alternatív keresztény mozgalmak ideológiájában és cselekvési normáiban.

(egyedül Istennel)

Bár már a ferences iskola alapítója és kiemelkedő képviselője, Duns Scotus hangsúlyozza az Isten megismerésével kapcsolatban, hogy mivel Istenről nem alkothatunk tiszta fogalmakat, így csak a hit és a teológia szolgálhatja megismerését, s alapvető az intuitív szemlélet, mégis az istenélményt leginkább a misztika közvetítésével ragadhatjuk meg.

Eckhart mester, akárcsak Scotus és Tamás, a lét kutatásában jelölte meg az igazi feladatot. Mégis talán ő szemlélte a legnagyobb csodálattal a létet mint létezőt, s annak transzcendenciáját. Nem képezett szakadékot a transzcendencia és immanencia, az örökkévalóság és a véges idő, valamint az isteni és emberi természet között. A lét Eckhart mesternél a létezőket éppúgy magában foglalja, mint az Egyet és az Igazat. Így Istent nem a létezők létevel határozza meg, hanem a tulajdonképpeni létet tulajdonítja neki: „Ha azt mondtam, hogy Isten nem lét, hanem a lét fölötti, nem tagadtam meg tőle a létet, hanem felemeltem hozzá. Ha a rezet veszem az aranyban, akkor ott a réz, de magasabb módon, mint önmagában.”¹⁷

Jól példázza Eckhart mester szemléletét a *különböző tudásokról* vallott fölfogása. Ha a teremtményeket csak önmagukban ismerjük meg, az a „szürkület tudása”, ekkor a teremtést világosan elkülönített gondolatok szerint fogjuk fel; de amennyiben a teremtményeket Istenben ismerjük meg, úgy az a „hajnal tudása”, ebben minden gondolatot elvetve, minden összehasonlítást odahagyva a teremtményeket megkülönböztetés nélkül fogjuk fel, abban az Egyben, mely maga az Isten. De ez utóbbi megismerés egyben bezárt is, rejtett és titkos dolgokat felfedő, mert nem azt kutatja, ami közvetlenül érzékelhető, s nem is azt, ami az értelem számára azonnal nyilvánvaló lehet, hanem a titkokat: Isten és a természet rejtett értelmét. Tehát a ráció eszközei csak kiindulópontként szolgálnak a misztikus megismerésben, a végső fázisba az extázis révén jut el a misztikus elmélkedő, csak ezáltal talál rá a végső titokra.

Néhány *gondolattöredék* segítségével kísérlem meg az elkövetkezőkben megvilágítani az eckharti misztika folyamatának jellegzetességeit. „Sok évvel ezelőtt még nem voltam; nem sokkal azután apám és anyám húst ettek, kenyeret és füveket, ami a kertben nőtt, s ebből én ember lettem. Apám és anyám ebben közreműködni nem tudtak, hanem közvetlenül Isten alkotta meg testemet és teremtette meg lelkemet a legfelsőbb minta szerint. Ekkor birtokosa lettem életemnek.”¹⁸ Már a kiindulópont is, mint láthatjuk, az Istennel való közvetlen kapcsolat. De hogy ez a kapcsolat valóságos is lehessen és a „hajnal tudása” érvényesüljön, ehhez három akadályt kell leküzdeni. Az első a testiség, a második a sokaság, a harmadik az időbeliség. Mikor az ember ezeken túljut, meghallja az örök Igét. De ez a szó nem közönséges, mert különbözik minden elképzelhetőtől. „Van egy kiejtett Szó: az angyal, az ember és minden teremtmény. Van egy másik elgondolt és kiejtett Szó, ez teszi lehetségessé, hogy elképzeljek valamit. Van azonban még egy másik Szó is, amely sem ki nem mondott, sem el nem gondolt; amely sohasem ejtődik ki, sokkal inkább

¹⁷ Nyíri Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Szent István Társulat, Bp., 1977, 178.

¹⁸ Eckhart mester: *Beszédek*. Helikon, Bp., 1986, 51.

megmarad örökké abban, aki mondja. Ez a Szó az Atyában van, ő mondja szüntelenül a fogantatásban s benne maradóan. Az értelem állandóan befelé hat. Minél kifinomultabb az értelem, annál inkább egyesül és lesz egy vele az, amit megismer. Nem így van ez a testi dolgokkal; azok minél erősebbek, annál inkább kifelé hatnak. Isten boldogsága azonban az értelem befelé hatásában rejlik, aminek során a »Szó« belül marad. Ott kell a léleknek »mellékszónak« lennie s Istennel egy műben működni, hogy boldogságot meríthessen az önmagában lebegő megismerésből: ugyanabból, ahol Isten lakozik.¹⁹

És végül nézzük azt, hogy milyen természetű ez az „önmagában lebegő megismerés”, amely hozzásegíthet, hogy Istennel egy „műben” működhesünk. „Tudd meg: bármikor is a magadét keresed, Istent mindaddig nem találod meg soha, mert nem egyedül Isten az, amit keresel. Te Isten segítségével keresel valamit, s pontosan úgy jársz el, mintha Istenből gyertyát csinálnál, hogy vele keresd meg azt a valamit; amikor aztán az ember megtalálja, amit keresett, akkor a gyertyát a sutba hajítja. Éppen így jársz el te is: keresés Istennél bármit is, semmi az, legyen akármi is – haszon vagy jutalom, bensőségeség vagy bármi; Semmit keresel, ezért találni is Semmit találsz. Hogy Semmit lelsz, annak az az oka, hogy keresni is Semmit keresel. Minden teremtmény a merő Semmivel egyenlő. Nem azt mondom, hogy csekélyek volnának, vagy hogy egyáltalán valamik is; a merő Semmi egytől egyig mind. Aminek nincs léte, az semmi. Márpedig egyetlen teremtmény sem bír léttel, mert létük Isten jelenlétében múlik. Ha Isten csak egy pillanatra is elfordulna a teremtményektől, semmivé lennénk. Azt mondtam valamikor, és úgy igaz: adná bár hozzá valaki az egész világot Istenhez, annak nem lenne többje, mintha egyes-egyedül Isten volna birtokában. Isten nélkül egyetlen teremtménynek sincs több léte, mint amennyi egy szünyognak lenne Isten nélkül, éppen annyi – nem kevesebb és nem is több.”²⁰

Ezek a látszólag *paradox* megfogalmazások új és mély tapasztalatokkal gazdagították a középkor hittudományát. Mert ebben a formában, mikor Isten abszolút Lét és Semmi egymásba játszása, mikor a teremtésnek mint önmegismerő szeretetnek a hangsúlyozása kerül előtérbe, s az ember részesedése ebből a „lélekszkrácska által” válik lényegévé, akkor az örök újjászületés tisztaságát és titkát pillanthatjuk meg egyszerre. S ami még különösen fontos ebben a beállítódásban, hogy mindez az egyén benső útjainak kiépítése és bejárása által lehetséges csak.

A *misztikus*: Istent önmagáért szereti; s nem azért, mert valamilyen jutalom vagy büntetés lebeg szeme előtt, így az is látóterén kívül kerül, amit a mindennapi keresztény erkölcs magában foglal. Az erények és bűnök hierarchizálása, s minden olyan törekvés, amely önös indítékokat tartalmaz, beleértve még tulajdon megváltásának vágyát is. Egyéni utakat járnak be a misztikusok, s Isten megtapasztalásának bizonyosságát önmagukban hordják. Ami nemcsak a hit tudományának határát és érvényességi körének korlátozottságát jelzi, de utal a transzcendencia iránti szükséglet *individuális* meghatározottságaira éppúgy, mint a határtalan utáni vágy örökkévalóságára.

¹⁹ Uo. 23.

²⁰ Uo. 17.

(vallás és hivatás)

A valláserkölcsei tanítások a protestáns szellem fennhatósága alatt kerültek napvilágra. A puritán, aszketikus életvitel, az e világi céltudatosság mind-mind már az új korszak, a kezdődő kapitalizmus nyitányát jelezték.

Az igen sok irányzatot felölelő reformáció komoly eltéréseket mutatott. A vallásnak a politikától való elzárkózása volt az egyik pólus, amit főként Luther mozgalma és eszméi hangsúlyoztak, míg Svájcban, Kálvin elképzelései szerint, olyan államberendezkedés kialakítására törekedtek, ami az egyház irányítása alatt áll. Most nem vizsgáljuk az olyan viszonylag csekély hatással rendelkező mozgalmakat, mint például az anabaptizmus, akik szembefordultak a politikai hatalommal és a teokratikus állameszmét részesítették előnyben. A politikum szférájába – minden szándékuk ellenére – mindinkább beszivárogtak a protestantizmus áramlatai, és egyre inkább jelentőssé vált a vallási hovatartozás és ezek következményei.

Luther *evangéliumokra* alapozott teológiai és erkölcsi tanításai fontos kérdésekben tértek el a katolikus felfogástól. A szabad akarat problémája az első, amit említenünk kell. Isten az embernek szabad akaratot adott ugyan, de ez a szabadság nem áll a mi hatalmunkban, hanem Isten működéseként nyilvánul meg. „Hiszen a szabad akarat – mondja Luther – először is az eredendő bűnbe vetett bennünket, ránk hozván a halált, amely a bűnre következett, és nemcsak a halált, hanem számtalanféle bajt, amelyeket naponta tapasztalunk, úgyhogy a világban csupa gyilkosság, hitszegés, csalás, lopás, rablás és egyéb gyalázat, bűn és gyötrelem, úgyhogy jószerivel senki sem lehet biztos akár egy pillanatra is életében avagy jószágában: mert minden veszélyben forog és inog.”²¹ Az Isten előtti igazzá válás egyetlen feltétele a Jézus Krisztusban való hit. Ezt nem cselekedetekkel érhetjük el, amit Krisztus ad: az ajándék. Csak reményünk lehet a földi dolgokra. Ehhez a reményhez azonban szigorú hivatástudat is társul. Luther a prédikátoroktól, a szerzetesektől, a nemesektől, a tudósoktól és az egyszerű emberektől egyaránt megköveteli hivatásuk legjobb gyakorlását. Isten a *szorgalmat* és a *hűséget* becsüli minden hivatásban, a legkisebb dolgokban sem lehet hanyag az ember, mert akkor a nagyobbakban is azzá válik. *Teljes és természetes* világot állít elénk Luther, itt keresi az ember helyét.

Az etikai jelentőségen túl érdemes felidézni a történelmi elágazásokat. „Az első a protestáns egyházak növekedése és hanyatlása. A második a jelentős emberek sorsa, akiket a német szellem hordozóinak szoktak nevezni. A harmadik a lelkiismereti szabadság és a felvilágosodás világának létrejötte...”²²

Kálvin munkássága talán még élesebb formában juttatta kifejezésre a protestantizmus e világi törekvéseit. Teológiájának központi tétele Isten abszolút szuverenitása és az ebből következő *predesztinációs* tan. Az isteni üdvterv határozza meg, hogy kik jutnak üdvösségre és kik kárhozatra. A kárhozat létének oka a bűnbeesés, de ennek eredete örökre rejtve marad. A bűnben született ember egyetlen esélye Krisztus és a benne való hit. Ennek birtoklói az Isten által kiválasztottak. A hit az alap, az erkölcsösség csak következménye lehet. Az ember jó tettei csak közvetve dicsérhetik önmagát, a jó tettek középpontja mindig Isten. A jóra

²¹ Martin Luther: *Asztali beszélgetések* (ford. Márton László). Helikon, Bp., 1983, 54.

²² Carl Friedrich von Weizsäcker: *A német titanizmus* (ford. Molnár Anna). Európa, Bp., 1989, 176.

való törekvés kálvini megfogalmazása sokat elárul a vallás erkölcsi mivoltáról: „Hogy tehát e szirtekbe bele ne ütközzünk, olyan irányba kell haladnunk, hogy az ember, bár tudja, hogy semmi jó nem maradt benne s bár mindenfelől a legkétségbeejtőbb nyomorúság környezi, tanuljon meg mégis törekedni a jóra, mely nincs benne, s a szabadságra, melytől megfosztatott, s erősebben riasztassék el a tunyaságtól, mintha hazugul a legnagyobb erővel felruházottnak állíttatnék.”²³

A jóra, a szabadságra való törekvés, az igyekvés, az igazmondás felé való irányultság az ember kiteljesedését, gazdagodását szolgálják, s pozitív hajtóerővel rendelkeztek az adott kor társadalmi viszonyaiban. S bár mind az evangélikus, mind a református vallás jellegzetesen e világi irányultságokkal bővítette a kereszténységet, különbözőségükre mégis érdemes odafigyelnünk. Max Weber a protestáns etikát elemző könyvében a következőképpen közelíti meg a problémát. Míg az evangélikus vallás keretében az „unio mystica” kapta a legnagyobb szerepet, a kálvinizmusban a fáradhatatlan hivatásvégzés adta a hit legnagyobb biztonságát. Racionalitás, éber tudatosság, világos életvezetés, mindez a *permanens hivatásgyakorlást* elősegítő *aszkézis* keretében. És mindezt itt kell elérni: „Hiszen a szentek örök nyugalma a túlvilágon van, a földön viszont, hogy kegyelmében biztos legyen, az embernek addig kell végbevinni tetteit, aki küldte őt, amíg nappal van.”²⁴ Így a lutheri vallásosság töretlenül meghagyta az ösztönös cselekvés és a naiv érzelmi élet természetes vitalitását, s nem készített örökös önellenőrzésre és az élet tervszerű szabályozására úgy, ahogyan a kálvinizmus szigorú tanítása.

Érdemes még néhány gondolat erejéig kitérnünk a katolikus etika és a protestáns közötti eltérésekre. Mert az egyik tipikusan érzületetikaként jelentkezett, az egyes cselekedetek konkrét intenciója (szándékiránya) döntött az értékről, míg a kálvinizmusban nem egyes jó cselekedetek kerültek előtérbe, hanem a „rendszerre emelt tettek” általi üdvözülés vált céllá. Természetesen a katolikus egyház is megkívánta az embertől eszményként az élet elvi megváltoztatását, de a többség számára éppen ezt a követelést gyengítette az egyház legfontosabb hatalmi és nevelőeszköze, a bűnbánat szentsége, melynek funkciója mélyen kapcsolódott a katolikus vallásosság legmélyebb lényegéhez. A kálvinizmus esetében már szó sem volt a katolikus, igazán emberi élet oda-visszajáról, a bűn, megbánás, gyónás, kiengesztelés, újabb bűn vagy időleges büntetéssel letudott egyházi kegyelmi eszközökkel kiegyenlített szaldó menetéről. Így szüntették meg a mindennapi ember terv és rendszer nélküli erkölcsi gyakorlatát, s alakították ki az egész életvezetés következetes módszerét.²⁵

A vallás és hivatás így kapcsolódott egybe a reneszánsz, s majd később a kapitalizmus mindennapjaiban. Ami döntő volt, hogy a céltudatos és hitben megnyilvánuló aszkézis nemcsak egy szűk réteg számára vált követhetővé, mint azt láthattuk Szent Ferenc kapcsán, hanem széles körben fejthette ki hatását. Hogy ennek milyen következményei és hozadéakai voltak, arról a későbbiekben még lesz szó.

²³ Kálvin János: *Az eleve elrendelésről* (ford. Király László). Európa, Bp., 1986, 238.

²⁴ Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (ford. Geléri András, Józsa Péter, Somlai Péter, Tatár György). 1982, 234–235.

²⁵ Uo. 161–163.

Végvári Vazul

Nyári Miatyánk-áhitat a trubadúr Szent Ferenccel

Az alkonyatban, ahogy a nap leszáll, az este békés homálya borul az emberekre. Egy ilyen umbriai délutánra és estére emlékezem: forró nyári nap volt, mikor életemben először Itáliában igyekeztem Assisi városa felé. Az Angyalos Boldogasszony nagy bazilikájában meghúzódo kis Porciuncula sokszázados, gyertyalángtól füstös kis kápolnájától indultam, ahol Ferenc beszélgetett a fesszülettel. Ahonnan indult, és ahova élete végén visszatért. Szokatlanul forró volt az a nyár. A perzselő umbriai úton egy kimerült 1956-os magyar menekült valójában már csak vonszolta magát. Éjt nappá tevő szolgálatban hontalanná vált, menekültek ezrei között ő is elalélt. Előbb véres forradalom, utóbb a megtorlások félelme gyúrte, sebezte, s a rákövetkező sok minden más baj. – Ktart-e a fizikai erő még odáig? – Míg latolgatta, ahogy emlékszem, még halálra készítı érzések is riogatták a vándort. Közben az égen lassan mégiscsak lefelé bandukolt a nap. Aztán végre szent Damiano remeteségének falai is feltúntek a horizonton. Kutják ugatták a szürkület árnyait. Irgalmasan hıvösebbre váltott az idı. A tıdı könnyebben szívta a levegıt, még jó, hogy arra éppen senki más nem járt. Damiano kis monostorának ajtaja engedett a nyomásnak, kitérult.

A fesszület a zarándokkal együtt hallgatott; és

SZÓLT AZ IGAZ ISTEN:

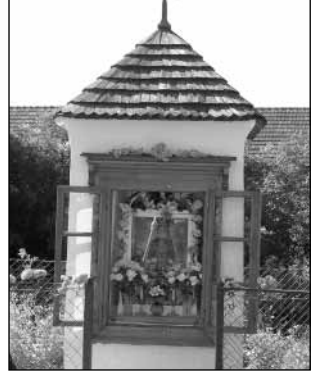
Valaki szeressen! –

Szava messze fénylett:
köztünk emberré lett.

Isten élő Szava
el nem múlik soha;
minket általjárjon,
hozzá visszaszálljon. Alleluja –

Szólt a kereszt: Valaki szeressen! –

Ferenc lelki életét és Istennel való kapcsolatát lehetetlen elválasztani a teremtményekhez való kap-

csolatától. Fraternizálódott, azaz testvériesült minden teremtménnyel: a vízzel, a tűzzel, a széllel, a földdel. A teremtés egységén belül testvéri összekapcsolódásba simított minden ellenségeskedést. Imáiban minden teremtményt egyesített Istennel, a teremtő szeretettel. Egyetlen célja és szándéka az volt, hogy velük együtt dicsőítesse Istent: „Dicsérjétek Uramat és áldjátok. / És mondjátok hálát neki, / és nagy alázatosan szolgáljátok” (*Naphimnusz*).

Vele mondjuk hát, párhuzamosan az ő himnikus szavait is idézve, imádkozva mondjuk az Úr miatyánkját. Úgy, ahogy fia mennybe költözése után, az apostoloknak a pünkösdi Szentlelket hívogató imáját a velük vigiláló Mária is hallhatta...

Nagy jó Úr Isten, mi Atyánk, ki vagy a kéklő mennyekben
bérceken innen, s túl igazak ajka hirdessen;
Testvérünk a nap, tükrözi fényed szárnyalva, nagy fennen.
Jöjjön el a te országod és
áldjon fenn a hold (velünk), haloványarcú húgocskánk,
s mind a csillagfény – csupa hunyorgó mécsesláng –,
– ha derű és ború ér, amiket bölcsen szétosztva küldesz ránk.

Miként a mennyben, úgy a földön is
legyen meg a te akaratom.

Áldjon lenn a víz, csupa szív nénénk, hasznos, szép,
áldjon tűz öcsénk, ködöt és árnyat oszlat szét.

Mindennapi kenyerünkkel áldjon földanyánk,
add meg nekünk elibénk tárva garmada bőségét.

Áldjon a szelíd, aki megenged társának,
bocsásd meg a vétkét, ki békén túr, ha kell,
s betegnek hálát ad;
ékes koronát jutalomképpen érette méltán kap.

Szabadíts meg a gonosztól, és minket a kísértésbe ne vígy,
hogy áldjon a halál is, kapukat táró testvérünk;
karja fölsegít, amikor hozzá megtérünk.

Ha megbocsátjátok az embereknek, hogy vétettek,
mennyei Atyátok nektek is megbocsát,
(karja fölsegít, amikor hozzá megtérünk)
De ha nem bocsátok meg az embereknek,
Atyátok sem bocsátja meg a tiéteket.

★

Nagy jó Úr Isten, ki vagy a kéklő mennyekben,
áldjon a halál, kapukat táró testvérem!

A Miatyánknak ez a távlata. Teremtés, ember jön a földre, dicsőséget zengnek égi angyalok. Ha az ember eszmél, akkor tudatosan dicsóít, és az Úr trónja elé gyűjti a teremtményeket, mint Ferenc, hogy a földanya minden garmada bőségével áldjon. A szegény és alázatos Ferenc az égbe készül. A nap leszáll. A halál testvért hívogatja, és az Úrtól esdi, hogy börtönéből szabadítsa ki lelkét. Börtönünket magunkkal hordozzuk, limitációin is, meg a teret és az időt, a nehézségi erőt és tömegvonzást, meg a taszítást is. Az anyag-ember gyengülését, repedezését, porladó múlását és haladklását hordozzuk – egyre nehezedő terhekként – emberi útjainkon. Közben invitáljuk a teremtményeket, rájuk csodálkozunk, s ahogy a nap leszáll, kedvünk támad az éj nyugalmaát kérő imára. Ez mind Miatyánk. Ez mind tudatosítása annak, és felismerése is talán, hogy van egy végtelen, gondoskodó Atyánk az égben, hogy a tér, az tágasabb, mint aminek látszik, s hogy az idő: végtelenebb. Ferenc, karját kítárva, elragadottan néz a messzeségbe, föl, és az arca úgy világol, fénylik, mint aki közelebről látja azt, amit csak a szentek látnak. Ide aztán már könyvek se kellene, elköszönnek a teremtmények is. Esti énekek szólongatják a Fölségest; esti csendben a mi lelkünk is énekel a leáldozó nappal.

„Adjon Isten jó éjszakát,
küldje hozzánk szent angyalát.
Bátorítsa szívünk álmát,
adjon Isten jó éjszakát.”

*(Háromnegyed évszázadot éltem
– mára így érett meg bennem
Naphimnusz és Miatyánk
Esztergom, 2004 nyara)*

Barsi Balázs

A Naphimnusz elemzése

(Tanulmányrészlet)

Kezdjük az első és az utolsó strófák vizsgálatával:

*„Altissimu, onnipotente, bon Signore,
tue so’ le laude, la gloria l’honore
et onne benedictione.*

*Ad te solo, Altissimo, se konfano
et nullo homo ene dignu te mentovare.*

(...)

*Laudate et benedicete, mi’ Signore,
et rengratiate et serviate li
cum grande humilitate.”*

*„Mindenható, fölséges és jóságos Úr,
Tied a dicséret, dicsőség és imádás,
És minden áldás.*

*Minden egyedül téged illet, Fölség,
És nem méltó az ember, hogy nevedet kimondja.*

(...)

*Dicsérvétek Uramat és áldjátok,
És mondjátok hálát neki,
És nagy alázatosan szolgáljátok.”*

(Sík Sándor fordítása)

Az első és az utolsó strófa, a transzcendens Istenhez intézett hódolat, imádás. Az „altissimu” megszólítás az egész vers legmélyebb vagy legmagasabb célját világosan jelzi. Ferenc itt nyilván bekapcsolódik a biblikus, liturgikus hagyományba:

Dávid énekét visszhangozza: (1Kron. 29,11–12)

„Uram, tied a magasság, nagyság, a hatalom, a fölség, a szilárdság és a dicsőség. Hiszen minden a tiéd a mennyben és a földön. Uram, tied a királyi hatalom, s te uralkodsz mindenek felett.”

Vagy még inkább a Jelenések könyvének 4,11: 5,12–13: és a 7,12 nyomai találhatóak benne!

„Méltó vagy Urunk, és Istenünk, hogy a tiéd legyen a dicsőség és a tisztelet, a hatalom, mert te alkottad a mindenséget, akaratod hívott létre és teremtett mindent.”

A liturgiából lehetetlen észre nem venni a római mise orációinak megszólító sorát: „Omnipotens Deus”.

Vagy a virágvasárnapi himnusz első sorát:

„Gloria laus et honor tibi sit rex Christe”

Vagy Szent Ágostonnak a 67. Zsoltár 12 sorához írt kommentárját:

„Nem tudom dicsérni Istent, ha nem adja nekem a képességet, hogy dicsérhessem.”

Az első strófa maga is két részre oszlik: mindkettőt az Altissimu szó (Föl-séges, Magasságbeli) uralja. A két egység között feszültség van, mely művészi módon előre jelzi az ének alapvető feszültségét, illetve ennek feloldása a vers mondanivalója. Az első részben Ferenc legmagasabb vágyáról beszél: a transzcendens Istenről, aki úgy jelentkezik, mint jó, vagy mint ő mondja többször, a legfőbb jó, az egyetlen jó. (Kommentált Pater Noster, az Officiumok előtti dicséret, RNB. 17. fejezete stb.) Tehát az akarat legfőbb tárgya. Ő felel meg egyedül Ferenc lelki méreteinek. A káptalanhoz írt levélben beszél erről a célról: „Mindenható Isten... add nekünk, hogy eljussunk egészen tehozzád, fölséges!”

A *Naphimnusz* 2. strófájában majd ugyanezt mondja, vagyis elismeri, hogy ez a cél teljességgel elérhetetlen az ember számára. (Átélt, megtapasztalt korlátról van itt szó.)

Az I. Regulájában írja: „Méltatlanok és bűnösök vagyunk, méltatlanok arra, hogy megnevezzünk téged” (nevedet kimondjuk). Egy hatalmas ív feszül a cél (mely vonz) és az ember tehetetlensége között. Az adorációnak itt csendben kellene maradnia, a dicsérő nyelv önmagát ítélte hallgatásra. Minden törekvés a transzcendens Isten felé kudarcra és kielégületlenségre van utalva? S mindez nem az udvarló költészet egyszerű fordulata. Ferenc szenved az Istentől való távolság miatt.

Mégsem fejeződik be itt a dicséret. Ferenc mégis tovább énekel, sőt a *Naphimnusz* utolsó versszakában azzal foglalja össze költeményét, hogy mindenkit felszólít a dicséretre. Ebben a furcsa paradox viselkedésben Ferenc alapvető magatartása tükröződik. (Nem birtokolni akarja az Istent a szó köznyelvi értelmében.) Ellentmondás lenne a két állítás között, ha Ferenc birtokolni akarná az Urat. Magát a birtoklást, a hatalmat a másik személy felett, mindenféle uralkodást elutasít Ferenc magától. Nem ítélte el, de ő nem gyakorolta. Ez társadalmi állásfoglalás is volt. Testvéreit „Fratres minores”-nek nevezte. A kereskedő élet szabadságvágyat hozott a városok életébe. Nem tűrhették a hűbéri gyámkodást. A kereskedőknek mozgás kellett. Ferenc posztókereskedőnek a fia. Lelkesedik, örömtől mámoros, amikor tizennyolc éves korában részt vesz a Rocca maggiore lerombolásában, és kikiáltják Assisit szabad városnak. A vertikális (alá-főlé rendelt) emberi kapcsolatok helyébe lépnek a horizontálisok, a hűbéri helyébe a konfraternitások egyenlőségi alapon kötött testvériesebb kapcsolatai. Amit a mozgalom ígér, nem váltja be, és minden elrontója a pénz, a birtoklás új jele. Ferenc Assisi városának struktúrájával szemben egy más struktúrát mutat be az ő konfraternitásában. Azt valósítja meg, ami megbukott a pénz miatt. Ez az alapvető, társadalmi-szociális vallási élmény istenképét is befolyásolja. Illetve istenképéből ered, nem akarja Istent birtokba venni. Nagyon vigyáz arra, hogy állandóan kritikával tekintse legnemesebb vágyát is. Ő személyes kapcsolatot akar kiépíteni Istennel, természetesen tudja, hogy az Isten az embert végtelenül felülmúló személy, de személy, akivel kommunikálni lehet! Ugyanakkor Ferenc nem győzi csodálni a Magasságbelit, hogy egy lett közülünk.

Legalapvetőbb élménye a megtestesülés. Isten felvette az anyagot, hogy az anyagon keresztül jussunk hozzá. Szereti a „humilis” (humus szóból) jelzőt, sőt merészen a teológia történetében először Istenre alkalmazza.

Világosan látta azt a veszélyt (ha nem is ismerte elméletileg), amit a gnoszticizmus jelent a keresztény számára (a kereszténység egyetlen igazi ellensége). Eljutni Istenhez közvetítő nélkül, Isten nélkül, a megtestesülés nélkül, az anyag nélkül, az akarat egyetlen lendületével és az értelem felismerésével: hogy tulajdonképpen az Isten én vagyok... része vagyok.

Ferenc érezte, hogy a vallásos ember igazi és nagy kísértése: birtokba venni az Istent. Nem győzte óvni testvéreit ettől a lelki kapitalizmustól. Lelki vezetésének központi témája, hogy ne tulajdonítsák maguknak a jót, amit a kegyelem bennünk végzett (R N B. 17,7; Adm 19.). Mint pedagógusnak ez volt központi gondolata. Tapasztalatból beszélt. Esztelenül nagy ambíciók lelkesítették ifjúkorában: nagy fejedelem akart lenni, mindenkit megdöbbséget akart végbevinni. Megtérése mit sem változtat ezen: „Örvendeztem azon, hogy egykor majd nagy emberként fognak tisztelni engem” (2Cse1.).

Még ha alázatosságból mondja is, nem hazudik. Ferenc alázatos, de mégse hazudik, amikor ezt mondja. Megtérésében ugyanis nem mond le ambícióiról, sőt a legmagasabbat, az „Altissimust” veszi célba. Egész élete, fejlődése egyetlen hatalmas törekvés Isten felé, de egyre kevésbé a birtoklás szellemében. Ez szegénységének is a legmélyebb értelme. Szegénysége végső határa: lemond Isten birtokló eléréséről, de nem mond le a vele való találkozásról. Ez az első strófa értelme.

Nyoma sincs a drámának ebben a víztükör-nyugodtságú versszakban. A saját legmélyebb és elfogadott és megtisztított törekvését fejezi ki.

Az Egyetemes Káptalannak írt levelében teológus módon foglalja mindezt össze: „– Mindenható Isten... (Omnipotens Deus) add nekünk..., hogy nyomába szegődve a Te Fiadnak és kizárólag a te kegyelmedből eljussunk hozzád, Fölséges (ad te, Altissime, sola tua gratia pervenire).

*„Laudato sie, mi' Signore, cum tucte le tue creature,”
„Áldott légy, Uram, s minden alkotásod.”*

A doxológia után a kozmikus dicséretet ez a sor vezeti be. Ez a mondat nemcsak átvezető szerepet tölt be, hanem alapvető fordulatot is jelent a versben. Lemond a gnosztikus útról, s választja az „incarnatiót”, az anyagi világhoz száll le. Krisztus útja az, amelyen a második Isteni személy közénk jött, sőt ez a lehajló szeretet maga Krisztus, aki a mi utunk az Atyához. Ez az egyre lejjebb szálló ív a versen végighúzódik, a „Földanya nővérnél”, illetve a „Halál Nővérnél” éri el a legmélyebb pontját, ahol hirtelen, mintegy sötét alagút után ismét megjelenik a fény, a doxológia: a Fölséges Isten dicsérete.

Említettük a „cum” (-val, -vel) előjárószerű okozta filológiai nehézséget, és jeleztük a megoldást. Tehát nem Istent és teremtményeit, hanem a teremtményekhez társulva dicséri a Fölségest:

– azok által és azok közreműködésével.

Hiszen az első strófában kimondta, hogy a dicséret csak Istent illeti. Sőt az első életrajzok fényében olvasva ez a „cum” szinte társhatározó, nem pedig eszköz. Ferencet egyedülálló szimpátia köti az anyagi világhoz. „Soha nem láthattunk hasonló érzelmeket, minden teremtmény iránt” – állapítják meg Ferenc kutatói.

Tehát a közvetítés, a közvetítő keresés mélyebről jön: a teremtményekhez fűződő testvéri, baráti viszonyból. Max Scheler szerint ebben sem elődje, se

utódja nincs nyugaton, szerintem utódja csak az orosz sztareceknél található. Egészen az elragadtatásig tudott gyönyörködni a teremtésben (Spec. Per. tanúsága szerint). Ismét azt kell látnunk, hogy benne egységben volt a keresztény a kozmikus, személyes misztika a kozmosz elragadtatott szeretetével. Azért hozza Ferenc kapcsolatba a dolgokat a szakrális világgal, mert lelke mélyén azok megszólalnak. Tehát ennek a kozmikus közvetítésnek van pszichikai értelme is.

A teremtmények szakrális világot kifejező nyelv lesznek, mert a lelket ön-maga ősi erőivel hozzák kapcsolatba.

Az „Áldott légy, Uram minden alkotásoddal” átvető sor nemcsak nagy kozmikus dicsérő énekbe vezet át, hanem amint látni fogjuk, a költő belső világába is. Ferenc elfogadja és egyetlen járható útnak találja a világot és az emberi valóságot. Az egész verset két szó fogja át. Fölséges és alázatos. „Fölséges Isten” és „nagy alázatosan szolgáljatok”. (Az eredeti szórend: „serviate cum grande humilitate”.) Minden kozmikus valóság mögött a pszichikai erők, az ember tudat alatti mélységei rejlenek. Ferenc ezekkel az erőkkel kiengesztelődve már csak a rajtuk átszűrődő Fényt látja meg.

A Nap ferences képe, ünneplése.

*„Laudate sie, mi Signore, cum tucte le tue creature
Specialmente messor lo frate sole,
lo quale iorno et allumini noi per loi.
Et ellu è bellu e radiante cum grande splendore:
de te, altissimo, porta significatione.”*

*„Áldott légy, Uram, s minden alkotásod,
Legfőképpen urunk-bátyánk, a Nap,
Aki a nappalt adja és aki ránk deríti a te világosságodat
És szép ő és sugárzó, nagy ragyogással ékes:
A te képed, Fölséges.”*

Az első kép, amely megjelenik, a Nap képe. A Perugiai legenda 43. és a Spec. Perf. 119. szerint is.

Ferenc „úgy tekintette és azt mondta, hogy a Nap a legszebb minden teremtmény között, és a leginkább hasonlítható Istenhez, mert a Szentírásban maga az Úr nevezetik – »Igazság napjának« –, ezért tette a dicséret elejére mint címet, amelyet az Úr teremtményeiről szerzett, amikor az biztosította az ő országáról...”

A *Naphimnusz* több olasz kiadója is *Nap-éneknek* nevezi, (Benedetto Branca), a magyar irodalomban helyesen jegyzi meg Kubányi Kornél *Assisi Szent Ferenc, a költő* című művében, hogy jobb lenne a *Naptestvér énekének* nevezni, mint himnusznak, mert a himnusz más műfajt sugall.

Egy költői képet sosem szabad a benne lévő materiális elemre redukálni. A költői kép álmodott világ, képzelet, látomás. Elemezni és megérteni annyit, mint behatolni ebbe a világba. A hagyományos elemzések ezt elmulasztották. Ugyanakkor egyik kép sem kezelhető önmagában, egyik verssor sem: a sorrend, az elemzés, a struktúra döntő fontosságú. Ferenc számára a legszebb az, ami ragyogó, sugárzó. A ferences napkultusz mindenekelőtt egyfajta elragadtatás a belülről ragyogó anyag előtt. Ferenc nagyon szerette a világosságot (Spec. 75). Amikor reggel felkelünk, hálát kellene adnunk: Nap=nappal (lo quale ior-

no). Ezt a verset is napfelkeltekor szerzette, mégpedig talán soha nem ennyire szomjasan a fényre. Palesztinából szembetegen tért haza. Égették, kezelték, elrontották a szemét. Alig látott, pedig éppen látni szeretett, hiszen vizuális ember volt. Már csak ezen életrajzi adat miatt is arra kell gondolnunk, hogy nem annyira a Napról énekel, mint annak képzeletbeli képéről, emlékképéről.

Háromszor használja a „szép” jelzőt, de kizárólagosan csak a világosságot adó anyagokra:

- a Napra
- a Holdra
- és a Tűzre.

Ferenc számára a „szép” anyag az önmagától sugárzó, és mindenkinek és mindig fényt adó anyag. Úrnak is nevezi és nagy ragyogástól sugárzónak.

Nem mondja, „mi signore”, hanem csak „messor”, mert a Nap nem Isten, csak Isten képe.

Urasága azzal is kapcsolatban van, hogy sugárzik. A forrás és a Nap Ferenc számára azért csodálatos, mert érdek nélkül ad, árad...

Itt már (ezekkel a jelzőkkel) mindenképpen a belső világban vagyunk.

A Nap férfi, mégpedig Úr, akiből árad a sugárzás. Az apa képe tárul elénk. A sorban elfoglalt helye is megerősíti ezt a képzeletet:

- a Naptestvér párja a Hold,
- majd követi őket a Szél testvér és a Víz húgocska kettőse,
- aztán a Tűz testvér és Föld anya nénénk.

Csak a Nap jelenik meg mint „Apa”, és a Föld mint „Anya (Madre Terra)”, és így ők erősebben egymáshoz tartozva háziságukkal átölelik a többi. Ennek már csakugyan nincs köze a külső világhoz.

Ósi mitikus képekkel van dolgunk. Ferenc nem ismerte az ősi mítoszokat, ha ismert is belőlük, nem fogadta el az ősi ideológiai tartalmukat, de átvette a kollektív tudatból, vagy helyesebben a tudatalattiból, egyszerűen és természetesen, mint keresztény hitének legmélyebb meggyőződését.

A nemző, a szülőapa képe az Isten Atya képét vetíti elé. Tehát Ferenc esetében szó sem lehet deizmusról. Ez az egyetlen hely, ahol ki is mondja az utalást.

„Terólad, felséges, jelentést hordoz.”

Sok keresztény tudatából (vagy mindenkiéből) a történeti, krisztusi, szakramentális rend kiséperte a világ szakrális jellegének tudatát, amely egyébként bibliai eredetű. Ferenc számára a Nap nem allegóriája az Atya Istennek, hanem szimbóluma. És ezt a Napot és mindazt, amit jelent (az Istent is) testvérnek nevezi. Vagyis elismeri, hogy vele rokon. Jung szerint a Nap képe a psziché teljes energiáját jelenti. Tehát Ferenc Napja nemcsak az égbolton ragyog, hanem őbenne is.

Avilai Teréz is beszél a Napról, „aki” Isten és a lélek horizontján ragyog, és ugyanakkor „Én” is, mégsem azonosítja Istent az Én-nel. A „Nap” képek, látomások a személy legnagyobb átalakulásának hirdetői a psziché tevékenysége szerint.

Aki úgy ünnepli a Napot, mint Ferenc, és testvérének vallja, titkon sorsáról, jövőjéről, vágyairól beszél. (Itt egy éjszakai krízis után):

- sötétség, szenvedés,
- ugyanakkor az üdvösség bizonyossága.

Az ősi napkultuszban a király a Nap rokona. Ferenc is a „Nagy Király” hárónke akar lenni. Kiválasztottságtudata nyilvánvaló. A Király Krisztus. Amikor Istent testvérének nevezi, a Magasságbeli lehajlásáról, a megtestesülésről beszél. Ez nem hiányozhat, és nem is hiányzik a *Naphimnusz*ból, sőt ez az alapja. A közvetítést tulajdonképpen nem az anyag végzi, annyiban, amennyiben anyag, hanem amennyiben Isten teremtménye és a megtestesült második isteni személy léttére.

A természeti vallásokban a Nap nemcsak életadó és áldó hatalom, hanem pusztító, perzselő, átkos erő is. Ferenc élményében megszűnik ez az ambivalencia; csak testvér lesz. Az érthetetlen hatalom száll le az emberért, illetve az ember saját pszichikai erői kibékülnek a személy tudatos világával. Az első kép tehát már egy hatalmas kiengesztelődést hirdet.

Hold nővér (az éjszaka fényei):

*„Laudato sí, mí Signore, per sora luna e le stelle;
in celu l ài formate clarite et pretiose et belle.*

„Áldjon, Uram, téged Hold nénénk és minden csillaga az égnek; Őket az égen alkotta kezéd fényesnek, drágaszépnek.”

A *Naphimnusz* az éjszaka himnusa is. A Nap után az éjszaka fényei felé fordul. (Mintegy hátratekint az átszenvedett éjszakára és a benne felragyogó isteni ígéretre.)

A jelzők megint ugyanabba az irányba terelik figyelmünket. Emlékezzünk csak arra, amit a „pretiose” jelző használatáról mondtunk, szakrális valóságot jelent.

Legelőször is a Hold privilégizált helye vonja magára a figyelmünket. Az „in celu”, „az ég”, a vallásos költői nyelvben Isten világa.

A Hold nővér.

A nagy természeti vallásokban a Nap férfias, életadó erő, a Hold az átmenés – a halál és ugyanakkor a születés, pontosabban az újjászületés képe.

Vallásosan ünnepelni a Holdat annyit jelent, mint megnyílni a jövő misztériumának, amely csak a halálon keresztül teljesedik be. A halál nem végleges állapot, van újjászületés. A Hold képe a vallásos embert kiengeszteli halálának gondolatával. A kereszténység ezt átvette egészen addig, hogy tudatos szinten apologetikus céllal használta. (Pl. Szt. Ágoston Sermo 361 De resurrectione PL. 39. írja.)

„Luna per omnes menses nascitur, crescit, perficitur, minatur, consumitur, innovatur. Quod in luna per menses, hoc in resurrectione semel in toto tempore.”

Ha a versben elfoglalt helyét tekintjük, a Hold az első lépcsőfok lefelé, az alázatosabb teremtményekhez. Ez a dal leszáll az emberi világ legmélyére, a Halál nővérhez, de már itt az első lépcsőn misztikusan elfogadja a halált. Ferenc megnyílik a tudat alatti világ felé, és kiengesztelődik saját sorsával, még a halált is elfogadva, mint egy újjászületést.

A Nap és a nappal kizárólagos hangsúlyozása kiegyensúlyozatlan uralkodni akarás kifejezője: az álomnak és a halálnak radikális visszautasítása.

Az éjszaka vallási értékelése, pontosabban átértékelése, bizalmas megnyílast eredményez a lét, az emberi létezés meg nem ismerhető mélységei felé.

És ez a megnyílás a tudat alatti világ számára tápláló és a tudatos életet átmelegítő és éltető erő lesz – innét van az éjszakának és fényeinek női arca.

Ha Ferenc nővérenek nevezi az éjszakában világító fényeket, ez azt jelenti, hogy rokonságban van velük.

A jelzők egyébként megerősítik a nővér minősítését:

- a Nap cselekszik, aktív elem,
- a Hold és a csillagok csak léteznek, passzívak, világosak, drágák, szépek.

A clarite (világos) az első nőnemű jelzője az énekeknek, a pretiose (drága) pedig szakrális világra utal.

Nem állítjuk, hogy a tudatosság szintjén, de azt igen, hogy a tudatalattiban ez a jelző Ferenc számára – clarita – Klára nevéhez fűződik. Ez az a Klára, aki 1211 tavaszán, a Virágvasárnapot követő éjszaka (tizennyolc éves), megszökik hazulról, hogy a Portiunkulában Ferenchez és társaihoz csatlakozzék. Ferenc elfogadja követőjének, és miután Klára leteszi a szüzességi fogadalmat, a bencés apácák közé küldi.

Lehetetlen nem felfigyelni a clarite és a pretiose együttes előfordulására, és arra, hogy Celanói Tamás *Szent Klára* című művében szintén együtt használja a kettőt. Klára nevével kapcsolatban többször is a pretiosa jelző jelenik meg.

„Ferenc Klárát a világ megvetésére bátorította – arra segítette, hogy az Isteni Jegyesnek – ki irántunk való szeretetből megtestesült – őrizze meg szüzességének drága kincsét.” (Clara et pretiosa együtt): Aztán Klára Ferenc és társai előtt, gyertyafényben leteszi drága ékszereit és az Úrnak szenteli magát. „s ő maga lett a lapis pretiosissimus” (ismét Klára és a pretiosa együtt!).

Nem arra kell gondolnunk, hogy amikor Ferenc a Holdat és a csillagokat „clarite et pretiose”-nek nevezi, Klárára gondol, hanem, hogy ezekkel a jelzőkkel ugyanabban az irányban halad, melyet Klára neve, szüzességének konsekrációja jelent – vagyis a szakrális világ felé. Klárával való találkozásának életének nem csupán egy epizódja. Mélységes fordulat. Amikor radikálisan lemond a nőről, hogy Istené legyen, akkor úgy találkozik vele, mint Istennek szentelt szüzzel. És Klárát, a nőt a maga transzcendens hivatásával együtt fogadja el: nem mint tárgyat, hanem mint partnert, mégpedig ott, ahol ő igazában él az Isten felé vezető útján. Klára nővér Ferenc egyfajta lelki anyja lesz. Minden fordulópontonál, elbizonytalanodásban kikéri véleményét, főleg élete végén.

A nő képe a férfit vágyainak legmélyén keresztül az ő más létének titka felé fordítja, eredetének homályos misztériuma felé.

Minden egyes kor kollektív tudatalattijában az éjszaka képe asszonyi alakot ölt. Az éjszaka, a Hold, a csillagok nem a konkrét asszony, hanem a nőiesség szimbólumai.

Az éjszaka (nőies) szimbóluma természetesen kétértelmű: jelölheti az életet és a halált, a szellemet, a lelket és az álmokat; az üdvösséget és a kárhozatot, a lelki fejlődést és visszafejlődést. Vagyis az ember ösztönös világának kétértelműségét jelenti: kinyílhat, de be is zárulhat. Ferenc nemcsak saját napos oldalával azonosul, megnyílik önmaga ösztöneinek is. Ez a megnyílás kien-gesztelődést jelent.

A szél és a víz dala

*Laudato si, mi' Signore, per frate vento,
et per aere et nubilo
et sereno et onne tempo,
per lo quale a le tue creature
dai sustentamento.
Laudate si', mi' Signore, per sora aqua,
La quale è multo utile et humile
et pretiosa et casta.*

*Áldjon, Uram, tégedet Szél öcsénk,
Levegő, felhő, jó és rút idő,
kik által élteted minden alkotásodat.
Áldjon, Uram, tégedet Víz hűgunk,
oly nagyon hasznos ő,
oly drága tiszta és alázatos.*

A *Naphimnusz* észrevétlenül egyre inkább földi színezetet ölt. Az egyszerű dolgok éneke lesz, a hozzánk furcsán közel álló dolgoké.

A Szél még igencsak olyan elem, mely ég és föld között van, de lehet-e és szabad-e elválasztani a Szél testvért a Víz húgocskától szétvágva termékeny frigyüket, legalábbis a mindenkori költői képzeletben, illetve a biblikus-liturgikus világban? Ha csak a biblikus helyeket nézzük, válogatni kell a sok idézet között:

- Ter. 1, 2. Isten lelke (lehelete) ott lebegett az ősvizek felett.
- Kiv. 14, 21. 22. A szél és a víz együttműködnek Izraelnek Egyiptomból való kiszabadításán:
„Az Úr egész éjjel tartó erős keleti széllel visszaszorította a tengert és kiszáritotta.”
- A szellemi, az új szabadulás is az isteni lehelet és a víz műve lesz a próféta igehirdetésben.
- Ez. 36, 25. 26. „Tiszta vizet árasztok reátok és új leheletet adok belétek.”
- Jn. 3, 5, 8. „Aki nem születik újjá vízből és Szentlélekből, nem mehet be Isten országába.” (Ez a Nikodémussal való beszélgetés nem más, mint ókeresztény katekézis a keresztség értelméről.)

A keresztség húsvét éjszakai szentelésének római rítusában a pap *rálehel* a vizre: „a te lehelled (Szentlelked) termékenyítse meg ezt a vizet, hogy új életet adjon.”

Hogy ezek a biblikus-liturgikus reminiscenciák ott élnek Ferenc lelkében, ez tény, ha nem is tudatos szinten. Az életrajzok viszont tudatosítják ezt, ideológiai szintre emelik.

A Spec. per. 118. írja:

„A tűz után a vizet szerette leginkább, mert ez jelképezi a szent penitenciát és a megpróbáltatásokat, melyek által a szennyes lélek lemosatik, és mert a lélek első lemosása a keresztség által történik.”

Követve módszerünket, nézzük meg közelről az átértékelést s annak irányát.

A „frate vento”, ez a két szó a meteorológiából a pszichológiába vezet át minket. Aki elismeri, hogy testvére a szél, azt is mondja, hogy rokon vele. Állandóan mozog egy cél felé, nem ismer korlátot ebben, soha nem áll meg, le nem telepszik – ellentéte a letelepedésnek, a befészkelődésnek. Hogy valakinek szimpatikus legyen ez a létmód, szegénynek és szabadnak kell lennie. Ferenc tele volt szuflával:

- örökmozgó,
- mindig nyitott,
- rendkívüli módon érzékeny az áramlásokra.

Ugyanakkor nem romantikus, mert a jelenben él és konkrét cselekvésekben fejezi ki célra törését.

A *Szél testvér nem kapott egyetlen jelzőt sem*, és ott, ahol minden elem gazdagon van minősítve, ott ez is egyfajta minősítésnek számít. A „Szél testvér”-t minden megnyilvánulásában ünnepli:

„per aere (levegő) et nubilo (felhő) et sereno (tiszta idő) et omne tempo (és minden idő).”

A „sereno” jelenti a két eget, a tiszta, világos, felhő nélküli eget – tulajdonképpen a szélcsendet, a jó időt, a nyugalmas és csendes időt, melynek ellentéte az „il nubilo”, a felhős idő.

Itt is a „minden idő” kifejezés arról tanúskodik, hogy az előbb említett elemek által jelzett ellentétes külső és belső pszichikai erőket elfogadja és azok által dicséri Istent. Számára mindenféle időjárás dicséri az Urat. Elfogadja és meg is okolja, „mert általa élteted minden alkotásodat”. A „minden idő” kifejez mindenféle belső lelki állapotot is, úgy fogja fel, mint ami által Isten éltet. Ez a magatartás ugyancsak ennek az eddig is felfedezett legmélyebb állásfoglalásnak a megerősítése: Ferenc kiengesztelődik legmélyebb önmagával.

A szél éltető erő. A 104. zsoltárban (29–30) Isten segítőtársa az „éltetésben”:

„Ha megvonod tőlük éltető lehelletedet, elpusztulnak és a porba térnek. Ám ha kiárasztod lehelletedet, felélednek és megújítod a föld színét.”

Ferenc csak ezt a pozitív oldalt tartja meg. Az ő számára a szél, a legenyhébb formában a lehelet, a teremtő és életben tartó Isten jótékony jelenléte, de felnagyított, átalakított képével is barátkozik.

A Naptól a Föld felé vezető leszállásban a szél jelöli meg ennek a leszállásnak az irányát: nem visszahullás az anyaméhbe, nem elolvadás a boldog tudatalattiban, hanem kalandra való vállalkozás, a teremtményi lét végső elfogadása.

De mi a jelentése a víznek? A szél férfias elem, a víz nőies. A víz minden értéke létehez, pusztá létezéséhez van kötve, nem pedig ahhoz, amit tesz, ő „hasznos, alázatos, drága, tiszta” – *pretiosa, casta!* (nem a latin pura). Nincs jelezve cselekvés, hanem mint a Hold nővér esetében, csak a létezés nyer minősítést. Egyébként ez a két átértékeléstípus ritmusosan változik a nemek változásával. Mi a szél és a víz házasságának értelme? A megtermékenyítés, az élet, az újjászületés (Genezis, keresztség). Bethezda vize is csak akkor adott életet (gyógyított) Jeruzsálemben, amikor az angyal mozgásba hozta (Jn 5, 4).

A négy jelző közül háromnak semmi köze a materiális vízhez:

- alázatos,
- drága (ferenci értelemben szakrális),

– és tiszta (casta!). A „pura” azt jelentené, „nem szennyezett”, a „casta” a szexuális életben megmutatkozó tisztaságot jelenti.

A „hasznos” jelző első hallásra a reális vízhez kapcsolódó minősítésnek tűnik. De óvakodjunk attól, hogy a többi jelző sorából kiszakítsuk és gazdasági értelemben vegyük. Ezek a jelzők egymást is értelmezik, színezik: a hasznos és alázatos jelzők együtt a víz-nővér szolgálatkészségét hangsúlyozzák! A „hasznos” aláhúzza azt a szolgálatkész, jótékony, női jelenlétet, amely ugyanakkor visszafogott, „titkos” (az Úrnak szentelt, szakrális) és tiszta is (erkölcsi értelemben „casta”).

De Víz hűgünk is tud kétarcú lenni: gondoljunk csak Petőfi Tisza című versére. Így van ez a biblikus-liturgikus kontextusban is; Zsolt. b9, 2–3. („a vizek mélyére kerültem, hullámai csapnak át felettem”) vagy Zsolt. 88, 17–18. A szorongás, a szenvedés és halál képe is.

Ferenc ismét kifejezi belső viszonyulását egy őserőhöz, a nőiességhez, nemcsak széről és vízről beszél, hanem a kettő egységéről, melyből élet fakad. Ferenc nagy lelki élményeinek tükrében ez ismét a megnyugvás, az újjászületés hirdetése. Eltűnik az ősképekből minden pusztító elem.

Tűz testvér

*Laudato sí, mi' Signore, per frate focu,
per lo quale ennalumini la nocte;
ed ello è bello et iocundo et robustoso et forte.*

*Áldj, Uram, Tűz bátyánk;
vele gyújtasz világot éjszakán;
és szép ő és erős, hatalmas és vidám.*

Ferenc nemcsak énekelt a tűzről meg a halálról (mint William Blake a tigris szépségéről, de aztán amikor egy bengáli nagy tigris benézett az ablakán, majd kővé meredt, elfelejtve szép versét), hanem azokat a maguk valóságában el is fogadta; beszélgetett velük, énekelt róluk.

Mintha benne a költészet a hétköznapiok élével teljesen azonos lenne. Cel. 2-ban olvassuk azt a jelenetet, ahol Ferenc szemét a korabeli, bizony nem valami kifinomult gyógyászati módszerrel kezelték. Ferenc így beszélt Tűz testvérhez:

„Mutasd magad udvariasnak és jónak irányomban. Egész idáig szerettelek az Úrban.”

Ezek egy szerelmesnek a szavai. Ferenc szerette a tüzet; szeretett mellette ülni, meditálva nézni.

A Spec. Per. szerint (116,1):

„egyszer megégett a ruhája, de csak a guardian parancsára engedte eloltani.”

(116, 5): „Soha nem akarta eloltani a mécsest vagy az égő lámpákat és gyertyákat.”

Természetesen lehet misztikus-teológiai érveket találni. Celanói talál is, „mert az örök világosság szimbóluma”. Igen, de ez már a világos öntudat-síkja. Ferenc pedig ösztöneivel, érzelmeivel vonzódik megmagyarázhatatlanul a tűzhöz! Igaz, hogy benne az Örök Világosságot látta, de nem analógia és nem biblikus idézetek alapján, hanem belülről, a tűz természete miatt. Amikor azt

mondja, hogy a tűz „erős, hatalmas és vidám”, már a psziché területén vagyunk. Úgy élte át a szeretni és gyűlölni tudást, mint égető valóságot.

A *libidó* nagy szimbóluma ez: az élet lángoló erejét jelenti, a legvadabb ösztönöktől a legmagasabb lelki cselekvésig. Aki barátkozik vele, saját mélységeivel barátkozik. A világ ősállapotát jelenti, illetve az ember döntő pillanatát. A biblikus tapasztalat is ezt igazolja: Zsolt. 29, 7; 47, 3.; Jer. 23, 29; Lr. 12, 49; Jel. 1, 14–16. Hérakleitosztól Jungig egyetemes jelenség: az élet szimbóluma a tűz, az örökké élő tűz. A tűzben Isten van, aki életét közölni akarja.

Az ókori görögök a mindent egygyé olvasztó erőt pedig Erósznak nevezték. Aki a tűzről álmodik, önmagáról álmodik. Természetesen a tűz képe is ambivalens:

- életet ad, de
- el is nyelhet (kárhozat, Jel. könyvének sárkánya).

De az a tűz, amelyet Ferenc testvéreinek nevez és énekel róla, már elveszti romboló erejét: az *erősz* és *agape* találkoznak.

Minden életrajzból közös vonás erősödik fel: Ferenc hallatlan módon tudott szeretni, ez természete is – a hivatása is. Francis de Beer Szt. Ferenc megtérését elemzi az 1. és 2. Cel. életrajz alapján, és rendkívül fontosnak tartja ezt a szót: *Térj vissza szülőföldedre!*

Egyáltalán nem lényegtelen, hogy Francis de Beer miért tartja ezt a mondatot fontosnak. Hiszen egészen Szt. Ferencig a hagiográfiai irodalomban ennek az ellenkezőjéről van szó: *Hagyd el szülőföldedet!* Ferenc megtérésében van egy mozzanat, mely az eredetéhez küldi vissza. A megtérésben tehát nem természetének leépítéséről van szó, hanem annak kibontakoztatásáról.

Meglepő, hogy benne minden érintetlenül megmarad megtérése után: minden természetes erő, minden régi vágya megmarad, de mindez átalakul. Ez olyan lényeges vonás, hogy vele a keresztény aszketikában egy új fejezet kezdődik. Nem szublimálásról van szó, hanem valami egészen sajátos átalakulásról, beteljesedésről. Két erre vonatkozó anekdotát idézek most a Fiorettiből.

a) Fioretti 24. fej. A parázna asszony és a tüzes ág anekdotáját.

b) Fioretti 15. fej. Azt a jelenetet, mely elbeszéli, hogy miként beszélget Ferenc az Angyalos Boldog Asszonyban Klárával. Ennek az utóbbinak lehetne adni azt az alcímet is, hogy „Tűz, mely ég, de nem éget”.

Most helyezzük vissza a tűz jelentését a *Naphimnusz* egészébe. Ez is Nap-hoz hasonló, fényes, ragyogó jelenség, de ez az éjszakát világítja meg:

„Általa világítod meg az éjszakát.”

Úgy, mint a Nap, a tűz is a belső éjszakával való kiengesztelődést jelenti. Egyébként a *Nap és a tűz* együttes képe is megjelenik az 1. Cel. 18-ban: ősi kép a „Nap tűzkocsija”.

Ez a kép azt jelenti, hogy az ember is lehet egyetemes üzenet hordozója. Egy ember vagy közösség prófétai elhivatottságtudatát hozza felszínre (Illés tüzes szekere).

Ez Ferenc atya lelke volt – állapítják meg a látomás után a testvérek. És ugyanabból a fényből részesülnek és a lelkiismeretek feltárulnak, a végső kiengesztelődés képe:

„intellexerunt denique ac noverunt animam sancti patris exstitisse fulgure tam maximo radiantem.”

A napkultusz általában hősmítoszá alakul. Ebben a Ferenc köré gyűlt kis csoportban nagy a kiengesztelődés, megbékélés, melyet atyjukban már beteljesedettnek tudtak. A kozmikus elemek ebben a versben tehát a lélek és nagy átalakulásainak kifejezői lettek: egy belső utazás szimbolikus nyelvezete, a lelki ascenzióé.

Nóvér anyánk a Föld

*Laudato sí', mi' Signore, per sora nostra matre terra,
la quale ne sustenta et governa,
et produce diversi fructi
con coloriti fiori et herba.*

*Áldjon, Uram, téged Földanya nénénk,
Ki minket hord és enni ad,
És mindennemű gyümölcsöt terem,
füveket színes virágokat.*

Ferenc lassan leér a földre, a Naptestvér énekéből a Földanya éneke lett. A Földanya ősi kép. Még mielőtt a mitológia anyaistennőnek tekintették volna, egyszerűen „Tellus Mater” volt. Anyai vonásait kiemeli:

– termékenysége különböző gyümölcsöket érlel.

Csak az első és utolsó nagy mozzanatra gondoljunk; az Assisi környékén levő barlangokra és a stigmatizáció barlangjára Alvernán. 1 Cel 14, 3. Ferenc a dolgok felszínén élt: világias elfoglaltságok, katonai dicsőség kötötték le – aztán hirtelen felfedezte a saját ürességét. Ekkor egy Assisi környéki barlangba járt. Fiatal barátja kísérte, aki kinn maradt.

Az elbeszélésben, mely leírja a keresésnek ezt az időszakát, a barlang valamennyi szimbolikus jelentéstartalma megtalálható:

- barlang, amelyben kincs van elrejtve;
- a lelki tusa (agónia) küzdelem a felszínes én és igazi jövője között;
- kimerülten jött ki, halálos fáradt;
- mikor megtudta, mit kell tennie, végtelen öröm töltötte el, mert megtalálta saját hivatását.

1 Cel 1, 5. Apja elől is barlangba menekül. San Damianóban egy ház alatti lyukba, ahol csak egyetlen ember tudott elférni. Egy hónapig maradt ott. Eltemetve a Föld sötét mélységeiben lassan új örömet kezdett érezni – egészen addig, míg egy nap előjött, hogy üldözői elé álljon védelem nélkül. Örömmel és türelmetlenül indult útnak:

- ez a barlang tehát először is anyai védelmet nyújtott az apai harag elől (egyébként is anyja titokban eteti a házi börtönben is);
- aztán ez a barlang a sírja lett, ahol el volt temetve;
- majd egy felsőbb akaratban újjászületett, úgyannyira, hogy testi életével sem törődött (nem félt).

Ősi viselkedési alapsémát találunk itt. Ahhoz, hogy újjászülessen az ember egy magasabb rendű életre, szimbolikusán, rituálisan meg kell ismételnie az anyaméhben való életet. Mint *újonc* vonult be (mondja Celanói T.) és mint felnőtt jött ki (1 Cel. 1, 4). Ezek az élmények örökre megjelölték Ferencet. Szomjazza a fényt, de képes leszállni a barlangokba, vagyis a saját és kollektív

tudat alatti világába, hogy teljes önmagát elfogadja. Ez pedig a kiengesztelő-dés folyamata. A Földanya „nővér” lesz – vagyis segítőtársa a keresésben. Most kezdjük érezni, mit jelent a Föld a ferences misztikában.

1. Cel. 1, 30. A Greccióban megrendezett karácsony. Három évvel halála előtt szerette volna látni testi szemeivel a megtestesült Igét. Greccióban (magaslapon) előkészít egy barlangot a karácsony megünneplésére – a barlang mélyére tesz be egy jászlat, bevezet ökröt, szamarat. „Éjjel ott virrasztott a jászol előtt részvétől összetörve és kimondhatatlan örömtől eltelve. Láta Jézust mint kisgyermeket, aki aludt. Amikor magához ölelte, az felébredt.” (L; M.) Ferenc gyermek lett a gyermekkel. Tehát Bonaventura szerint ez a külső ünneplés belső eseményt jelez: factus cum Puero puer. Belső újjászületés képe ez. Az örök Ige megszületik abban a lélekben, aki kiengesztelődik archeológiájával... gyermek lesz. Ferenc ebben a barlangi élményben a megtestesülést mint belső valóságot éli át. A belső út sem vezet másutt Isten felé, mint a teremtményeken keresztül (az ember valóságán keresztül).

Álom az éjgigérő fáról.

1. Cel. 1. 13. „Ferenc álmában egy hosszú úton fut, s az útfélen egy hatalmas fát lát, megáll, csodálja, aztán hirtelen annak tetejénél találja magát, majd kezével minden erőfeszítés nélkül a földre hajlítja.” Celanoi Tamás ezt az álmot a Regula sikeres jóváhagyásához köti. Szerinte próféta látomás: III. Ince pápa jóvá fogja hagyni a Regulát. Ez a konkrét értelmezés most mellékes. Valójában ösképpel van dolgunk: az éjgig érő világfával. Ez a világ tengelye is. (A sámánbot ezt szimbolizálja őseink hitvilágában.) Felmászni erre a fára annyit jelent, mint az isteni világgal érintkezve újjászületni. S itt kapcsolódunk Jung kutatásaihoz: szerinte ez az anya képe. Egyébként ez az álom hasonlít Nabukodonozor álmához (Dániel 4; 7–8). Dániel megfejti: ez a fa, melyet láttál, te vagy, ó, király. Ferenc is sorsát látja. Itt ez a két mozgás; a fel- és leszállás, kinyilatkoztató jellegű:

- elérni a fa legmagasabb csúcsát. A Pápa a Mater Ecclesiae megszemélyesítője. Ferenc mindig is gyermekien viszonyult az Egyházhoz. De ez a csúcs a Magasságbelit is jelenti, a *Naphimnusz* elején a Nap képében megjelenő istenkereső vágyat. Amint a cél elérése a *Naphimnuszban*, úgy ebben az álomban is a Földre való leszálló mozgásban valósul meg.
- Leszáll a Földre, de ez a leszállás egyben a magasság lehajlása is.

2. Cel. 162. A *haldokló Ferenc utolsó kérése*: fektessék a pusztá földre meztelenül. Látjuk, hogy Ferenc vonzódása a földhöz belső világáról nyilatkozott ki egyre többet. 2. Cel. 163.

Ferenc hálaadásban töltötte azt a 2-3 napot, ami még maradt neki az életéből, és kérte legkedvesebb testvéreit, hogy vele dicsérjék Krisztust. Ő maga intonálta a zsolnárt, ahogy tudta: „Szómmal az Úrhoz kiáltok...” Aztán felszólított minden teremtményt Isten dicséretére, énekelve neki az éneket, melyet szerzett... Aztán testvéreihez fordulva így szólt: „Amikor engem a legvégső ponton láttok, fektessetek meztelenül a meztelen földre, mint tegnapelőtt, és hagyjatok még ott engem utolsó lélegzetvételem után is, annyi ideig, amennyi ezer méter megtételéhez szükséges lassú lépésben.”

Lehetetlen nem észrevenni az összefüggést... a *Földanyáról* énekel és ott akar feküdni ölében. De mit is jelentett mindez Ferenc számára? Milyen értel-

mezést adott ő maga? Hogy megértsük, bele kell helyezkednünk halálának ünneplésébe. Előre kidolgozott liturgikus cselekmény volt ez. Tudatosan előre kiépítette részleteit, és testvéreivel is elpróbáltatta a szertartást.

A Földanya gondoskodó és szép, egyben *nővér* is.

Új ifjúságot ad neki Ferenc, illetve közte és a Föld között egy új kapcsolat alakul ki. A „nővér” minősítés nem rontja le anyai jellegét, csak anyaságának (anyaiságának) megmutatja határát. Nem abszolút létforrás – mint ahogy „férje”, a Nap sem az –, hanem mindketten a transzcendens Isten teremtményei, tehát testvérünk, nővérünk. A földhöz anya-gyermek féle kapcsolat köti Ferencet, de ezt a kapcsolatot testvéri érzések színezik. Ferenc életégységben van a Földdel, illetve általa Istennel. Lelki fejlődésében, misztikus tapasztalataiban (egyáltalán a ferences misztikában) meglepően sokrétű szerepe van a Földnek. Most csak egy-két példát hozunk ennek a sajátos kapcsolatnak a megvilágítására, aztán majd jelentésük után kérdezzük.

a) – Sokszor és hosszan tartózkodott barlangok mélyében.

b) – Van egy álma az égig érő fáról, mely lehajol a földre.

c) – Az az utolsó kívánsága, hogy meztelenül feküdhessen a meztelen földön, várva a Halál Nővért. Ferenc és a természet kapcsolatát sokszor érzelmesen és felületesen vizsgálják. Tulajdonképpen miért is vonul a hegyekbe, és keres ott barlangokat? (La Rieti völgyét körülvevő Appennineken vagy Alvernán?)

a) *„A sziklabarlang volt kedvelt fészke”* 1. Cel. 1, 3.

Ugyanazt a mozgást látjuk, mint a *Naphimnuszban*:

– felfelé törekvés,

– majd leszállás a méhbe, a föld mélyébe.

Élete java részét tölti így. Kétségtelenül mély belső igényről árulkodik. Mit jelent ez az igény?

A barlang mindig mély benyomást tett az emberre. A történelem előtti időkben:

– természetes védelmet nyújtott neki minden veszedelem ellen,

– de azután sem szűnt meg vonzani az embert titka által: árnyékokkal, visszhanggal teli belső univerzuma az anyaméh szimbóluma.

Oda behúzódní annyi, mint visszatérni az anyaméhbe. De a Földanya is csak szimbóluma egy mélyebb barlangnak, a tudat alatti világnak: a barlangba visszahúzódní annyi, mint belépni a lélek föld alatti, archaikus világába. A barlang mélyén van az *elrejtett kincs*, meg egy *„sárkány”* is, amellyel meg kell harcolni a kincért.

A barlang a sír megfelelője. „Aki behatol magába – írja Jung –, olyan, mint-ha el lenne ásva a földbe, ez egyfajta halál.”

De a harc, a halál helye, a barlang egyben a *feltámadásé* is. A homályhoz lassan hozzászokik a szem, olyan ez, mint egy hajnal, mely felragyog a belső rejtett világban.

A barlang a nagy kezdések (iniciációk) helye is. Aki kijön belőle, érzi, a világ első reggelére ébredt. A barlangi lét kiált a Nap után. A barlang hatalmas anyaméh, mely újraszül. Ferencnek minden nagy lelki élményében (megtérésében), újjászületésében szüksége volt minderre.

„Amikor közeledett halála – írja 2 Cel. 173. –, az atya fogta a kenyeret, megáldotta, megtörte és mindegyiknek adott egy darabot, aztán kérte, hogy hozzák

az evangéliumot, és olvassák fel Szent Jánostól azt a részt, amely így kezdődik: »Húsvét ünnepe előtt Jézus tudatta, hogy elérkezett az óra, melyben e világból az Atyához visszatér«.

Tehát Ferenc az Urat utánozta. Ki is fejtette testvéreinek, hogy eljövendő halálát *átmenetnek* – Paschának (vagy, amint a ferences liturgia latinul nevezi: tranzitus) – fogta fel, annak Húsvétjának fényében, aki legyőzte a halált.

Ebben a *kontextusban* értjük meg a földre fektetést. 2 Cel. 162. még megerősíti ezeket a szavait: „Ebben az órában, vagy nemsokára az ellenség legnagyobb támadásra készül. Meztelenül kell harcolni a mezítelen ellenséggel.” Kétségtelen, mindezekben Krisztust utánozta, aki mezítelenül függött a kereszten. Bonaventura ezt ki is emeli (L M 14, 4): „Ferenc semmit sem akart birtokolni, mint Krisztus a kereszten.” Úgy tekintette a halálát, mint a Krisztussal való egyesülés csúcspontját. Természetesen a bonaventurái magyarázatok homályban hagyják a másik oldalt: a *Földdel való egység jelentését*. Tehát két dolog fonódik egybe Ferenc viselkedésében, de ez a kettő nem ugyanazon a szinten van:

- A tudatos cselekvés szintjén Krisztushoz akar hasonlónak lenni.
- A tudatalatti szintjén: ez a Krisztussal való egység egy nem okvetlenül keresztény ősi rítus által történik: a halott földre fektetésében. Sok régi nép szokásaiban kétszer is van földre tétel: az újszülöttet is, a halottat is a földre fektették (pl. az ókori Kínában).

A rítus mögött egy régi meggyőződés húzódott: belépni az élő emberiség családjába csak ezen a küszöbön lehet, ugyanígy belépni a már meghalt ősök világába szintén csak itt lehet.

Az újjászületés gondolata mindenképpen benne volt. Az embert saját teljességével akarta kapcsolatba hozni, teljességével, mely túlmutat a külső szűk én (még a test) korlátain is. És mindezek mögött ott van a Földanya képe. A Földdel kontaktusba lépni azt jelenti, mint kapcsolatba kerülni saját teljességünkkel. Ez a szempont teljesen világos Ferenc esetében, csak mindez Krisztushoz kapcsolva. Csak így lehet megérteni örömét. Énekelve fogadja a Halál nővért. (Dosztojevszkij: *Karamazov testvérek*; Aljosa élménye Zoszima halála után: „Ha a búzaszem el nem pusztul, nem hoz termést.”)

Az újjászületéshez valamiféle visszatérés kell. Amit a mítosz ígér, azt Ferenc az Ő hitében megvalósultnak tudta.

A megbocsátás és a béke.

*Laudatosi, mi' Signore, per quelli ke perdonano
per lo tuo amore, et sostengo infirmate et tribulatione;
Beati quelli kel sosterrano in pace,
ka da ta, Altissimo, Sirano incoronati.*

*Áldjon, Uram, téged minden ember, ki szerelmedért
másnak megbocsát. És aki tűr gyötrelmet, nyavalyát.
Boldogok, kik tűrnek békességgel, mert tőled nyernek majd,
Fölséges, koronát.*

A Földanya nénét éneklő strófával tulajdonképpen lezárult a kozmikus rész. A hagyományos értelmezés, amint említettük, itt törést lát. A szerző azonban

költeménye szerves részének tekintette ezt és a következő strófát. Ennek az elemzésnek az az eredménye, hogy megtalálta azt a mélyben húzódó egységet, mely összeköti a két részt, sőt úgy mutatja be az új részt, mint az előző mondanivaló végső kibontakozását.

Menjünk ismét vissza az életrajzhoz. A kérdés tulajdonképpen így fogalmazható meg: Van-e kapcsolat a kozmikus barátkozás (a világ dolgaihoz való viszonya) és az emberekkel való kapcsolata között?

Ferenc kereskedőgyermek. Igen érzékeny és nyitott az emberi kapcsolatokra, a cserére. Udvarias, szeretetre méltó. Megtérése ezt csak elmélyíti:

- Tud beszélni a nagyokkal: III. Incével.
- Hugolino bíboros barátja.
- Magát az egyiptomi szultánt, Melek el Kamelt is megnyeri udvariasságával.
- Látóköre igen széles. Levelében, melyet minden hívőnek ír, olyan társadalmi rétegeket szólít meg, amelyek soha nem szerepeltek egyházi dokumentumokban.

Az emberekhez való viszonyát két vonás jellemzi:

- Igen személyes. Chesterton jegyzi meg humorosan: „nem látta az erdőt a fától”. (A ferences filozófia egyediségelve.) Soha az emberiség, soha az ember, mindig a konkrét előtte álló ember, személy. Csodálatos ízlése, vonzódása az egyedihez!
- Békességes, aki az engesztelődést műveli. Hitből fakad, de még annál mélyebbről is – ösztöneiből. Az emberek iránti szeretete csak sűrűsödött formája egy még általánosabb, a dolgokra, a létezőre kiterjedő szeretetnek. Ez tőlünk idegen.
- Mi dualista módon vagyunk jelen a világban.
- A személyek iránt az udvariasság, a szimpátia, a szeretet az élmény.
- A dolgok irányában az uralkodás és az agresszivitás.
- Csakhogy ebben a dualizmusban az a tragikus, hogy a természet bennünk is van. – Az ember az anyagi világ része is. Sajnos hajlandók vagyunk az embert kettévágni, tagadni, de ugyanakkor felmagasztalni – a kettő ugyanolyan tévedés – bizonyos ősi pszichikai erőket. Az emberre visszafordul a dolgok irányába gyakorolt agresszivitás. Ezért lett világunk fenyegetett világ.

Ferencben nyoma sincsen ennek a dualizmusnak (melyet, be kell ismerünk, a manicheista hatású kereszténység is táplált).

Nemcsak az emberek barátja, hanem a dolgoké is. Mikor tehát testvérének nevezi (Nővérének) őket, nemcsak allegorizál, hanem egyszerűen kifejezi magát.

Ez nem egyfajta szentimentalizmus:

- a tudatos szférában ez a keresztény hite;
- az ösztönös világában a legmélyebb érzése.

Ferenc tehát elfogadja, megnyílik teljesen önmaga felé – és kiengesztelődés mutatkozik a dolgok és a személyek iránt egyaránt.

Itt van a *Naphimnusz* egységének legmélyebb alapja. Ferencnek tehát esztétikailag igaza van saját versével kapcsolatban. Formailag is köti az előbbi részekhez:

- Az ének első strófájában Ferenc jelzi legmagasabb célját, kétszer említi az „Altisimus“-t. Aztán helyébe lép a Nap, majd eltűnik, csak a dicséret irányba marad: Isten.
- Itt, ebben a versszakban ismét feltűnik az „Altissimus“. Tehát nem arról mondott le az előző strófában, hogy eljusson Istenhez, hanem a gnosztikus útról, mely meg akarja kerülni az anyagot. Ferenc istenképének ez sajátos vonása. Isten nem érhető el a földiek tagadása által. A „Magasságbeli megkoronázza ezt a mindenséggel kibékült embert.“ (Jel. K.)

Nővérünk, a halál

*Laduoato sí' mi' Signore, per sora nostra morte corporale,
da la quale nullo homo vivente po skappare.
guai acquelli ke morrano ne le paccata mortali:
Beati quelli ke trovava ne le tue sanctissime voluntati,
ka la morte secunda nol farrà male.*

*Áldjon, Uram, nővérünk, a testi halál,
Aki elől élő ember el nem futhat,
Akik halálos bűnben halnak meg, jaj azoknak,
És boldogok, akik magukat megadták a te szent akaratodnak,
Második halál nem fog fájni azoknak.*

Ez a versszak nem buzdítás a halál keresztény elviselésére, hanem saját halálának a fogadása. Megint felmerül a kérdés: igaza volt-e Ferencnek, amikor ezt a versszakot a *Naphimnusz*ba tette? A Napénekből a Halálnővér éneke lett?

Mint a legtöbb strófa, ez is dicsérettel kezdődik. A dicséret tárgya nem a halál, hanem az Isten.

Ferenc a halált nővérnek nevezi. Nem megszépítése ez a valóságnak, mert elismeri, „aki elől élő ember nem futhat“. A halálról nincs tapasztalatunk, csak az életről. Ferenc ezt elfogadja. Itt ugyanaz a nyitottság jelenik meg, mely megmutatkozik a dolgok és a személyek irányában is. A létezés súlypontja egyre jobban kikerül saját szűkös létéből. A halálos bűn ennek az ellenkezője Ferenc tanításában. A végleges önmagába zárkózás. „A halált a birtoklás teszi keserűvé, az önbirtoklás is“ – írja egyik levelében.

Van az öröklétnek egyfajta önvédelmi elképzelése a kereszténységben, miszerint a halál után még inkább önmagamat fogom birtokolni. Ez az ember vágyának kivetítése csupán. Ferenc odáig jut, hogy meg kell szabadulnia a halhatatlanság önző képzeletétől, hogy az örökkévalóságba emelkedjen. Ez nem az „Én“ létmódom szerinti élet, hanem a „lét“ szerinti élet.

Ferenc a nappal és a halállal ugyanúgy szembenéz, mert ugyanarról az életről beszél neki. A teremtmények útja így szerinte az örökkévalóság útja, és itt az ének a létezéssel lesz azonos.

Az EKSPANZIÓ XVI.

*↑ Ferenc
Nemethi Károly Művészeti Tanácsadó székvezetői szavakkal köszöntöm
és elnevezésűt dőce, és a meghirdetett „Műtynit“ 2004-ben kímélti becsélemet
nem tudom megfáradni; mal itt, málé, fírmegon paprautelsi len a tanylo mndéce,
amelynek én vagyok a „gardója“ – de szavattal szívtám Naphimnusz elemzésemet;
f. Barni Balazs OFM, Sárospatak, 2004. jún. 28.*

Károly György

Szent Ferenc

– a katedrális építő Németh Péternek –

*kő kőre, csak tudás és türelem kell
s felépül templomával egyre jobban
teremtő istenéhez majd az ember,*

*Assisi Szent Ferenc, semmi sem úgy van!
bárha a szent Ige százszor, ezerszer
megtestesült az Írásban s a szóban!*

*A törpe szolganép ma sem akar mást,
csak élni, mint az állat, öntudatlan,
zabálni, inni, böfögni folyvást,*

*parancsra röbögni, ha int a sóman,
szerezni, fillérért (f)eladni egymást,
és szél ha támad, elbújni a lyukban*

és nincs bennem barag, nincs megbocsátás.

*Kő kőre, csak remény, hit, szeretet kell,
s felépül templomával egyre jobban
teremtő Istenéhez minden ember.*

Szent Korona-gömbtemplom

Előzmény. Régóta foglalkoztat az ideális (ökumenikus) templom megtervezésének gondolata. Már a '70-es évek végén csináltam ideálterveket, maketteket. Az elmúlt negyedszázad alatt sok szakrális tervet készítettem. Ezek zömmel a II. vatikáni zsinat szellemében átalakított római katolikus templombelső, liturgikus terek voltak, de akadt köztük református, evangélikus, görög katolikus, nazarénus templom- és imaházbelső is. A mintegy 70 tervből tudtommal 14 valósult meg,

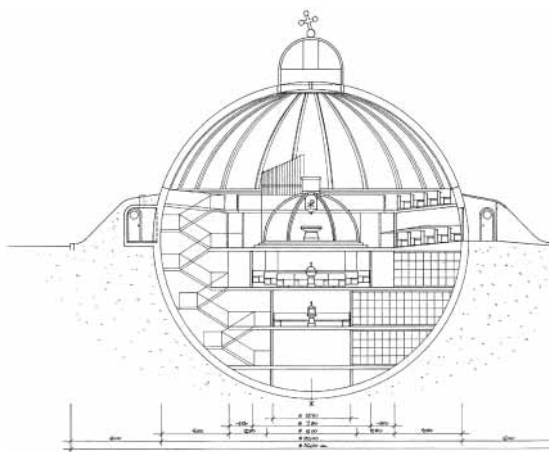
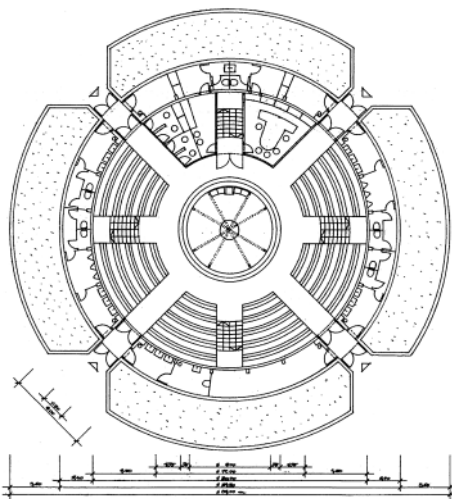
természetesen kisebb-nagyobb eltérésekkel a tervektől. Jó néhány pap-pal, közösséggel, templommal hozott össze a sors. Talán nem túlzás azt állítani, hogy némi tapasztalatom van e téren.

A mostani fiktív templomtervezési pályázat kiírása – melyet véletlenül vettem észre az Építész Kamara honlapján – új lökést adott gondolataim tervvé alakításához.

Koncepció kialakítása. Korai katolikus templomaink mind keletteltek és hosszhajós elrendezésűek voltak, a körtemplomok is. Ez utóbbiak alapvetően kétféle típusúak: szentélybóvítményes vagy karéjos, de mindkettő belső kialakítása hosszhajós.

Állítólag a körtemplom – magyarul kerekgyház – az ősbibb típus.

Hát engem ez a kerekgyház foglalkoztat régóta, a zsinat ajánlására is figyelve, hogy lehetőleg törekedjünk a centrális tér kialakítására (korai maketteim körtemplomok, centrális terek voltak).

A kör térbeli megfelelője a gömb, a legteljesebb forma. Korábbi terveimre támaszkodva a síkbeli centrális teret térbeli centrális térré, azaz gömbbé, gömbtemplommá próbáltam alakítani.

A képlet: ha egy tömör, nehéz golyót laza talajra ejtek, az részben elsüllyed, a földet körben felnyomva, a többi része kiáll a keletkezett dombból.

Koncepció. Elképzelésem szerint gyér növényzetű, lankás dombon vagy egy kis völgy mélyén, négy irányból meg-

közelíthetően, kis vízzel körbefolyva, gyeprézsún emelkedne a templom vörösréz kupolája, tetején a Szent Koronával.

A templom felső félgömbje a templomhajó, két átlós közlekedővel negyedelt. 3/4 részében a hívek padjai, 1/4 részében kiszolgálóterek – sekrestye, gyóntatószobák, iroda – vannak. A karzat kialakítása hasonló, a kiszolgálóterek fölött kis orgonával és kórossal. A gömbhéj – ragasztott fatartókkal – az égboltot szimbolizálja. A tetején bevilágító-szellőző opeion, mely a magyar Szent Koronát formázza, melyet Szent István királyunk ajánlott fel Szűz Máriának.

A gyeprézsú alatt – a templomtérén kívül – helyezkednek el a vizesblokkok (férfi-, női-, gyerek-, akadálymentes WC-k, kézmosók) és a raktárak.

A gömbtemplom fókuszában három lépcsőfokkal kiemelve áll a kör alakú oltár, az áldozatbemutató helye. Az oltár mögött, a kiszolgálórész előtt helyezkedik el a sédes. A gömb függőleges tengelyén az oltár fölött helyezkedik el a tabernaculum, az oltáriszentség helye. E fölött, a szentélyt kijelölő faíven a szószék, az igehirdetés helye – a karzatról hídon megközelíthetően. Az altemplomban a szentély alatt, henger alakú keresztelőkápolna van, közepén keresztelőkúttal. Ez alatt kisebb henger alakú ravatalozó kápolna, közepén ravatalozóval. Az altemplom mindhárom szintjén urnatemető van, ezek eladásából fedezhető a templomépítés jó része.

Az altemplom szintjeinek kellő megvilágítását üvegbeton födémekek biztosítják (lefelé haladva szintenként mind kevesebb a fény...).

Az átlók metszéspontjában az oltár feletti tűzben olvad, fonódik össze a tér az idővel, a jelen a múlttal és jövővel, a bonyolult az egyszerűvel, régi az újjal.

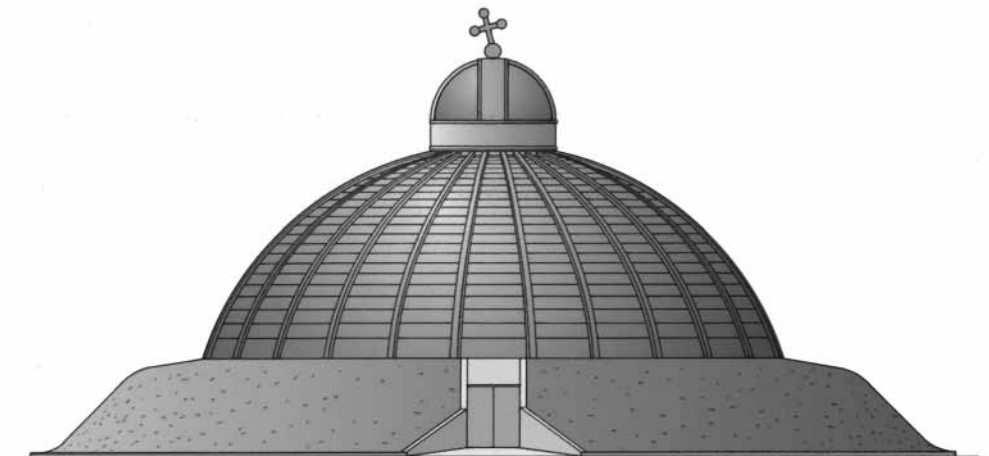
A templom – mint világmodell – anyaga a négy őselem:

- a tűz az örökmécsesben az oltár felett, a tabernaculum alatt ég,
- a föld a füvesített domb anyaga,
- a víz veszi körül a dombot + szenteltvíz + keresztvíz és
- az égbolt jelképe a kupola.

A kupola, a berendezés és a bútorok zöme fából készül.

A Szent Korona a Kárpát-medence országait, népeit szimbolizálja.

Rainer Péter

Csetneki Gábor

Csalitmese

Egyszer volt, s hol nem. Volt. Az üvegszögeken innen, a viselhető kínokon túl. Volt egyszer egy szegény. Legény. A lába az úton, a fejében meg örvénylő csillag- és ködképek vonultak.

Arra jön egyszer csak vagy harminc rabló, vagy legyen negyven. Mogorvák, büdösek, szőrösek, igaziak. Macsók. S mondják is néki, fenyegetően: „Majd jól fejbe vágunk

téged, fakarddal!” – s bőfögtek, vigyorogtak büszkén, elégedetten.

„Szépen vagyunk hát!” – gondolta ő, amolyan megszeppentformán. De azért feltalálta magát, s így szólt: „Rendben. De honnan vesztek ti ennyi fakardot?! – ha már így tegeződünk... Rendben, szerbusztok hát, ti negyven rablók!” – s kalapját illendően megemelte, de meg nem hajolt volna. Azt nem! Közben lilás felhőtömbök gyülekeztek az égen. Vihar készült.

„Kuss legyen! Kussolj, míg jól van dolgod!” – ordították kórusban erre. „Van raktáron! Van!” – s kiáltották: „Radó! – majd szerezz a Radó! Ő tudja, hol a negyven fakard!” S röhögtek ekkor, göcögve, nehézkesen, bitang rabló módján, mint rossz emberek valami ódon mesében. „Radó! Radó! Radó, az anyád! Hol vagy?! Hogy az a radai rosseb!”

Előlépett ekkor egy picinyke ember. „Radeaux – mondta –, Radeaux. Je m’excuse, camarades, je m’excuse, bocsi, bajtársak, bocsánat.” Pergette az r-et, akár a francúzok. De az is lehet, véljük, hogy mindvégig csak raccsolt. „Hívtatok s jöttem!”

„No, Radó, hozzád elő akkor, ízibe-tüstént, hozz nekünk, jó Radu, negyven fakardocskát rögtön idehózzál! De hozzad ám sietve! Lóhalálában!” – így szólott szigorú parancsuk. Radu csak biccentett, megbökte kalapját, majd hümmögött s a fejét vakarászta. Jól tudta, ma itt valami rémes események vannak készülöben. Tudta jól: itt bizony nem mismásolhat, ezek olyan szigorúan néznek, rá is, meg erre a bolondos, szomorú Legényre. Itt ma kivégzés készül.

„Negyvenet?! Nagyuram, s aztán honnan?!” – kérdezte most a Radu nevű fufangos kópé. „Honnan a búsból vennék én elő, hajnali órán, negyven jó fakardot?! Hiszen már évek óta üres a raktár! Hiába szóltam, hiába veszekedtem-pörlekedtem, hiszen sohasem is volt ennyi fakardunk!” – mondta bele bátran a gazfickók szemébe. „Hát lopják fakardot?! Ezt akarjátok? Így becsülik meg az embert, tesék! Ennyibe vesznek!” – s váratlanul hüppöggni kezdett, s könnyeit törölte.

A rablók ekkor megjuhászodtak, el is csendesedtek. Nagy bajszerű vezérük szólalt: „Ej, Radu! Radu, jól van, jól van, ne színészkedj, ne bolondozz már!” – s tapsolt: „Széket neki, italt neki, nyomban!” Azzal leültették, s bor is került a fakupába. S ivott a Radó, vagy Radeaux, vagy ki. Bajsját törölte, kétfelé, s mondta: „Egyedül én ezt el nem bírom cipelni idáig. Tudod, nagy jó uram, a

cimboráknak én mit javasolnék?! Késő van már ehhez, pitymallik mindjárt, ha lasszuk holnapra! S reggelre megnézem, mit tehetek érted!” – így húzta az időt Radó, ez a majdnem törpe, így húzta volna.

„Úgy van, úgy van – helyeselt most ő is (a mi legényünk) –, fakard nélkül nem megy!” „Kuss – mondták neki immár másodjára –, neked nem osztottunk! Vagy mindjárt ráülünk a szádra!” – s öklükkel fenyegették, vicsorogtak, mondom, baromarcú rablók voltak.

„Tessék?! – mondta ő –, hogy mondtátok?! Meg vagyok sértve! Rendben, tegeződünk, ti akartátok! De disznót együtt soha nem őriztünk, camarades!” – és kiköpött eztán. Hát erre meg, uramfia, mit lát? – hát erre fel a rablók sértődtek meg, de rettentően! „A szemed hogy folyjon ki, ostoba fajánkó! Hogy a disznók zabálják fel mosdatlan heréid! Harapjál mielőbb a fűbe!” – így kiáltoztak, fenyegetőztek. Köpködtek, ugrándoztak, vakaróztak. Örültek, hogy végre jól felháborodhatnak, s így háborogtak. Radu meg odaszólt a mi Legényünknek: „Egykomám, ne szólj talán többet, hacsak halni nem készülsz! Ezek téged mindjárt lekardoznak! Hanem a gatyádat kösd fel, és figyelmezzél, különben véged!”

„Engem? Ezek?! Hozzá csak ide negyvenegy fakardot, s én kapjam az első! S meglásd! Halni nincsen kedvem!” „Jól van – mondta Radu erre –, legyen negyvenkettő, sőt akár három, ha egyikük eltörne.” S azzal az asztalra hágott a pöttömnyi ember, repültek a tárgyak, majd éleset füttyentett, s megvárta, míg lecsendesednek a zshivajgó zshiványok. „Gazduram, tévedtem, belátom! Ez egy elvetemült fickó, itten helye nincsen, megérdemli ez a sorsát. Jó hírem is van, ugye, mert eszembe ötlött, hogy valamelyik polcon csakugyan mintha láttam volna, s éppen hogy negyvenet, ha láttam, negyven jó fakardot! Ámde piszkosak, kopottak!” „Nem baj, jó lesz az, Radu, jó lesz, csak eredj és hozdad!” – parancsolták. „Megyek már, megyek, de még elébb innék!” – mondta Radu erre. Ivott hát, ivott ismét, kupáját emelve e nevezetes napra, meg a gazduramék szerencsáját is megköszöntötte. S koccintottak, s ittak. „No, megyek is már, megyek – hanem cimborák, jó kamerádok, büntessük meg előbb ezt az öntörvényű ifjat! Pucolja meg ő ama negyven fakardot, s aztán további büntetésképpen, cipelje ő ide őket, izzadjon ő, dolgozzon ő, hiszen ő a vétkes! Fényezze ki őket!” – a furfangos Radó ezt javasolta.

„Úgy van! Pucoljon! Úgy van! Cipelje!” – kiáltozták, és nyerítve röhögtek. „Gebedjen meg, hogy róla szól az egész esténk! Hát ki ez a szélütött, pipogya, szerencsétlen flótás, aki ennyire nem tisztel minket!” – így üvöltöztek, károgtak, szerepüket játszva. A Legény meg csak nézett bután, a fejét csóválva. Semmit sem értett, belefáradt kissé az abszurdításba.

„No, gyerünk, pajtás! Menjünk!” – s azzal átvágtak a termen, elől a Radu, s a Legény utána. A rablók meg röhögtek rajta, magukat csapkodták, heherészték és rámutogattak, fel- s felugráltak, aztán kezükkel mutatták, hogyan kell tisztogatni: „Fényezd csak! Fényezd!” – s a középső ujjukkal a levegőbe böktek, s ahogy mellettük elhaladtak, megdobálták őket, kenyérrel, holmiféle ételmaradékkal, evőeszközöket dobáltak utánuk, meg aszalt szilvát, almát, túlérett narancsot, meg széklábat, kupákat és tányért, meg egy „Buddha élete” kötetet – vászonkötésben, s az is felvágatlan –, a semmiből előhúzott fűcsomókat, Se-here-zadé lábtartóját, egy kitömött baglyot, valamint egy fejetlen aligátort, egy realista szoborcsoport törmelékeit, továbbá egy felnőtt, ivarérett angóra-

macskát. Jókedvük volt, no és kicsit dobálóztak. S közben röhögtek, röhögtek, majd lassan csillapodván elcsendesedtek, ittak, s újra ittak, az arcuk piroslott, az arcizmaikat tapogatták, aztán egyvalaki újra kuncogni kezdett, s átcsapott rajtuk a röhögés újabb dübörgő hulláma, röhögtek, vinnyoztak, mint akik meghibbantak. Jó estét csináltak maguknak. Kivégzés is lesz...

Radu és a Legény végül csak kiért az ajtón. Odakint gyengéd szél fúj – odafent az égen ezeryi csillag, ónszegek verve a bakacsiban. „Ez bizony meleg volt, a teremburáját! – szolt a mi Legényünk –, viszontag megúsztuk.” Nagyt fúj, miközben ruháját tisztogatta. Egymásra néztek ekkor, mint két cimbor, a Radó (– Radu – Radován – Radeaux –) és a Legény, a mi Legényünk, összemosolyogtak. Most pedig rohanvást el innen! S már osontak is odébb, lopva, siettek a csalitos felé, hol a lovak abrakoltak. Azok meg bent, a negyven buta rablók, mint rossz emberek valami sefüle mesében, még mindig ott röhögtek. S talán még mindig ott röhögnek, hahotáznak, a kivégzésre várva. Punktum. Radó s a Legény lóra szálltak, s illa berek, nádak, erek, elinaltak.

*És a paripák szálltak a szélben,
patáik dobogtak,
úttalan utakon, veszélyes utakon,
s repült a táj velük, s ők a tájban,
fekete hajuk lobogott a szélben,
robogtak, mint szélvész, mint fekete a feketében,
szemük az ég alját fürkészte egyre,
mikor tűnik fel az első világos pászma,
mentek, mendegéltek valamerre – talán napkeletre –*

*Ám a lelkük mélyén talán már
sejtették, sejteniük illett,
hogy ezek a vágták csupáncsak csip-csup
rövidvágták, sehova menekülések,
boldog elillanások, kivagyi portyák –
S hogy nyugtuk nem lesz már soha nekik,
mert nem onnan hajnallik,
ahonnan hajnallott,
s mert magunk sorsa felől
szomorú hírt hallok. Ha hallok –*

És most hagyjuk is el őket, ott a csalitosban, hol egy helyben állva robognak, izzanak szemben a széllel, erőt feszítve, el innen, el innen, napkeletnek, napnyugatnak, mindegy – és viseltes kabátjuk alatt ott világlik, mint az ég közepén: a legfényesebb csillag.

Fodor Miklós

A természet szentsége – a szentség természete

Az ember a természet gyermeke. Ám amíg gyermek, még nem ember – még csak lehetőség. Ha elszánja magát, hogy kört kanyarítson az erdő sűrűjéből, ha e mágikus körön belül kertet kezd működtetni, és ha e kertet az erdő – a Zöld angyal – meg-megújuló visszaszerző kísérleteivel szemben is megvédi; akkor elmondhatjuk, emberré alkotta magát. Az ember csak efféle kultúrhósként ember. Ha nem vívja meg e sajátos – mondhatni léteremtő – harcot anyjával az elszakadásért, akkor előbb vagy utóbb visszasülyed... Vissza? Ugyan hova? Nem adatott az ember számára a küzdő-küszködő létmódon kívül más.

Szent az az ember, aki a természet természetes kötelei közül kiszabadítja magát a szabadság borzongató kalandja kedvéért. Szent az az ember, aki a természetből kört hasít, hogy e körön belül kultúrát alkosson. Miért szent? Mert azt a megalapozó forgatókönyvet éli, melyet az emberteremtő hatalom reá bízott. Mert a szentség fogalma mindarra vonatkozik, amit az ember létalapozó és létátüzésítő hatalomként ismer fel a maga számára. Legyen bár érzés, gondolat, törvény vagy viselkedésminta. Erről a nagy drámáról szólnak az archaikus mítoszok és a varázsmesék: az ember a sárkánnyal való küzdelem során elnyeri a teremtés koronája címet. Nem mindenki képes hőssé válni, de aki hőssé vált, annak eredeti isteni kiválasztottsága bebizonyított – az méltó arra, hogy egy embercsoport csillaga legyen. Méltó arra, hogy egy közösség királyá koronázza.

Ezen a ponton megálljt kell parancsolnunk a gondolatmenetnek, és fel kell tennünk a kérdést: vajon nem túl derűlátó-e ez az emberkép? vajon a győzedelmes ember mint szent ember felrajzolása nem idejétmúlt-e? sőt, nem a legnagyobb kísértés hinni magunkban és éppen a természet ellenében?!

Kezdjük tehát előlről, nézzük meg, milyen gondolatok ötlöttek egymásra következően elménkbe. Az ember a természet gyermeke. Ám olyan gyermek, aki képes a természetet legyőzni, aki képes saját rendszerű, különálló köröket alkotni. Az ember tehát a természet torzszüleménye? Olykor annak mutatja magát... Javasolom, a legvégsőig higgyünk abban, hogy nem az. De ha nem torzszülemény, ha nem „véletlen balett-táncos”, akkor olyan ténye a természetnek, mely jelentést mutat fel. Felmutatja azt a drámai tudást, hogy a természet méhében – azaz teremtő lényegében – hord valamit, ami ellene fordulhat. A természet az emberben felmutatja lényegi drámáját. És ki mondhatna ellent annak a véleménynek, hogy az ember végtelen lény, minek következtében a természet rejtett drámáját éli sorsszerű történelme során. Ez a dráma az eredete, ettől tehát nem szabadulhat.

Ismerjük a fogalmat: „anyatermeszt”. Ismerjük az anyai érzést, és ismerjük a gyermeki vonzódást. Tudjuk, hogy az anya olykor mostohává válik, de azt is tudjuk, hogy az anyai szeretet örök, hogy minden gyermeki engedetlenségen

és ellenkezésem túl van. Azt is tudjuk, hogy óvó és tápláló, de éppen emiatt a szabadság ellenségévé is válhat. A természet alapfogalma szerint: anyai szeretet, ebből következően az ember akkor is kicsiny gyermeke marad, ha történetesen úgy tetszik, urává vált.

De a természet nemcsak anya és nemcsak szeretet, hanem hatalom is. Olyan öntörvényű, olyan saját rendszerű gigantikus valóság, mely nem az ember érdekében létezik. A természet az ember nézőpontjából Anya (hiszen a gyermeke) és Sárkány (hiszen gigantikus, saját rendszerű szörny, mely bármely pillanatban eltaposhatja gyermekét). Az anyában a sárkánnyal időről időre meg kell küzdeni, mert csak ideig-óráig aratható felette győzelem. Aki a végső győzelmet prédikálja, az emberi létezőt kívül helyezi a nagy lét-drámán. De ha kívül helyezi, el is pusztítja, mert az ember csak e sárkányküzdelemben edződik emberré. És ha nem is mindenki, legalább egyesek, akik aztán jogot nyernek arra, hogy törvényt és mintát adjanak másoknak. „Jog, hogyha van: az én jogom, / Enyém itt minden hatalom” – éneklé Nagy László a *Himnusz minden időben* című versében.

A sárkánnyal megküzdő hős egyvalamit biztosan jobban ismer, mint a többiek. A sárkányt. Ő tudja igazán, hogy a sárkány nem képzeletbeli létező, hanem a legvalóságosabb hatalom egy arca. Ő tudja igazán, hogy aki a sárkányt legyőzi, az időt és teret nyer az utána következők számára. Ebben az időben és térben – mely tehát a kultúrhős révén adatik – rendezkedhetnek be a kultúrák. A sárkányölő azt is jól tudja, hogy győzelmének értéke kettős: jó, hogy legyőzte a sárkányt, de rossz, hogy a következő nemzedékeket megkímélte a küzdelemtől. A következő nemzedékek látói a legkülönbözőbb közösségi emlékező technikákat alakítják ki, hogy a győzelem káros hatását kivédjék. A felejtés és megszokás azonban nagyobb úr a kulturális emlékezésnél. Az évszázadok időmalmal felőrli az eredeti dráma katartikus képeit. Hiába játsszák el rituálisan, hiába emlékeznek rá varázsmesékben, eljő az idő, amikor a felejtés hatalmát csak a valósággal való véres összecsapásban lehet megtörni.

A nemzedékekről nemzedékekre szálló tudás arról, mi az ember lényege, lassan szétmállik. Eljő az idő, amikor természetessé válik a kultúrjavak élvezete, és az a gondolat, hogy ehhez minden további nélkül jogunk van. Eljő az idő, amikor természetessé válik a hatalom akarása anélkül, hogy e hatalmat a teremtő szeretete tenné jogszerűvé. Eljő az idő, amikor a természet tagjai pusztán mint kiszakítandó, nyereséget termelő árucikkek szemléltetnek. És eljő az idő, amikor a tudás már nem az emberi lényeg katartikus újrafelismerését, hanem az élvezet, a hatalom és a nyereség akarását szolgálja. Egy korszak végét jól jelzi a szorongás, mely nem képes azt mondani: Ő szeret minket. De ha akadnak is számosan, akik hitükkel úrrá lesznek e szorongáson, azt azért ők sem képesek mondani: Örömet leli bennünk. Minden kultúrát fenyeget az alkony, az elerőtlenedés, a lényeg feledésének réme. Minden kultúrának eljő a korszaka, amelyben a szentség csaknem ismeretlen élménnyé és fogalomává válik. Minden kultúra civilizációvá válik, feledi eredetét, engedi, hogy a hatalom, az élvezet és a nyereség akarása vezesse.

Minden kultúra hajlik arra, hogy a természettől elkerített teret a mértéktelen szabadság mámorának engedje át. Hajlunk arra, hogy a természetellenest mint izgalmat fölébe helyezzük a természetesnek. Hajlunk arra, hogy feledjük: a

természet gyermekei vagyunk, s mint gyermekeknek az is kötelességünk, hogy a természet jogát a kultúra kertjén belül érvényre juttassuk. A természet embert szólító nyelve jelképbeszéd. A teremtő kultúrák a jelképek egyetemes nyelvén szólnak. Ezért két különböző kultúra, amennyiben mindkettő teremtő, szinte fordítás nélkül megérti egymást. A jelképek szerves egységbe szervezik a teret, az időt, a zenét, a képet, a gesztusokat és rítusokat, a beszédet és az éneket. Az a kultúra nevezhető teremtőnek, ahol a jelképek mindent átható élet- és közösségszervező hatalmát vallják.

A természetet legyőző, tőle teret kiharcoló emberre az a feladat hárul, hogy olyan életet éljen, olyan szent mintaképrendszert alkosson, mely a természeti jelképek erejére és formatörvényére támaszkodik. A szent ember, a szent megnyilatkozás a természettől elszakadni hajlamos kultúrában a természet nyelvén nyilatkozik meg. A diadalittas, elkényelmesedő, feledékeny embert eredeti létteremtő drámájára emlékezteti és ezáltal lényegébe hívja vissza. Ha másképp nem, azzal a sorskényszerrel, mellyel valakit egy elkövetkező korszak meghatározó szentjévé avat. És áldoz...

**EKSZPANZIÓ XVI. „SZENT FERENC”
TERÉNY, ISTÁLLÓ GALÉRIA, 2004**

Horváth Ödön

Pranayama

*Húsból, vérből vagyok, nem kőből.
S ti? Mindnyájan testvéreim!
Együtt veszünk gyönyörrel, im
ugyanabból az őserőből.*

*Áldott körforgás; belénk-oltott
vággyal egymásnak adjuk át
a kezdet kezdetén kiosztott
életadó energiát.*

*Ott van a napfényben, a vízben,
életünkben is, átítat,
hogy élhessünk és közelünkben*

*minden teremtményre kibat.
Ő a teremtő Ige mása;
világegyetemünk mozgása.*

Feketefehérség

*Létünk törékeny viaszfigurái
mily furcsák, milyen mesterkéltten néznek!
Játékléggömb száll alá a magasból;
azt figyelik, de szemük mozdulatlan.*

*Körben a dolgok feketék, fehérek.
Hószínű füvek hajlanak, rohadnak.
Fekete ólomnehézékre kötve
süllyednek le a mélységbe az álmok.*

*Az Ósvizek se kékek. Habfehérek;
és feketék, akik pipacsra vágnak.
Féber mécseseik mind kialusznak.*

*Fekete négyszög templomuk ikonja.
Ezért hallgatnak. Könnyű kitalálni,
mire gondolnak, miről nem beszélnek.*

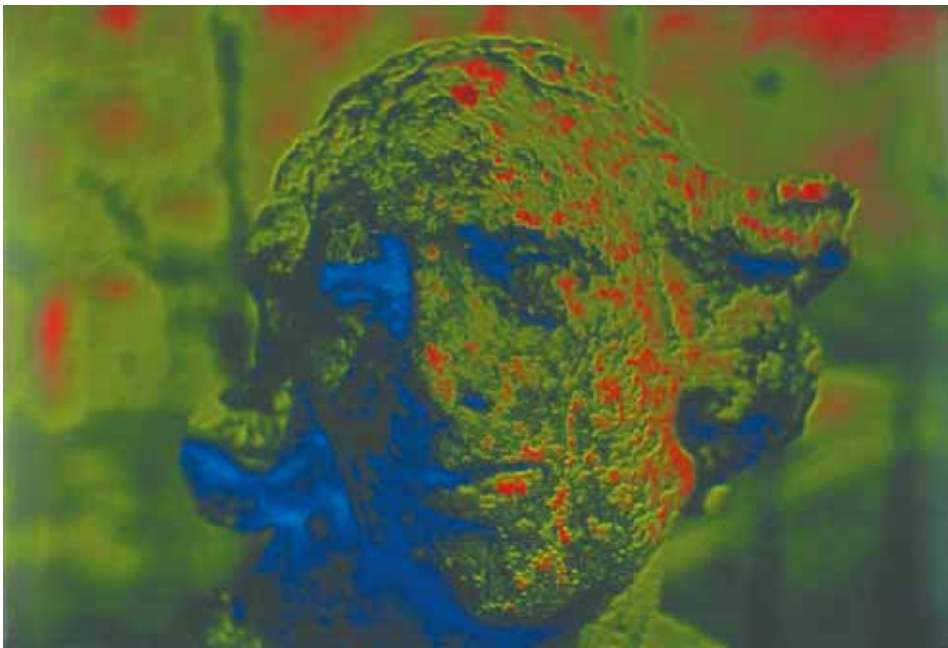
CSORBA SIMON
TIBI BÁCSI

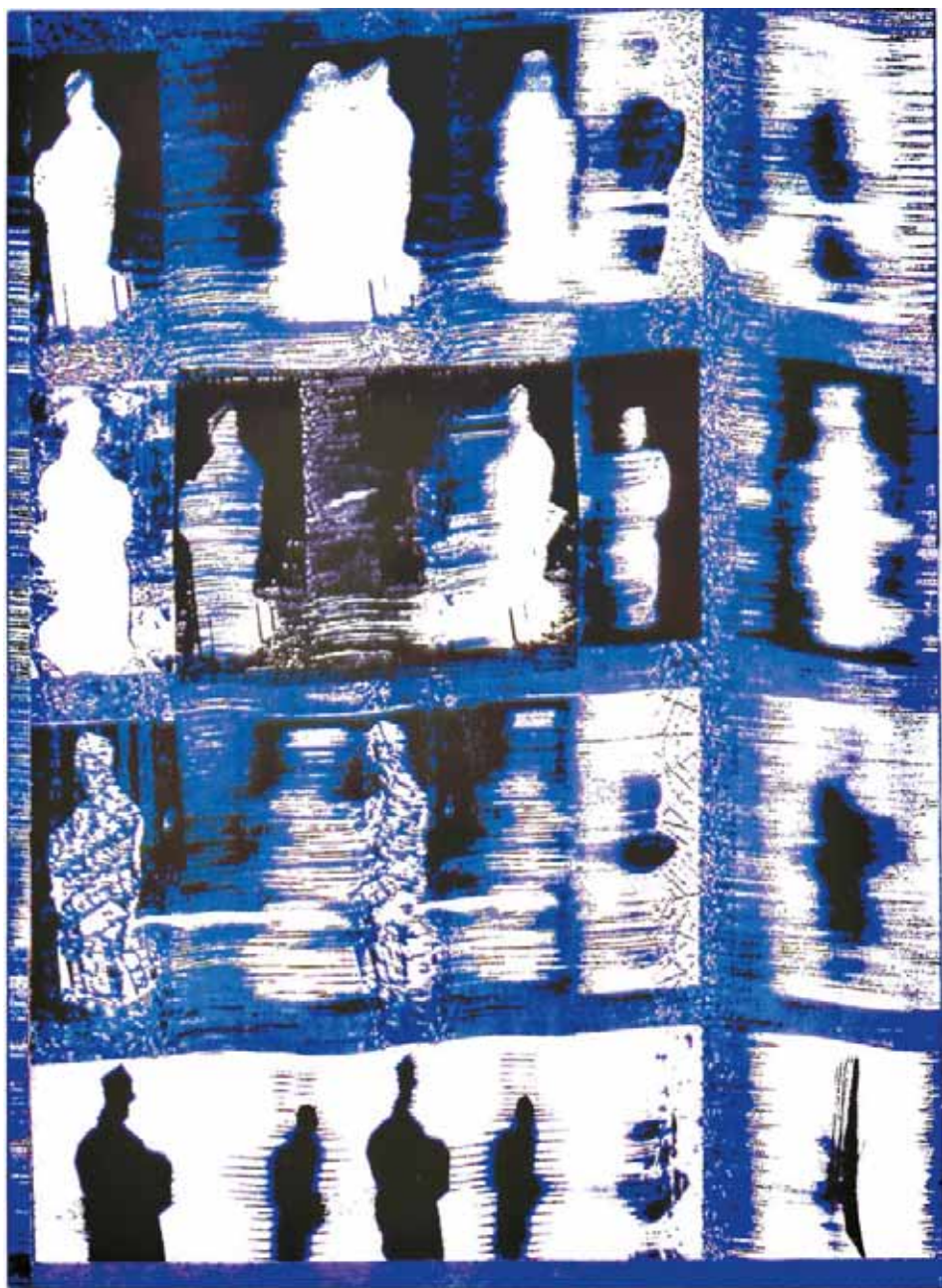
**„A KI-LÁTÓ”: MYKWLA DRUIDA GENÉZIS-MONDÁJA
„AZONKÉPPEN ITT A FÖLDÖN IS
ÉLETRE TÉVEDT EGYSZERISÉGED” (MICHOLOHT)
HÁTTÉRFESTMÉNY + FOTÓ: FILEP SÁNDOR**

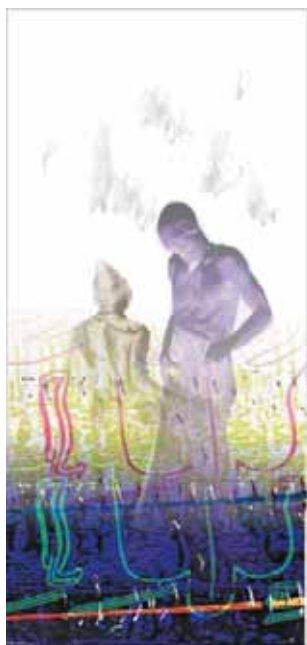
NÉMETH ZOLTÁN PÁL
VIGÍLIA

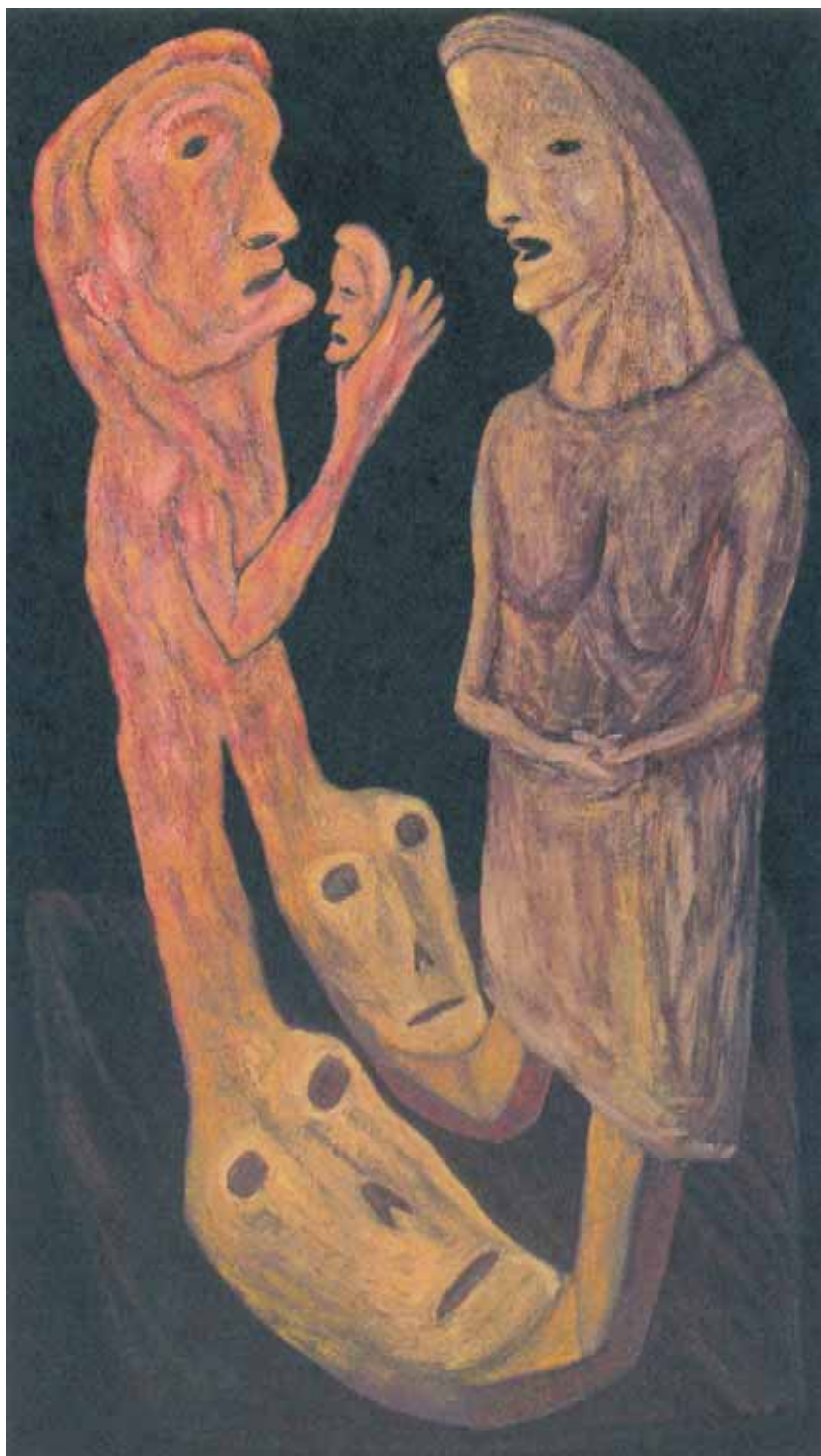
NÉMETH ZOLTÁN PÁL
SZENT FERENC

HAÁSZ ÁGNES
A KILÁTÓ

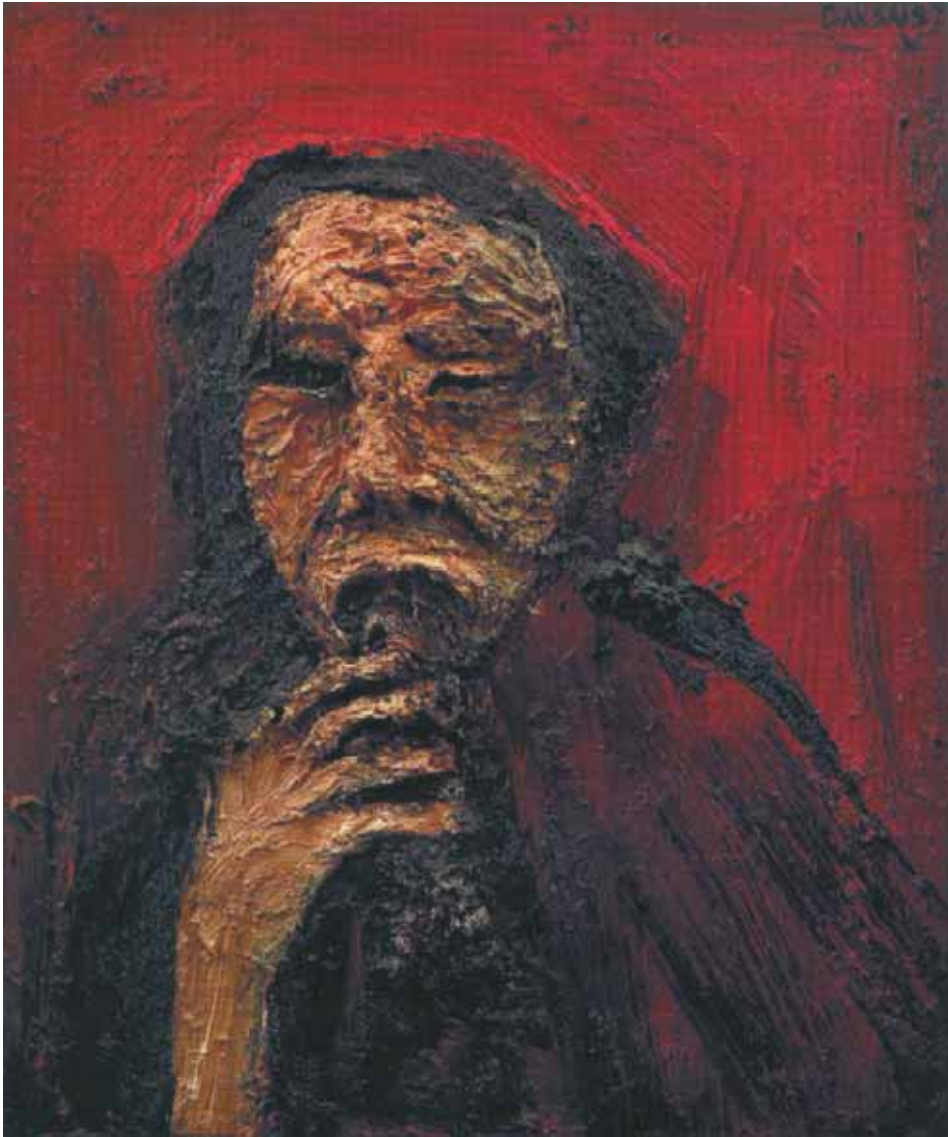

HAÁSZ ÁGNES
TÖRÖKFÜRDŐ

GAÁL JÓZSEF

A MULANDÓSÁG KETRECE (OLAJ, VÁSZON, 160X90 CM)

BAKSAI JÓZSEF
BÖJT (1997, 60X50, OLAJ, VÁSZN)

CSORBA SIMON
SZENT LUKÁCS ÉS AZ ANGYALOK MŰVE

POST MORTEM A KELETI PU.-N
MYCOOLA, TIBI BÁCSI & CSORBA

Köpöczi Rózsa

„Isteni vízzel és tűzzel...”

Ekszpanzió XVI. – „Szent Ferenc”

**Baksai József, Csillag Nagy Balázs, Csorba Simon, Domin Károly,
Haász Ágnes, Mihályfi Mária, Mocsári Mária, Németh Zoltán Pál,
Németh Péter Mikola, Olescher Tamás kiállítása
a Terényi Istálló Galériában**

2004-ben már harmadik alkalommal adott otthont a Terényi Istálló Galéria az akkor 16. évébe lépett kortárs művészeti fesztiválnak, az Ekszpanzióknak mint összművészeti találkozóknak és képzőművészeti kiállításoknak. A fesztivál hagyományai szerint minden évben egy-egy hívó szó köré szövődnek a programok. Tavaly Szent Ferencről elmélkedtek a résztvevők, arról a középkori szentről, aki „mindent szeretett és tisztelt, a növényeket, az állatokat, az embereket, s alázattal viszonyult a teremtett világ egészéhez”.

A kiállított művek a fesztivál eseményei után egy évig őrizték a két nap alatt megszületett gondolatokat, az egyszeri és megismételhetetlen előadások emlékét, a zenei improvizációk levegőben maradt csengését, az elröpített galambok szárnyának suhogását, a szandaváraljai asszonyok énekét, Kígyós Sándor harangszobrának kondulását.

Mióta utazó fesztivállá alakult az Ekszpanzió, a tárlatok rendezése eltér a megszokott szakmai metódustól, mert legtöbbször csak néhány óra áll rendelkezésre a kiállítótér életre keltésére. A megnyitó délelőttjén érkező művek egymás mellé állítása, az összhang megtalálása mindig hallatlanul izgalmas folyamat. Az idő szorítása, a helyszín inspirációja, az alkotók személyes részvétele a rendezésben pozitívummá emeli a mostoha külső adottságokat, bár a rendezés folyamata improvizatívnak tűnik, mégsem esetleges. A közös akarat segít megtalálni a legjobb megoldásokat.

Az utóbbi évek találkozóinak elmaradhatatlan résztvevője volt Haász Ágnes, minden esetben érzékenyen reagált a felvetett témákra, installációi az expansziótárlatok meghatározó darabjai lettek. 2004-ben a *Szent Ferenc a madaraknak prédikál* címmel a Szent Ferenc-i életmű legismertebb motívumát próbálta meg a képzőművészet eszközeivel megidézni. A Perugiai legenda szavai keltek életre installációja segítségével. „Bevagna közelében megállván, Ferenc egy fa alatt beszédet intéz a madarakhoz, akik mozdulatlanul hallgatják.” Haász Ágnesnek sikerült újra létrehozni azt a szakrális teret két áttetsző kép között, ahol megtörténhetett Szent Ferenc prédikációja. A felfüggesztett, lebegő madártollak az akkor és azóta élt valóságos madarak emlékét idézték. Alattuk egy mágikus hamukörben a madaraknak kitett táplálék, kísérlet a Ferenc által elmondott ígék láthatóvá tételére. Az installáció köré a legtermészetesebb módon szerveződtek a többi alkotó művei.

Olescher Tamás „Az Úr az én fényem...” című fotógrafikája a szentléleknek galamb formájában megjelenő alakját jelenítette meg, mert Jézus megkereszteléskor az Isten lelke galambként szállt le és föléje ereszkedett. Jézus szavai nyomán: „Legyetek... egyszerűek, mint a galambok.” (Mt 10,16) „Az Úr az én fényem, kitől is félnék. Életem oltalmazója, kitől rettegnék?”

Németh Péter Mikolát Szent Ferenc testamentuma ihlette meg. 1226 áprilisában Sienában Szent Ferenc olyan beteg lett, hogy testvérei megkérték, fogalmazza meg utolsó akaratát. Ezt a művet a *Perugiai legenda*, majd pedig *Speculum Perfectionis* című életrajzok őrizték meg az utókor számára.

„Három mondatban adom tudtára akaratom minden testvéremnek. Nevezetesen, hogy áldásom és végrendeletem emlékezetének jeléül mindig szeressék egymást; azután mindig szeressék és őrizték meg úrnőnket, a szent szegénységet; és végül mindig legyenek hűségesek az Anyaszentegyház előljárói és minden klerikus iránt, és legyenek az ő alattvalóik.”

Németh Péter Mikola, az 1994-es Expanzió bemutatott *Gerinc* című performansza hasonló gondolatok jegyében született. Úgy érezte, a Szent Ferenc életéről való meditálás újra aktuálissá teszi akkori állapotának felidézését. A gerincéről készült röntgenfelvételek pozitív képei láttelek a betegségről, a halál közeli állapotról, a testamentum készítés idejéről.

Csorba Simon *Ecce homo* című grafikája Gergely Tibor Lipót (1945–1995) szellemi portréja, aki Csorba Simon életének Szent Ferenc-i figurája volt. A mű felirata szerint: „A szellem ember kivonul a közösségből, hogy szellem közösséget hozzon létre.” (Csorba Simon)

Baksai Józsefnek a „Szent Ferenc” hívó szó az *Agnus Dei-t / Isten bárányját* hozta elő. Szent Ferenc Isten legszelídebb báránykája volt, aki a stigmatizáció által, szinte azonosult Jézussal.

A kereszténység Krisztust (áldozati) báránynak tekinti Keresztelő Szent János szavai szerint: „Nézzétek, az Isten Báránya! Ő veszi el a világ bűneit.” (Jn 1,29)

Mihályfi Mária Szent Ferenc a Duna partján jelenik meg Zebegénynél, és a lenyugvó nap fényében figyeli az elsuhanó madarakat.

A fesztivál másik helyszíne volt a szécsényi Ferences Kolostor, melynek udvarán Kígyós Sándor szobrászművész harangszobrát szólaltatta meg Fazekas László zeneművész a Ferences templom tornyában felcsendülő déli harangszó hangjaira, majd a kerengővel körülvelt belső udvaron folytatódott a meditáció.

A kiállítások mintegy körülölelik a zenei, irodalmi, színházi előadásokat, nemcsak a helyszíneket teszik érdekesebbé, hanem inspirálják a résztvevőket és megőrzik a mulékony pillanatok esszenciáját. Az Ekszpanzió összművészeti találkozók emlékezetes művek megszületésére adtak lehetőséget, megtestesülhettek az időben elszálló hangok, szavak, mozdulatok.

Bárdos Deák Ágnes

Szex a határon

Tudósítás az Ekszpanzió Nemzetközi Kortárs Művészeti Találkozó XV. stációjának július tizenkettedikei, szombati napjáról

Határsértés? Még mit nem! Határképzés! Heidegger feladta a leckét, én az üzenetet vettem, Bohár András filozófus volt a transmitter. Úgy látszik, a XXI. század hajnalára érett be a helyzet, persze szükségeltetett hozzá a nietzschei recept szerinti teljes nihil állapotának elérése, amit Te is, kedves fogyasztótárs, látszólag egyszerűen elérhetsz, ha mondjuk egy héten át megszakítás nélkül nézed a tévéreklámokat. Bár ez is Bohár tolmácsolása, de el tudom képzelni, hogy bejön. És aztán? „És aztán, hadd haljak bele!” Ez már az én olvasatom, *Okozz családást!* című dalomból idézve. Így képzelem. Ha túléled, láthatóvá válik mindaz, ami már megvolt (téridő!), és a másik oldalon, odaát, ami meg ezután lehet(ne).

A vicc az egészenben az, hogy itt nem az emberszabású *múlt, jelen és jövő* játszik, hanem maga a transzcendens lét-idő, ha teccik érteni. A határsáv mégis egyfajta felfüggesztett jelen, vizionáltam az esztéta-filozófus szavain elábrándulva a Cserhát sasbérci kilátójának tövében. A *kilátó* volt az idei Ekszpanzió témája, ennek a szónak és értelmének bűvöletében születtek az alkotások.

A mi kilátónk legtetetjéről (kb. 600 m) a szélrózsa minden irányába vitt a tekintet, egyik felé a bujági várra, átellenben Szanda várára, és erről jutott eszünkbe a közeli hollókői vár, mivel amott meg a Mátra magasodott kéklőn. Mint a mesében. A három hadiépítmény legendája egyébként valahogy így szól: Volt valaha egy török megszállta időnk – furcsamód múltbéli, és mégis a fent említett határsáv része –, mikor is a bujági vár magyar kapitánya valami szóváltásban megsértette a szandai vár török kapitányát, s lett belőle párbajra hívás. Akkoriban szerencsére épp legális tevékenység lévén az ekképpen elégtételvétel, össze is gyűltek a környék tótumfaktumai, Tinóditól az Egri csillagokból ismert Zoltaing, török-magyar mind kíváncsian, a bujági várba. Választottak igazlátókat (ma: bíró), és megszabták, hogy életet ontani tilos. Akkor hát, hogyan? „Jó agyba-főbe verték egymást!” – magyarázza XXI. századi krónikásunk. Tinódi, folytatja a helyi erő, meg is írta, hogy esett a dolog, aminek a végére a bujági kapitányon valami karcolást ejtett a szandai vár ura. A bujági vár olyan, hogy az ember (én) legszívesebben bekapná, a szájában tartaná, és csak szopogatná, mint gyerekkorában az ujját. Kívánatos kis múlt-idő, hegyestül, erdőstül, mindenestül. Globális Orális euro-geniális szex! A romocska alig látszik ki a Cserhát rengetegéből, lovon kéne átmenni oda, ha egyáltalán kéne, mert mit is csinálnánk ott, legfeljebb átnéznénk ide, a sasbérci kilátóra meg a szandai várra, na és persze a Mátrára. Este, sajna, idáig látszanak a burjázó unintelligens sejtmonstrum, Budapest fényei. Idáig. A fővárostól jó órányi autóútra lévő Cserhát közepéig! Úgyhogy a csillagos égnek löttek! De hát ezt akarta apuka és anyuka, nagy-, déd-, ük-, szépapukák és -anyukák spirálisan tekergő során át egészen máig mindenki, mi is. Vagy nem? Lőni a csillagos égnek. A szívem csak azért nem szakadt meg, mert szerintem

még mindig nem tudja, hogy kell. Vagy/és, mert már megkérgesedett.

Állok egy szikla tetején, anyaszült meztelen, testemet a szél és a nap felváltva nyaldossa, a brümmögő bogarak valami szépnek és szagosnak néznek, hess! A Föld bolygó alfahímei a hegyek, az alfanóstény pedig a pillangó. Meg a lebegő madár. Mi, embernők és -férfiak a sokadik helyről startoltunk, és csak egy övön aluli hullám dobott minket a virtuális éltre. Csúcsra járatott ragadozók lettünk. De hát, aki hülye, haljon meg, szerintem is. Van erre egy jó kis mondás: *maga alatt vágja a fát*. Hát, amint ott álldigálok a sziklámon – valószínűleg abban a bizonyos határsávban, amiről akkor még mit sem sejtettem, hisz a filozófus csak két órával később avat majd be a transzcendenciába –, bokám körül a legszebb látomással arra gondoltam, hogy bármikor elmehetek bujági remetének. Tudtam (éreztem?), hogy azért ez nem lesz eccerű, pedig még a nap is fátyolt vont orcája elé, nehogy szénné égjek. Ennyi együttérzést anyutól sem várok, pityeredtem el, és azon nyomban valami fény- és légnemű dologgá szerettem volna válni én is! Ha legalább tudnám, hogy kell kecskebucskázni...! Persze nem volt rá fikarcnyi esélyem se, hogy rájőjjek, merthogy a genetikus kód kulcsa el-kótya-vetélt valamék' számmisztikus nagy agyvelejében... (s) nem beszélve arról, hogy még az utóbbi tízen-húsz évem is elmosta az alkohol. Szerencsére szólított a kötelesség, *performálni* a természet lágy ölén a többiekkel együtt. Felkért engem a Titanic El.Mű. Iskola, hogy temetném el, be egyiküket, földdel, légmentesen zárva, bolygónk testibe. Bennem bíztak, mit tehettem. Vállaltam. Élve temettem el egy embert! Nem találok kellő szavakat leírni azt, mi rám tört a forró júliusi szélben, mikor ásómmal viaskodtam, s a lapátolnivaló fogytán vér-vörösrre lakkozott körömmel kapartam a földet, hogy bevégezzem küldetésemet. Mit tettem, jaj, mit! Élve temettem el egy embertársamat. S miért?! Hogy hozzásegítsem őt egy gondolat speciális artikulálásához? Hogy még pontosabban fejezhesse ki magát kilátástalanság-ügyben? Persze a végén minden jóra fordult, kicsi-nagy (a terényi polgármester fia-lánya stb.) megmámorosodva kaparták ki a föld mélyiből (20 cm) a művészeket.

„Éljetek soká” – vettem oda, szemem sarkából egy könnyet sebtiben törölve. Paradigmát váltani jöttem, nem temetni! – nyűszített bennem a szóranya¹. Csálódtam is, meg nem is, jól is tettem, amit, meg nem is. Kierkegaard szelleme, Nietzschevel együtt zuhanórepülésben érkezett, Bohár András végre szépen elmagyarázta, mit is csináltam az elébb. Határt képeztem!

Hát így állunk, erre ment ki a játék, így végződött a kiruccanás, melyre az Ipoly Eurorégióba gyanútlan hétvégi nomádként merészkedtem. Ki gondolt volna ilyenén fejleményekre egy napja még, mikor vidám vonatkozás után Magyaránador kies állomásán lekecmeregünk kicsiny vicinálisunkról, az Expanzió Expresszről. Ottan minket a helység polgármestere várt digitális fényképezőgéppel, s miután poggyászainkat a terepjáróra hajigáltuk, nekivágtunk a kellemes sétának ígérkező útnak, előre múltba.² Ha gyakorlottabb falujáró lettem volna, nyilván gyanút fogok már a magyarnándori kultúr dísztermében, ahol Bohár András először merészelt minket a poézis labirintusába csábítani Konczek József Damó című regényét elemezve. Később, a kilátóban majd szerét ejti a platóni dialógusok és vesztébe rohanó korunk egyik lehetséges menekülési útvonala közti párhuzamvonásnak, de csitt! Ne vágjunk a dolgok elébe, itt jó Damó, a XVII. századi harcos és gondolkodó, aki már akkor! óvatosan forgatta a szót, tudván, hogy az *mennyire* veszélyes fegyver.

Gyanúnkat azonban ezen a ponton elaltatta a fogadás, mely olyan volt, mint egy naiv vagy épp futurista, sőt szocreál happening díszlete abban az isten háta mögötti faluban, a terített asztalon a zsíros kenyerek, paprikák, paradicsomok, hagymakarikák és uborkák halmával. Az utolsó csepp urbánus vérem is kívánta a népi ízeket, mint heroinista a tút elvonás idején. Sebtiben megbocsátottam minden ellenem vétkezőnek, meg azoknak is, akik ellen én vétkeztem, s inentől két napig csak a harangzúgásnak, a szélnek és a napnak meg a jó pálókok beszédének éltem, sokadmagammal. Persze ettünk még tócsnit, mivel Terény – ahová másfél óra izzasztó sétával Magyaránadorról átértünk – valamennyire tót falu is volt, lett légyen a tájegység a Felvidék határán fekvő. Ettünk többféle kecskesajtot, birkagulyást és furimuri gömböket, panírozottan, szintén sajtból, voltunk evangélikus templomban gitárkoncertet hallgatni, erdőben a pannóniai holt költők társaságában Ladik Katalinnal és az Opálszínházzal találkozni. Ladik Kati némely sora rárimelt Konczek József világlátásának fő motívumára: *Mindenki naplót ír / szaporítják a történelmet*.

Aztán két nap után, nehéz szívvel bár, de indulnunk kellett vissza szűkebb pátriánkba és még szűkebb városi énünkbe, Budapestbe. Befelé építkezünk, láthatatlan belső tömeget növesztve, reménykedve, hogy a sűrűség nem fordít végérvényesen magunkba, s hogy a daganatos sejt tudni fogja, hogy nem érdemes a gazdatestet elpusztítania. Így éldegélünk hülyeségeinkkel békés szimbiózisban.

Hazafelé motorfékkel vánszorogtunk a dimbes-dombos-hegyi utakon, tarisznyánkban (ma: csomagtartó) háromféle kecskesajttal, és láttunk kis őzikét, a fék-telenség okozta sebességkorlátozás miatt el se gázoltuk... Teliholdra készültek a csillagok.

¹ Bartha Bandika után, szabadon

² Utalás F. F. Coppola *Forward to the past* című filmjére

Szabados György

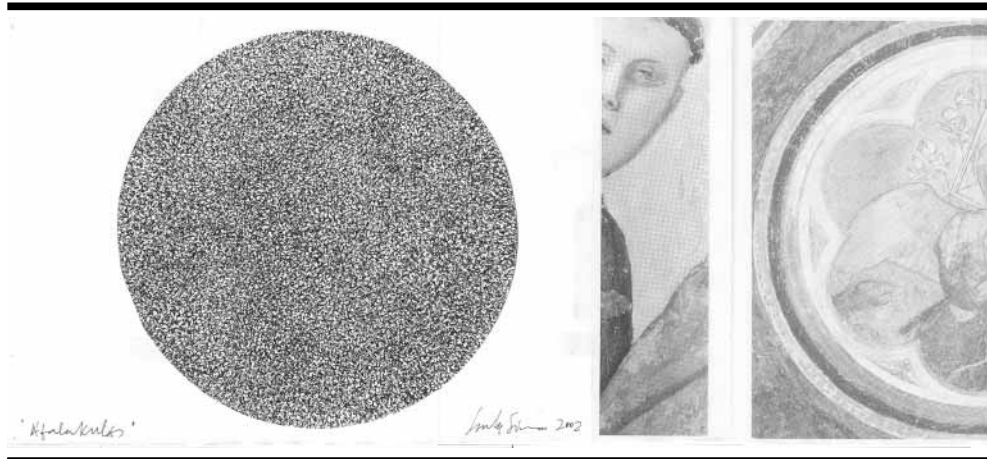
Hamvas Béla és a zene

(Eljátszik a zongorán egy rövid improvizatív darabot.)

Gondoltam, ezzel kezdem, egyrészt azért, merthogy végül is a zenéről beszélni nem volna szabad. A zene egy külön nyelv. A művészet minden ága egy külön nyelv, amely olyan dolgokról mesél, amiket szavakkal, írással nem lehet kifejezni. Másrészt azért kezdtem ezzel – ezelőtt öt perccel még nem gondoltam, hogy ezzel fogom kezdeni –, mert hirtelen felrémtett bennem, miről is fogok beszélni valójában. Hisz' lényegében a hamvasi koncepció a leglényegesebb koncepció, amit a zenéről valaha is leírtak, átgondoltak és megfogalmaztak. Ez pedig nem más, mint az a kiindulás, annak a sallangmentes ténynek a leg-egyszerűbb értelmezése, hogy egy élőlény ezen a földön valamilyen hangkeltő eszközön át magát kifejezi. Ha pedig így van, akkor ennek megfelelően kell ezt a beszédet is elkezdeni, és miután a kedves rendezők egy hangkeltő eszközt biztosítottak a számomra, ezért olyasvalamit kellett játszanom – *kellott*, ez a jó kifejezés –, ami ennek a szellemében fogant. Vagyis, amit most játszottam, ezt soha nem játszottam, sem az elejét, sem a végét, sem a közepét, így semmilyen hangközét, tehát nem ismételttem semmit: ez a megszólalás a mostani találkozásunk várható élménye által és a feladat által kiváltott megszólalás volt.

Mindazonáltal azt világosan tudtam, hogy milyennek kell lennie annak, amit itt hirtelen megszólaltatok, ha már zenéről van szó, és Hamvas Béláról van szó. Később, egy adott ponton majd utalni fogok arra, hogy melyek voltak azok a momentumok, amelyek megszólaltak ebben a látszólag – aki muzsikusz, és ilyesmit játszik, annak nem, de aki más zenékhez, főleg jellegzetes hangvételű klasszikus zenéhez szokott, annak szinte – kakofonikusnak tűnő játékban.

Ezzel, azt hiszem, mindjárt érzékeltettem azt is, hogy milyen helyzetben vagyunk ma. Olyan helyzetben vagyunk, hogy vannak úgynevezett zeneértő emberek, akik a zenét bizonyos kitüntetett dolgokhoz kötik, és vannak emberek, akik nem zeneértők, hanem a zenében *égnék*, ebből következőleg teljesen

másként közelítik meg, illetve másként fogadják a zenét. Másként közelítik, másként fogadják a zenét, vagyis másként közelítenek valamihez, valakihez: az egészhez, és másként fogadják az egésznek a hangját magukban. A kettő egymással nem sok rokonságban van. Ennek a szituációnak a kialakulása egy történelmi folyamatnak a következménye. Történelmi, de nem politikai értelemben – az is benne van, de az részletkérdés –, hanem szellemtörténeti értelemben. (Én szeretem ezt a szót, hogy „szellemtörténet”, bár rossz reminiscenciákat hordoz; mégis szeretem, mert ez egy pontos megfogalmazás. Ugyanis a szellem története az igazi történet ezen a megtestesült világon.) Nos, ez a helyzet már régóta elég válságossá vált. Olyannyira, hogy immáron tartathatatlan. Ezért írhatta le Hamvas Béla, akinek a halálát most emlékezetünkben felidézzük, és tiszteletet teszünk előtte, a következőket: „Barlangom körül ma a cserjén a tövisek is mások, mint tegnap voltak. Mi ez az új testet öltés? Túlságosan megszoktam, ha szólok, csak barlangom fala kong. Most az óceán válaszol.” A Waldstein szonátáról írt esszéjében találtam ezeket a sorokat, és azért tartom őket – legalábbis témám és az egész Hamvas-jelenség tekintetében, de szellemtörténeti vonatkozásban is – abszolút fontos dolgoknak, mert egy másik kedvenc példám szerint: az a mi nagy vigasztalásunk, hogy ha egy embert bezárnak egy barlangba s lefalazzák, és ott eszébe jut egy nagy gondolat, az szétterjed a világon. A fentebb idézett írás utal Hamvasnak erre a szellemi „po-énjára”, ő ugyanis saját magáról mesél: Hamvas megélte a barlangember-létet, a Szellemet, aki barlangba van zárva. S ezt a létet ő vállalta is.

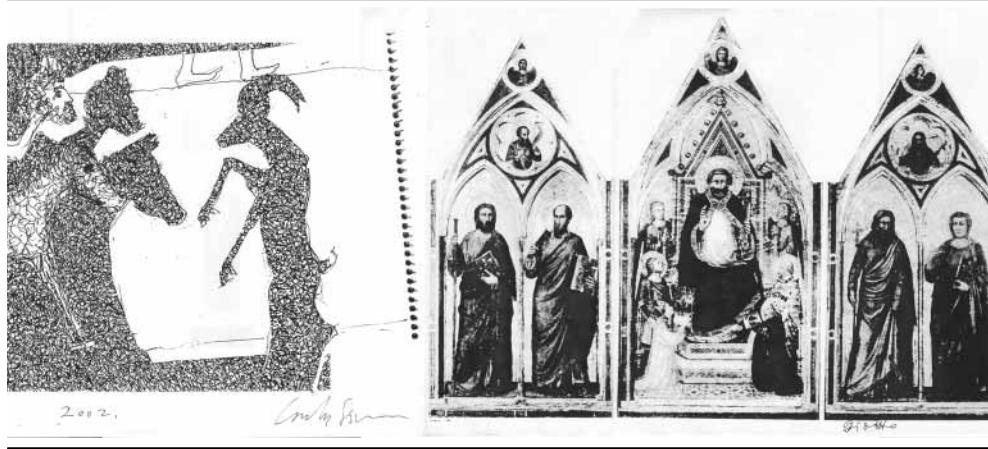
De hogy került sor erre? Hogy került sor arra a szituációra, amely ezt a hihetetlen skizofréniát eredményezte? Azt a skizofréniát, hogy van egy kialakult, élő nagy kultúra (az európai kultúra), amelyben valami megreked valamikor és szinte ezoterikusan él tovább, és azok, akik ezt az úgymond „ezoterikus” folyamatot magukban megtalálván, átgondolván felvállalják és élnek tovább, azok egyszer csak barlanglétre kényszerülnek. Mi ez, honnan ez a kettősség a lappangó valóság és egy működő látszat között?

A szálak a messizi múltba vezetnek, de emlékezetünk és agóniákkal terhes sorsunk kutakodásai mentén, mégis a két világháború környékén kereshetjük és kaphatjuk a választ. A világháborúk történéseit és következtetéseit a történettudományon és politológián kívül igazából nem nagyon elemzik – való-

színiüleg nem véletlenül – ma sem, holott ha megnézzük, hogy valójában mi is történt ezekben az időkben, akkor nagyon érdekes dolgokra jutunk, éppen szellemtörténeti értelemben. Már korábban Goethe, aztán később Nietzsche is tetten éri és megfogalmazza, alapjaiban rázva meg az európai szellemet azokkal a kimondásokkal, azokkal a megfogalmazásaikkal, amelyek arról szólnak, hogy nagy baj van: itt egy kultúra, egy birodalom elfelejtkezik arról, hogy a világ ugyanúgy működik, mint egy fa: megfog, kibomlik, gyümölcsöket hoz, és aztán előregszik. S hogy a gyengülés belülről indul el. Az első világháború környékén azután az európai művészet fő helyein – már Párizsban is, a művészet fővárosában is – látványos fáradtság-jelek mutatkoznak. De egyben olyan orvosoló készítmények is, amelyek később egészen más, a korábbitól eltérő (bár változatlanul falánk) európaiságot, európai szellemet mutatnak fel, s amelyeknek a jelenléte, befolyása azóta is és rendkívüli erővel hat a mai napig. Nem véletlen, hogy azok a művészek, akik koruk ütőerén tartották a kezüket, elkezdtek mindenfelé „kicsapni” (mint állítólag a magyarok a honfoglalás idején), és olyan helyekről nyerni újabb inspirációkat mind formában, mind pedig szellemben, amelyek pótolni tudják, megújítani tudják ezt az uralmi finitizmusába csavarodott európai szellemiséget. Picasso a kubizmusában Afrikát szemlélte, Debussy Polinézia felé kacsingatott, szép írásai vannak erről, úgy illetti az európai zenét, a „mi zenénk”-et, mint tűzoltózenekarok csinnadrattáját. Olyan finomsággal és mélységgel találkozik Távol-Keleten, amely finomságok itthon Európában már akkor sem voltak. Voltak viszont föltáratlan helyek; ilyen volt a közép-európai térség és Kelet-Európa, továbbá a nagy orosz síkság, ahol nem kellett elmenni semerre, nem kellett „kicsapni”, hanem csak lefelé kellett ásni és megtalálni (nagy szeretettel) az itt élő népek megőrzött ősi kultúráját.

Ez a barlangember a két világháború közegében, szellemi környezetében vált barlangemberré, úgy is mondhatnánk: kezdett barlangemberré válni. Tájékozódása, ocsúdása az első világháború körüli események szellemi mozgásaiban fogant. Hogy azután jöjjön a második világháború, amely visszacsinálja, szinte visszavonja mindazt, ami szellemileg az első világháború környékén elkezdődött Európában, hogy a korábbinál még förtelmesebb módon és még súlyosabb következményekkel vigye zsákutcába az európai gondolkodást és kultúráját. Az, hogy ma bináris alapokon, tehát a sematikus számítógépes rend-

szer majdhogynem (de remélhetően átmeneti) uralma alatt vagyunk kénytelenek hétköznapjainkat, ünnepeinket leélni (ünnepek alatt a művészi tevékenységet is értem), s hogy ez lassan fölénk nő, az annak a következménye, hogy a hegemon európai racionalizmust, amely ellen mozdult meg az egész első világháború körüli szecesszió (a „kilépés”), a második világháborús végeredmény szellemileg tulajdonképpen visszaperelte. Ez az új hiperracionalizmus egy művilág irányába, az egzakt elvonatkoztatás irányába indult el, illetve élt s él tovább. A matematika és a fizika alapján – tehát szellemileg az életnek alacsonyabb, mennyiségi és absztrakt szintjeihez kötődő, materialisztikusan fundamentális alapokon, sematikus alapokon – épített új kultuszt, élteti ma is ezt a kultuszt, amely azonban nem több, mint művilágteremtő kultusz, holt tudás. Ebben a pillanatban mindenki barlangember, aki organikusan gondolkodik; organikusan, a világgal való élő egységben, nem sematikus, hanem az élet működése mentén. Magasabb és teljesebb szinteken is, amely működés titkofolyamat, a titok kibontakozásának a folyamata, amelynek minden pontján tetten érhető a titok, de tetten érhető az is, hogy minden mindennel összefügg, és ebben az összefüggésben minden egymást használja, egymást táplálja és tartja fenn, örök és élő hierarchiában. Miközben működik az a bizonyos fa-hasonlat is: minden megfog, születik, gyümölcsöt hoz és átadja helyét az élet új, friss, természetes erőinek. Ez a barlangember – mi is barlangemberek vagyunk – nem nyugodhat bele abba, hogy be van falazva, hogy gondol egy nagyot, és az elterjed a világon. Ez szép vigasztalás, de ebbe nem nyugodhatunk bele. Ady szóhasználata jut eszünkbe, az a híres „és mégis”. És Hamvas jut eszünkbe, aki ezt írja: „telítve lenni valamivel, amiben nincsen halál”. Ez a gondolat támad fel, ez a gondolat fog meg bennünk, és erre dobban a szívünk. És Hamvas ezt a zenéről s a zene ürügyén írja. A zenéről, ami telítve van valamivel, amiben nincsen halál.

Ebben a pillanatban az embernek az a gyanúja támad, s ahogyan visszánéz a történelemben, és átláthatóvá válnak a dolgok, fölismeri: valójában nincs is nagyobb hatalom a világon, mint a zene, sőt, a felismerés szinte reflektorként világítja meg a lappangó tényt, hogy a zene valószínűleg a legtökösabb hatalom. Hogy ez mennyire így van, ezt most is azzal a történelmi utalással szemléltetem, amit már sokszor idéztem.

Kisdelem

Kedves Péter!

2002. 08. 16. Kiből

Észen taktum od a levélét.
Beismergettem az utó
dokumentumokat.
A levélmellettem féte-
lesen felsorolja, hogy milyen
dokumentumok vonatko-
znak a csomagban?
Addig is a legjobbat,
amíg július 26-án
majd felallosunk,
ha Esten is úgy
reveltem, ideo firma.

2002 (Hamvas, Kiből)

Program

08.00 - 11.2
08.10 - 11.2
11.20 - 12.0
12.00 - 14.0
14.00 - 15.0
15.00 - 17.0
17.00 - 20.0

Hamvas ezeket a problémákat abszolút világosan látta, elsősorban azért, mert tisztában volt az európai zenetörténet folyamatával. Másrészt szelleme szivacsként itta magába a tradíciónak minden olyan jelenségét, ami ennek a barlangemberi pozíciónak és az ebből fakadó válasznak a megfogalmazásához szükséges volt. Egyre inkább visszafelé kutakodván talált rá ezekre a tünetekre az évszázadok vagy évezredek vonatkozásában, egészen odáig, hogy szembesült benne a mai ember, a civilizált ember zenei megszólalása (és ennek a zenei megszólalásnak a tartalma, a tartalmat hordozó megfogalmazás esztétikája) ősi népek kultúrája akkor már igen sok elemzést megélt kutatásának eredményeivel – és ez a szembesülés egészen különös eredménnyel szolgált. Ebből született Hamvas zenei gondolkodásának és koncepciójának az a furcsa, első pillanatban talán meglepő eredménye, hogy nem a szemünkben legmagasabb rendűnek tartott európai (civilizált) zenéből indult ki, és nem ott talált meg azt az alapállást, azt az alapkoncepciót, amelyből kiindulva kifejtette és megfogalmazta a zeneelméletét (ezt a hamvasi látásmódot, amelyről azt mondtam, hogy ennél nincs tartalmasabb, egyetemesebb és teljesebb), hanem azoknál az őserdei, primitívnek mondott népeknél, ahol ilyen szempontok, ilyen kritikai meg esztétikai megközelítések nincsenek is.

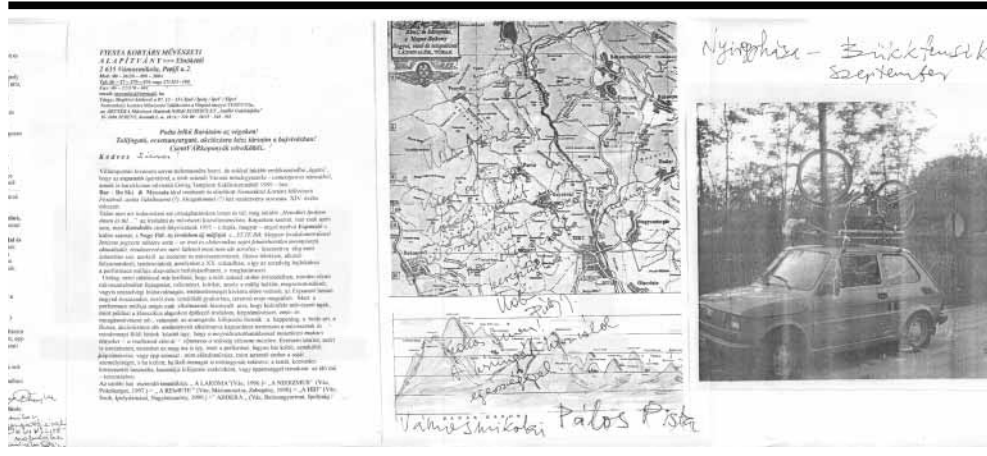
Hamvas zenéről írt gondolatainak fundamentumát a *Halottasének* című esszében vélem megtalálni. A *Halottasének* a címét onnan nyerte, hogy az amazonasi indiánok ápolnak, éltetnek egy úgynevezett halottas éneket, amely a halottbúcsúztatás mágikus-szagrális szertartásának kultuszában jelen levő dallam, egy hat és fél ütemes „melódia”, ha lehet így mondani. Hamvasnál ez a rátalálás erre a hat és fél ütemes énekekre egészen különös meglátásokat eredményezett. Ő úgy fogalmazza meg, hogy a halottas ének voltaképpen a zenének azt a két alapismérvét mutatja fel mint ősfundamentumot, amely szerint egyrészt „elemi nagyvonalúsággal” kell rendelkeznie, másrészt pedig valami „tagolatlan bógésnek” kell lennie annak, ami zene. Alapvetően minden más ebből fakad, ebből artikulálódik kultúráknak, szemléleteknek, kultuszoknak, változó világoknak és egyebeknek a mentén. Első pillanatra megdöbbenő ez – mert igazából miről szól ez a két megfogalmazás? Arról szól, hogy ha semmi nem bontakozott is ki még ebből az ős-zenéből, mégis zene; és nincs rendszere, nincs semmi olyan, ami elvonatkoztatható, absztrahálható lenne belőle,

aminek alapján olyan ismérveket, „paramétereket” tudnánk támasztani, melyek többet jelentenének, mint amit Hamvas mond: vagyis az elemi nagyvonalúságot és a tagolatlan bögést.

Itt van az a pillanat, amikor szeretnék visszautalni arra, amit zongoráztam.

Most már nem tudom, hogy mit zongoráztam, de direkte akként zongoráztam, hogy ne tudjam. Úgy igyekeztem játszani csupán, hogy elemi nagyvonalúságot hordozzon, tehát legyen érezhető íve, amely egyöntetű; másrészt, hogy az érzésemből fakadó „tagolatlan bögés” benne legyen. Kevésbé volt szándékom az, hogy teljesen tagolatlan legyen, tehát tagoltam kicsit. Ezért tagoltam kicsit. A tagolatlan bögésben mint elemi feltételben viszont az is benne van, hogy a lét fájdalma az, ami az élőlények megszólalását revelálja, kiváltja. Tehát nem lehet zene az, ami nem a lét rejtett vagy kifejezett fájdalomáról szól; az csak valamiféle hangzó blöddli lehet. Ez nagyon fontos. Az európai zene – mint más művészetek is az európai művészettörténetben, főleg a legújabb korban – akkor kezdett kiesni önnön kozmikus elemi indokoltságából, s vált öncélúvá, „kunszttá” és mind lényegtelenebbé, amikor a forma vált uralkodóvá, az artisztikum vált uralkodóvá, a mesterség vált uralkodóvá, a szabályok kezdtek uralkodóvá válni. Geometrikussá, önnön apológiájává kezdett válni az egész, és elveszett az, amiről szólnia kell a zenének. Nem arról van szó, hogy nem születtek gyönyörű dolgok, mert születtek, jobbra aktuális stílus értelemben. Bach reneszánsza ezért is van ma, mert őnála megmaradt, kihallik az a bizonyos „bögés” a lét fájdalmáról, ráadásul egy földi-égi kapcsolatban. Mozartnál már elgondolkozhatunk, hogy voltaképpen mi történik, hogy voltaképpen közeledik-e a dolog egy szakrális, mennyei kapcsolathoz, mint Bachnál. Vagy netán a mozarti fogalmazás, a mozarti szépség csupán egy „materiális” mennyországhoz, csak egy földi tökéletességhez kapcsolódik? A tökéletesség egy felsőbbrendűségi attitűdje ez? Ez egy nagyon érdekes kérdés. Magam úgy érzem, hogy a zene ott vált el, hogy ott van a nagy váltás, az anyagi „bukás”, Mozartnál. Ő ebben nem hibás persze; az európai gondolkodás kezdett bicegni, aminek akkori tengelyében élt. (II. József is, csak kalapot viselt. Nem koronát.)

A hamvasi zenefelfogás másik alapvető tétele a *hang értelmezése*. Hiszen a hang a zenének az atomja – vagy kvarkja, vagy nem is tudom, minek nevezném. Bár nem az. Hamvas úgy fogja fel, hogy a hang voltaképp nem anyagi természetű. Azt mondja, hogy a hang, az „égő anyag”, „az anyag tüze”. És ebben a vonatkozásban abszolút konzekvens. A *VII. Szimfónia és a zene metafizikája* című esszéjében – ahol Beethoven VII. Szimfóniája ürügyén hosszasan elemzi a beethoveni attitűdöt, hogy mi a nyitja ennek a titáni zenének – leírja, hogy Beethoven a hangot voltaképpen a hang fölé emelte (mondhatnók úgy is, hogy *visszaemelte*), és így metafizikussá tette. Ilyen értelmezésben ebből – mivel az emberi létről szól minden lényeges és tartalmas emberi zene – az következik, hogy az embert sorsként sorsfölöttivé tette. Ezt ugyan nem Hamvas mondta először, hanem Pannwitz, de alapfeltételként maga is elfogadja azt, hogy Beethoventól kezdve minden zenének újra ez az alapfeltétele, ez a hangzás, ez a problematika, ennek a föl vállalása.

Hamvas azt mondja, hogy a hang „az anyag tüze”. Ez egy rendkívül fontos kijelentés. Azt jelenti, hogy a hangot nem anyagi természetűnek tartja, hanem szellemi természetűnek, vagy „energetikainak” (de azt hiszem, inkább szelleminek; ez persze megint egy olyan téma lehet, amiről nem most kell vitát nyitnunk, továbbá ez örök vita lehetne). A hang voltaképp minden anyagi létezésnek egy önmagát megfogalmazó és önmagának értelmet adó megjelenése. Ha igaz az, hogy a zene minden lénynek – nemcsak minden lénynek, hanem minden tárgynak, a teremtett világnak, amely hangot képes kiadni – az önmagáról való jelentése, és ilyen értelemben minden hangzás egzisztenciális értelemben zene, akkor tudomásul kell vennünk azt is, hogy egy „zeneóceánban” élünk, ahogy Hamvas mondja, egy égő hangtengerben éljük az életünket. Ezt példával is illusztrálja, s mert behozta az óceán szót, az óceán képzetét a dolog szellemiségének vonatkozásában (a *Halottasénekekben*), hát kimondja, hogy az óceán is zenél: hallgat, zeng, zubog, csobog. És milyen a kottája? Ahogy kifut a partra, ahogy a hullám otthagya a nyomát, az az ő kottája. Kozmikus kotta.

Egy triviálisabb példát hozok. Ha egy kávéscsésze leesik a konyhában és mi nem vagyunk ott, hanem a másik szobában vagyunk, azt hiszem, mindnyájan tudni fogjuk, hogy mi történt, holott nem voltunk ott. A kávéscsésze ezer da-

hozzájuk kapcsolódó gondolkodásunk révén legmélyebben a zene tartja fenn – ezt tudnunk kell. A zene titkos dolog, ezt mondja Hamvas is. Aki egyetlen hangot is a saját gyönyörűségére ír le és játszik, az szabálysértő. Ez tilos; nem tudni, miért, de tilos. És ez a zene legnagyobb felértékelése. Ez azt jelenti, hogy tényleg zeneóceán van és a társadalomban is zeneóceán van, és mindent így kell hallanunk, mindent így kell értékelnünk. Ez tartja fenn az embert: az életnek, a létnek azt a minőségét, melyet emberi társadalomnak, egyáltalán emberinek hívunk. Embert az Egy-ségben, az egészben.

A zene csak félig e világi. Csak annyiban, amennyiben megfogható benne, amennyiben pontosítható az, hogy mi is történik. Csak a jelenidejűség. Egyébként elemien (mennyeien) nagyvonalú és tagolatlanul (misztikusan és titokzatosan) üvöltő. Bőgő, síró, zokogó és kacagó. Hamvas úgy mondja, hogy „a hangfátyol alól felderengő rendszer”. Az ember zenéje felmutatja azt, hogy mi az ember dolga a világban: nem más, mint hogy a rendszert, amely titkos, mintegy szellemképként hordozva, átderengesse. Értse, értesse és kételyektől menten élővé tegye. A zene kinyilatkoztató. Ez egyébként a hitünknek is egyik fundamentuma és segédeszköze. Nem véletlen, hogy a zenét minden vallás kitüntetetten használta. Arról nem is szólva, hogy – mint muzsikusként mondhatom – a zenei fogalmazás, a zenei formák világa lényegében mindig ugyanaz. Ez nem „véletlen”. A zeneiség egyben: állandóság. Nem lehet alapjában másként zenélni. Abban is, amit játszottam, tetten érhető volt például az a meghaladhatatlan primitív dolog, hogy elkezdődött, volt bizonyos bonyodalom, és utána beveződött. Ez az örök forma. És ez mindenre igaz; a földünkre igaz, a világra igaz, a növényzetre, az állatvilágra, az emberre, a kultúrákra, a birodalmakra, mindenre igaz. És természetesen az is igaz, hogy azáltal, hogy befejeződött, nem lett vége semminek sem – mint ahogy sosincs vége semminek. Így érthető meg az is, hogy miért van szükség telítve lenni valamivel, amiben nincsen halál. Mert annak, amit én itt játszottam, látszólag vége volt; de azóta halljuk, hogy a fűtőgép szól, hogy én beszélek, hogy vannak sűrűlódásos zörejek, sóhajtozások ebben a teremben. És minden mögött van még valami hangzás, amit mi nem is hallunk. Semminek nincs vége. Mindez a létezés zenéje. Hozzászoktunk ahhoz, hogy itt a közönség ül, a zenekar ott, és *produkció* van, aminek van eleje és vége, hogy ez egy attraktív dolog, és mi kapunk, hogy mi kaptunk valamit...

Cserejáték. Mit kapunk? Mit kapok? Derűt, örömet vagy vigasztalást. És erőt. Ez azonban még nem kozmikus látásmód, ez inkább csak az emberi élet mint *fogyó látszat* körébe tartozó energetikai és esztétikai kategória. Körülbelül így lehetne ezt egészen durván megfogalmazni, megközelíteni.

Ahhoz, hogy követni tudjuk magunkban a lét szüntelen folyamatát (akár ha a mai helyzetre gondolok, ami miatt (mégiscsak) nem lehet eleget beszélni a zenéről), ahhoz nekünk valóságosabb, teljesebb zeneszemléletre, más zenefelfogásra kell jutnunk, és ebben óriási segítségre van a Hamvas Béla által megfogalmazott egyetemes, kozmikus gondolkodás. Emé (rég) új szemléletnek van egy mai szemmel már (vagy még) különös, ám egyetemes és fundamentális (élet)jelensége, amit nem győzők hangoztatni. Az *improvizativitásra* gondolok, az improvizációra mint olyan zenei jelenségre (amit hallottunk, az improvizáció volt), amellyel nem tud a tegnapi ember, de még a mai sem igen mit kezdeni. A tegnapelőtti legfeljebb. Hamvas maga sem becsülte azt, ami improvizatív. Ezt én másként látom; a zene, a zeneiség fundamentális jelenségének tartom. Sőt. Természeti jelenségnek. Az improvizativitás és az improvizáció. Előbb az improvizativitásról mesélnék, mert az tágasabb és széleskörűbb és lényegesebb valami: maga az élet, ami öntudatlanul folyik. Ha nem vagyok improvizatív felkészült, tehát ha nem vagyok éber, nem vagyok tapasztalt, nem vagyok érzékeny, nem érzem a lényegét és egyben az időt, a situációkban nem vagyok rutinos, akkor mint véltent is, halálra gázolnak. Az improvizativitás azt jelenti, hogy szinte idővel nem illelhető, tehát azonnali reflexióval be kell töltenem a szükséges dolgot, azt a választ, azt a cselekedetet, amire adott pillanatban szükség van. Az improvizativitás alapvetően: életrealitás, életképesség. Résztétel a teremtésben, a teremtés aktusa. Ezért maximális igényű követelmény. A művészetben ez elsősorban azoknál a művészeti ágaknál érhető tetten, amelyek időben történnek. Egy vászonra öntögető festőnél ez kevésbé értelmezhető, de a színjátszásban, a filmezésben, a zenében, a táncban, ott, ahol azonnali válaszokra, és olyan válaszokra és olyan megjelenésekre, a jelenségeknek olyan felmutatására van szükség, amely üzenet, a szellem megszólalása, amelyeknek titkos tartalma és szükségszerű helye és ideje van, ott az improvizativitás nélkülözhetetlen. A tiszta és direkt megnyilatkozás. A világ színpadai például a tánc tekintetében már szinte csak így működnek (mondjuk

Atyafali improvizáció 1994

Örömetáradás 1994 Róma, Galéria

Achillesnek és Párisnak a szíve által festve

a klasszikus balett és egyéb hagyományos, kialakult, szigorúan kötött, apologetikus stílusok kivételével). Az improvizativitás ma korunk művészetének a legfontosabb jelensége, úgy tűnik, a közönség, öntudatlanul is, jobbra már csak erre „vevő”.

De miért alakult ki, mi hozta elő az improvizativitásnak ezt a kultuszát? Azt kell mondanom, hogy ez az improvizativitás nem tudna működni és nem is került volna elő a kultúránkban, ha egyrészt nem következett volna be civilizációnk szellemének és zenéjének (valójában szemlélete hitelességének) az az összeomlása, amelyre utaltam, másrészt hogyha az emberben nem lenne jelen (ab ovo) az improvizativitás, még akkor is, ha nem ismeri Hamvas zeneelméletét vagy a tradícióban ezt az egész látásmódot. A muzsikuskban azonban ott volt, ott van. Egy direkt csatorna, mely egyszer csak elkezdett hihetetlen intenzitással, önégetéssel és boldogsággal működni. Miért? Mert a korszellem, úgy is mondhatjuk, a jelen hiányérzete, a lét szomja ezt követelte. Ez volt soron. S mert ez az ember kozmikus adottsága. Isten belénk teremtette.

Vége van egy időszaknak, a hegemónikus európai kultúrának, amit ugyan szerethetünk, és én nagyon is szeretem és csodálom. Vége van egy zenetörténetnek, az európai zenetörténetnek, az európai gondolkodásnak a maga többszólamúságával. Ez a többszólamúság egy *egyzettetművészet*; a többszólamúságban külön-külön minden szólamnak megvan a megadott története, léte, folyamata, és az ember az érzetei szerint egyzettet (Bach erre mondta, hogy zenét szerezni nem más, mint a megfelelő hangokat a kellő helyükre tenni), létrehoz valami olyan egységet, amely kifejezi azt a szellemet, azt a világlátást, azt az élményt, azt a hatást, amit akar. Ez az európai gondolkodásmód, a *lényeg* eme dolgokban. Ennek a meggyengülése, elfáradása, összeomlása miatt – hiszen mint mondtam, az első világháború körüli időktől kezdve a zenei alkotók is már idegen tájakon keresgéltek, mert már nem volt jelen a titok eredendő varázslatos és mély egyszerűsége –, ennek következtében támadt elemi erejű kedv más látásmódokra. S a forma csak másodrendű kérdés. Mára oda jutott a dolog, hogy nem lehet eléggé mélyen kutakodni magunkban. Annyira mélyen kell kutakodni, hogy az adott kor, az adott élet, amelyben élünk, divatjai alá, az adott korszak stílusai alá, az adott kultúra, az adott kultusz és az egyén, a személy legmélyebb titkai mögé kell lemenni, vagyis újra mindenek mögé,

arra a pontra, ahol minden mindennel összefügg, ahol még nem váltak szét a dolgok, ahol minden egy, és ahol tagolatlanul bőgünk, mert nem tartozunk sehova, még saját magunkhoz se, de bőgünk, mert valamilyen módon igenis szenvedünk, és ezt ki kell ordítani. Csak ezután következik majd, újra bőgésünk eme rögtönzése után, improvizativitása után (az én sejtésem szerint és a dolgok ebbéli természetéből is ez fakad, hiszen semminek sincs vége) következhet egy olyan újabb korszak, amely újra artikulálja magát, ha megérjük, és nem történik valami förtelmes dolog, valami olyan katasztrófa ezzel a lassan hétmilliárd emberrel, mint gyanítom, hogy történni fog.

Sejtjük, hogy ez az artikuláció annak a jegyében történik (majd), aminek a jegyében barlangemberré vált Hamvas Béla és mi is, akik a Hamvas szellemsége körüli előadások rendszeres látogatói vagyunk és csodálói vagyunk az ő szellemének. Mert ez a mi történetünk is. Nagyon is elevenen éltünk és éljük át ezt a létet. Ugyanis Hamvas amiatt vált barlangemberré, mert fölismerte: mindent újra kell gondolni. Mások is, de ezt ő is fölismerte, és büszkéek vagyunk arra, hogy magyar gondolkodóként oly korán és oly pontosan ismerte fel. Hamvas a gondolkodás nagy improvizátora volt. Ez látszólag ellentmondás. Látszólag, de voltaképp nem az. Azért nem az, mert egy improvizátorre (pl. aki zenében improvizál; de hát mint mondtam, az élet minden területén improvizálunk), egy improvizátorra nem az a jellemző, hogy neki mindent szabad, mert ő rögtönöz. Nem. A lényeg éppen nem ez. Az improvizátornek a kritériumai százszor szigorúbbak, mint a szabályokon felnőttek kritériumai. Már-már az Isten szemével, fülével kell látnia, hallania. Aki kijárta a zeneművészeti iskolákat, mondjuk hármat, mert elvégezte a magyart, aztán elment Darmstadtba, és még netán elment Távol-Keletre is, és ezeket elkezdte egyeztetni, az sohase fogja utolérni azt az improvizátort, aki nem járta végig ezeket az akadémiákat, hanem kegyetlen belső figyelemmel és aszkézissel, szellemi aszkézissel, hihetetlen fáradságos munkával és önmegtartóztatással végigjárja azt a benső iskolát, amelynek feltételrendszere: az autoritás és a *mindentudás*. Nem mindent tudás, hanem mindentudás. Ahhoz, hogy azon az alapon, amelyről eddig beszéltünk, vagyis azon a zeneszemléleti alapon, amely gyakorlatilag az isteni teremtés – mint e világ tünetegyüttese – méltóságában akar részt venni és alkotóként, társként, egyszerű szolgálóként méltó-

"Lábunk együtt járjon.
 Kezünk együtt gyűljön.
 Szívünk együtt dobbanjon.
 Belsőnk együtt érezzen.
 Elmünk gondolata egy legyen.
 Fülünk együtt figyeljen a
 csöndességre.
 Szemünk egymásba nézzen
 és tekintetünk összasorjon.
 Állunk együtt könyörölgően
 az Örök Atyához segítségért."
(Az Úr Jézus által készült, 1962. május 4.
 Eszterházy László napló)

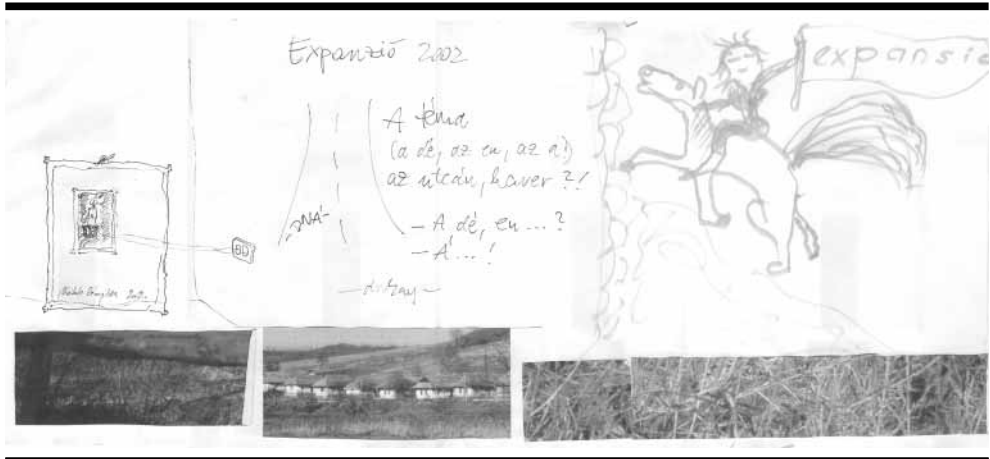
Németh Péter Mikola
2035. Vámos Mikola
Gyógyász-tár

LBYÉL

2002 július 16

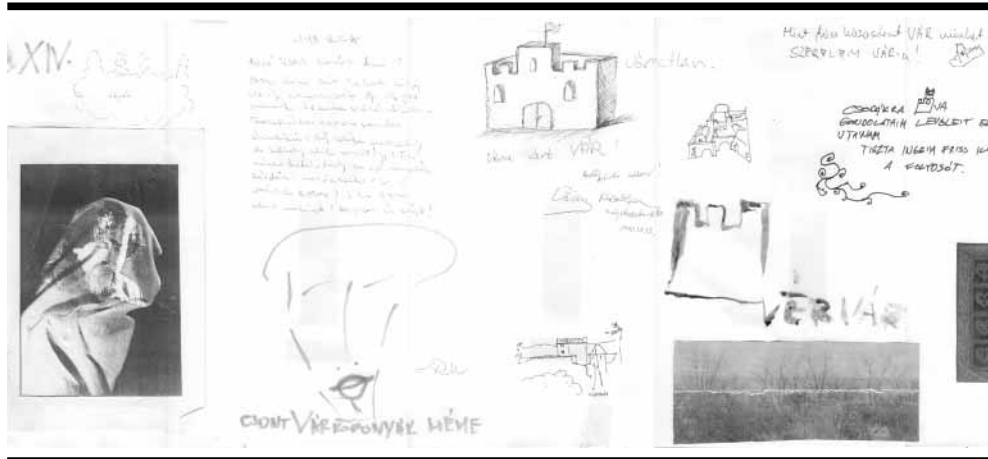
Szeretettel
 Barátainknak és az
 Ö barátaimnak
 Simon

an tevékenykedni, annak elsősorban is a mindentudás szimatát kell magában megérezni, azt felkelteni és önmagát fölkészíteni. A művészetekre elsősorban születni kell, másrészt föl kell készülni. Először ifjúként szembesülni és beavatódni – ehhez ideák rendkívüli jelenléte és kételymentes jóhiszeműség kell –, aztán később, mikor ennek a vállalása, belátásos vállalása megtörtént, nap mint nap, óráról órára, percről percre fel kell készülni. Mindenből tanulni kell, minden percből: az éberség ezt jelenti. Nincs lanygulás. Pihenés van, de ott sincs lanygulás, mindig a mindentudás kontinuitásában és az éberség kontinuitásában kell lenni, mert különben elüt az autó. Ahhoz viszont, hogy ez megtörténjék, ahhoz pl. egy Hamvas Bélának meg kell élnie azt, hogy kitaszítja őt a társadalom, a félrevezényelt korszellem, Lukács György képeben. Ez sorsszerű dolog volt. Lukács György volt „megbízva” azzal, hogy őt barlangemberré tegye. És a barlangember elmegy, és élvezi a melósok diszkrét, titkos csodálatát, a cselekvők csodálatát, akik között élt. Ilyen távol van egymástól a szellemi ember, a brahmani ember és a sudri ember, a dolgozó? Abszolút közel van egymáshoz. Ez csak felfogás és általános tisztelet kérdése. Ott élt közöttük, és improvizált. Az ember minél többet olvas tőle, ugyanúgy, mint Bachnál, azon csodálkozik, hogy a fenébe tudta ezt a sok mindent, hogyan volt erre ideje megcsinálni? Hát, éppen ez a titok. Bach is nagy improvizatőr volt, ezért nem írt dinamikai jeleket a kottáiba, éppen csak annyi ideje volt, hogy gyorsan leírogatta a dallamokat, mert hétről hétre le kellett adni az anyagot a püspöknek. Jött neki, szólt benne a zene. Aki nem erre született, annak nem jön, aki erre született, és olyan kvalitással született, annak jön. Hamvas Béla korán reggel fölkel, és rögtön írt. Összeállt neki az írás, mert erre született. Improvizált. Mindentudott. Improvizálhatott. Ebből következik, hogy az improvizativitás, az improvizáció hihetetlen szigorú valami, mert az ilyen ember médium, Isten médiuma. Összeszedett. Lehet, hogy ez nagyképűen hangzik, de tudni kell, hogy mindnyájan Isten valamire való médiumai vagyunk. Jobbára méltatlanok ugyan, de mindnyájan Isten médiumai vagyunk, s így már nem tűnik olyan nagyképűnek a dolog. Ez az állapot nem kábulat, hanem éleslátás. Lám, az előbb kiderült Lukács Györgyről is. Nem tudta, mit cselekszik. Hogyha ezt egyszer belátjuk és átlátjuk, abban a pillanatban világossá válik, hogy hogyan mozog ez az egész.

Voltaképpen ezzel a megidézett improvizativitással arra a pontra jutottunk, ahonnan megpillanthatjuk, milyen változás történt az elmúlt száz évben az emberi tudat, az emberi szellem felfogásában és tájékozódásában. Megidézek itt egy másik nagy filozófust is: Ortega y Gasset-et, aki egy ma rendkívül aktuális írásában (*Einstein elméletének történelmi jelentősége*) olyasmit ír, ami megvilágítja, hogy a mélyben milyen szellemtörténeti változás állt be körülbelül akkor (ha ezt egyáltalán lehet dátumozni), amikor Einstein az elméletét megfogalmazta. (Ezek persze sosem naptár szerinti adatok és események, hanem folyamatok, csak azért kötjük dátumokhoz, hogy valahogy tájékozódni tudjunk.) Ebben voltaképpen megfogalmazódik valami, ami látszólag ellentétes a hamvasi szellemisséggel. Hamvas tradicionalista gondolkodó, abból a szempontból, hogy a modern korban – amely gyakorlatilag mindent, ami állt a lábán, szétrobbantott (a modern kornál nincs destruktívabb kor) – ő a megoldást a múltban való kutakodásban találta meg, és kiderült, hogy a múlt valóban a legnagyobb kincsesbánya. Hiszen azok az értékek maradtak fenn „gondolatic” is, konzekvenciákként, amelyek kiállták az idő próbáját. Ezek azok a fundamentumok, az egyetemes háttér, amelynek a színe előtt szcenírozódik a történet, az állandó változás, folyik a világtörténet, miközben ezek a törvények csak vannak és időtlenek, tehát van egy állandóság. Hamvas Béla ebben a körben gondolkodott. Persze közhely, hogy ez a világ az állandó változás terepe, és a kettő: az állandóság és a változás voltaképpen egy. Ám nem lehet úgy élni és gondolkodni, mint a modern korban, hogy mindent csak a változás aspektusából vizsgálunk és élünk meg, mert az egyenlő lesz a szét hullással. Ortega y Gasset-nek ezt az esszéjét azért tartom hihetetlenül fontosnak, mert nem tudok arról, hogy valaki ezt a problémát, az einsteini gondolat eme konzekvens elemzését így föl vállalta volna, hogy egy fizikus látszólag csupán fizikai következtetéseinek szellemtörténeti s így történeti vonatkozásait is megnyitotta, elemezte és értékelt volna. Fölolvasom azt, amit a legfontosabb mondatnak érzek e tekintetben, mert ez sokkal jobban illusztrálja, minthogyha én magam mondanám el. Azt mondja Ortega:

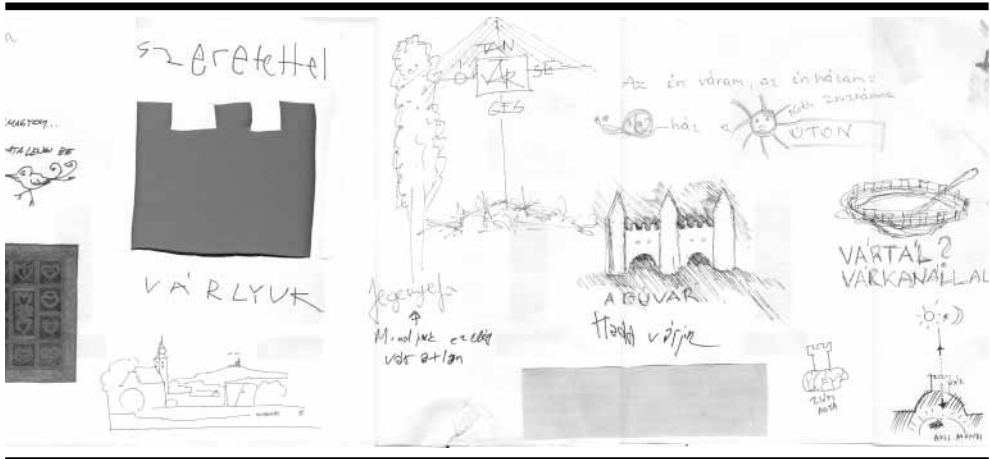
„A kultúra többé nem kényszerítő norma, mint eddig, amihez hozzá kell szabni az életünket. Most egy kölcsönösségi, árnyaltabb és igazabb viszonyt látunk közöttünk. Az élet jelenségei közül kiválasztásra kerül több, kultúrára

alkalmas forma, de ezek közül a lehetséges formák közül az élet választja ki azt a néhányat, amelynek meg kell valósulnia.”

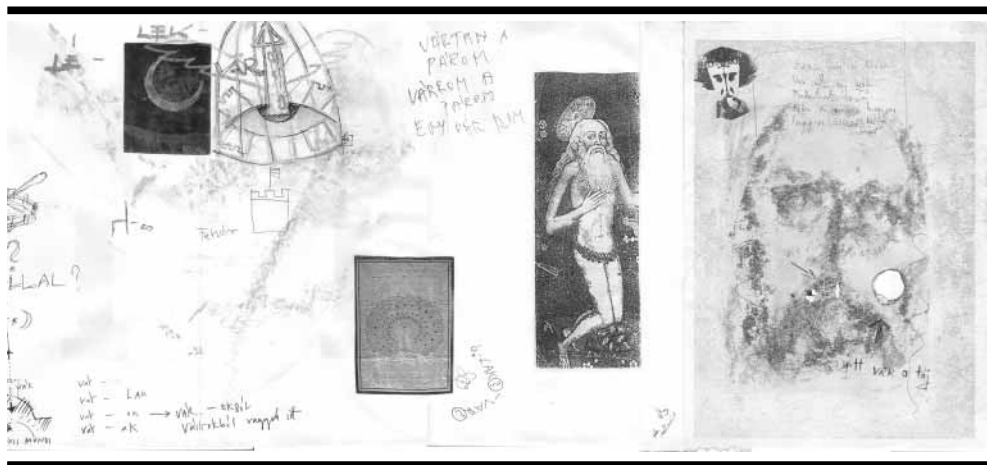
Arról van szó, hogy minden változik, a kultúra kényszerítő normája is relatív. Ha ezt úgy fogjuk fel a hamvasi gondolkodás alapján, hogy vissza kell térni ahhoz a stabilitáshoz, amely az állandóság stabilitása, akkor a relativitáselmélet látszólag ellentmond mindennek. Történeti léptékben véve van itt egy merőben új valami, az einsteini következtetés, amely azt mondja, hogy vége van annak, hogy hozzá kell szabni az éltünknek valamihez. Én úgy látom, hogy e kettőből egy olyan képlet adódik, amely a szellem szakralitásában oldja fel a látszólagos ellentmondást. Hiszen itt gyakorlatilag a kettő – találkozik. Sőt, egy. Az egyik, a hamvasi azt mondja, hogy fundamentumok építményén áll minden, de ez nem egzakt, mert ami egzakt, az illúzió. A másik, az einsteini meg azt mondja, hogy ami eddig olyan képlet volt, amihez magunkat tartanunk kellett, az egy relatív szituáció volt, magunk mögé dobhatjuk. És lesz, ami lesz. Az egyik a relatív világ, s ez mindig provizórikus, ideiglenes, a másik az örök, a fundamentális, az Isten-i, a fenntartó. S a kettő egy, élő egység. Az „egyik” ami van, a „másik” ami időről időre megjelenik.

De mi lesz? Itt lép közbe Ortega, és ezt gyönyörűen megmagyarázza. Azt mondja, hogy az élet választja ki az esélyek közül és a formák közül azt, amire szükség van. Az Élet tehát az örök, a fundamentum, s az élet megmutatkozásai a relatív valóság. A Zenében mi az élet? Az improvizáció. Az improvizativitás az élet, erről beszéltünk mostanáig. Ma már a hagyományos klasszikus zenének egészen triviális szórakoztató műfajai alakultak ki. Claydermann egyszerűen semmi mást nem csinál, mint a legegyszerűbb klasszikus formákat, édes kapcsolatrendszeret használja, és hétmilliárd embert el lehet szépen andalítani ezzel. De attól még ez a hétmilliárd ember ugyanúgy boldogtalan és éhes marad, és azt se tudja, hogy hol lakik az Úristen. A dolog visszakerül a titokhoz, a nem egzaktához. Mihez? Az élethez. Ady is azt mondja, hogy valami megfoghatatlan okból az élet élni akar. Csak ennyit tud mondani, és mindenki csak ennyit tud mondani, Hamvas Béla is csak ennyit mond, és ezt szolgálja. De azt is tudja (és ezt szolgálja számtalanszor, különösen a *Scientia Sacra* három kötetében), hogy ez csak a magasztosság jegyében lehet: az életet csak a magasztosság jegyében lehet élni, és ennek a magasztosságnak az alapfeltétele

az áldozat, az áldozatosság, a feltételnélküliség. Egybekötni a változatlant és a változót. A megnyilatkozást és a megnyilatkozót, az időtlenséget és az időt. Annak a zenésznek, annak a muzsikusnak, aki meri ebben a légritka helyzetben a megszólalás felelősségét magára venni mint médium, annak tudnia kell azt, hogy áldozatot tesz. Ezért nem játszhat saját maga gyönyörűségére, ezért nem élvezhet, mert ez nem onánia (bocsánatot kérek, hogy ezt a szót használom, de ki kell mondani, sajnos ma már szinte minden onánia; és nyíltan kell beszélni). Ez a modern kor. És azt remélem, hogy a magyar gondolkodás, amelynek két ilyen fantasztikus tünete van, mint a magyar nyelv és a magyar zeneiség, kiállja ennek az időnek, az élet új válogatásának is a próbáját. Nem úgy mondom ezt a magyar jelzót és magyar látásmódot, mint ahogy általában használják. Én ezt nem DNS-problémaként látom. A magyar gondolkodás a magyar nyelvben érhető a legegzezaktabb módon tetten, de a magyar zenei gondolkodásban is. A kettő egymást gyönyörűen fedi. Ez külön téma lehetne, de ezek a témák ma nemigen mennek. Ma olyan szemléletű témák mennek a tudományban is, még a zenetudományban is, hogy pl. hogyan „illeszkedik” a magyar zene az ún. új zenéhez vagy az angol nyelvhez, stb., stb. Ma az ilyen témák érdekesek, holott mind vertikálisan, mint horizontálisan, a magyar zeneiség legalább olyan elemi és ősi jelenség, ha nem elemibb és ősbibb –, mint muzsikus mondom, aki megélte ezeket a dolgokat – mint az európai zenék és nyelvek, s mint maga a magyar nyelv, eme titkos, ősi valami, amelynek a mélyén fundamentális erkölcsi vonatkozások vannak. Ezt nem győzöm eléggé hangsúlyozni. Mert ennek az összeomlásnak, a mi civilizációnk (akárcsak a zenei) összeomlásának is az egyik kulcsproblémája, hogy eltűnt belőle az erkölcs. És nemcsak a hétköznapi, de a művészi erkölcs is, és a nyelvi erkölcs is.

Csak egyetlen példát hadd mondjak: Hamvas Bélának van egy írása, a második világháború után nem sokkal írta, *Bartók* a címe. Amikor ezt elolvastam, nagyon megdöbbenem. Talán az egyetlen olyan írása Hamvasnak, amellyel vitatkoztam (ezt meg is írtam, és továbbra is tartom a magam álláspontját). Ugyanis Hamvas ebben az írásban elmarasztalja Bartók Bélát abban, hogy neki minden adottsága megvolt ahhoz, hogy népzenei beavatottsága alapján az egész addigi műzene-történeti zsákutcát revideálja. Ha egy konzekvens utat járt volna végig, egy teljes zenei megújulásnak lehetett volna a fundamentális

jelensége Bartók és a bartóki zene. Ám ezt ő nem vitte végbe. Többek között abban marasztalja el őt Hamvas, hogy a legnagyobb zeneműveit zárlatokkal látta el, vagyis zárt rendszerként kezelte, márpedig a megújulás csak nyitott, nyílt rendszerek mentén, rendszerek nyitottsága mentén történhet meg. Mindamellet, hogy van ebben a vélekedésben némi doktrinárság, ez nagyon érdekes felvetés volt a számomra, és ezt végiggondolva jutottam oda, hogy lehet, hogy a második világháború környékén (sőt már az első világháborútól kezdve, ahogy említettem) ez a tanácstalanság, ez a megújulási kényszer, ez a nyitás a civilizáció kultúrájának szükségszerű, egyetemes programjaként állt elő; csak éppen az az ember, mondjuk egy Bartók Béla, aki maga is holisztikusan gondolkodott, ezt másként ítélte meg és dolgozta fel. Nem azért érdekelte pl. a jazz-zene, mert az újdonság vagy egzotikum volt. Egy nyitás, a saját karrierje szempontjából. És nem is a jazz élvezete miatt szerette, hanem egyszerűen azért, mert meghallotta benne a paradicsomi hangot. Meghallotta azt, hogy teljesen váratlanul, egy förtelmes szenvedés alapján, ami a feketék szenvedése volt azáltal, hogy áthajózták és rabszolgává tették őket – hiszen Afrikában magas kultúra volt, és belőlük rabszolgákat csináltak –, ennek a kozmikus fájdalomnak a mentén az a bizonyos ősz-zene egyszer csak, hogy úgy mondjam, megnyilatkozott. A fekete éneklő amerikai egy teljesen természetes szakralitásban „tagolatlan bőgésbe” kezdett, és megkezdődött egy újabb elemi nagyvonalúság a zenében, ami olyan elképesztő energiával ömlött elő, hogy abban a pillanatban, amikor pl. az európai ember ezt meghallotta és felfogta, maga is valamiféle vitális injekciót kapott, egy energetikai injekciót kapott a jazz-zene révén. Nem a kávéházak zenéjére gondolok itt, hanem a feketék szakrális zenéjére. Ez látszólag faji kérdésnek tűnhet, de semmi köze hozzá, a legmagasabb rendű kozmikus szellemi vizsgálódás, meglátás és átélés kérdése. Nyilvánvaló volt Bartók Béla számára, hogy nincs nyílt rendszer. Nincs nyílt rendszer, minden zárt rendszerben működik és csak úgy tud működni, mert különben nem ölt testet és nem artikulálódik. A dolog tehát nem a nyitott vagy zárt formán múlik. (Mint ahogy tagadta a zene „fejlődését” is. Csak a változás szót fogadta el.) Mit mond a barlangember? „Mi ez az új testet öltés?” – kérdezi ott a „barlangban”. Valami elkezd újra élni és virágozni, és ő, aki be van zárva oda, halálra van ítélve, rájön, hogy mindig van újjászületés, mindig van, valahonnan előjön valami, ami elkezd bimbózni. És ezt kimondja, mert érzi, megérzi, mert benne megszólalt, és már az Óceán válaszol.

A jazz-zene volt az, ami az improvizativitást visszahozta. Azt az improvizativitást, amit az európai zenetörténet mint pejoratív szabados létet és formát fokozatosan kalodába zárt és elsorvasztott. Végtére már mindent akkurátusan le kellett írni. A megítélés a leírt anyagok alapján történt, gutenbergi alapon történt a zene megítélése és az elvárások érvényesítése. Ez a látszólagos, attitűdjében megörökítő, egzaktásra törő, racionális és apologetikus, kihatásában pedig „totalitarisztikus”-sá vált, bizonyosságot áhító bizonytalanság odáig fajult, hogy az elkészült, netán megrendelt művet nem engedélyezték addig, míg át nem nézték százszor, még meg sem szólalt, s már nem lehetett előadni. Szóval, az a lemerevedés hihetetlen dolgok melegágya lett, amelyek mutatják, hogy itt szellemtörténetileg mi történt, és még ma is történik. Csak egy utalás: nemigen értékeli a zenetudomány, hogy attól kezdve – amint azt Rajeczky Ben-

jámin leírta és kimutatta –, hogy a gregorián kottában a németiség a középkor során, gondolkodását követve behozta, becsempészte az ütemvonalat, egy új európai történelem kezdődött el. Ez igen tanulságos felismerés. Azóta, hogy a német gregorián kottákban megjelent az ütemvonal, ami addig nem volt, egy sajátos szemlélet terjedt el Európában. Ami nem azt jelenti, hogy az ütemvonal *miatt* lett ilyen az európai gondolkodás (állandóan ellenőrző, átlátható kis viszonylatokba kötő, mindent állandóan facholó), tárgyiasító és identitív. Hanem fordítva. Egyfajta bizonytalan, de független emberi művilág öntudata mentén való alkotás akarata és kedélye. Ennek első piciny tünete az volt, hogy az énekelt szakrális zenében, a gregoriánban egy ütemvonal jelent meg ott, ahol eddig nem volt.

Volt ütemvonal, mert a lélek szárnyalása énekeltette a gregorián dallamot, nem a számolás. A kételyes lélek bizonytalansága azonban behúzta. Nézzük meg, hogy a szimfonikus zenekarok hogyan játszanak ma: úgy játszanak, hogy a fejükkel billentgetik a ritmust. Számolnak! S lassan minden kikerült az emberből, nem éltté, hanem egzakttá vált.

Beszélhetnénk erről sokáig. Azzal szeretném ezt az előadás lezárni – be kell vallanom, egy picit magam felé és a világban immár egyre több művészársam felé hajlott az előadásom mondanivalója, pedig nem vagyunk szentek, akiknek (mint mondják) maguk felé hajlik a kezük –, azzal tehát, hogy úgy látom, mi úgy látjuk (és ez abszolúte a hamvasi gondolkodás tartozéka): itt egy nagy *visszatérés* van ahhoz az alapálláshoz, amit Hamvas a „zeneóceán” szóval fejezett ki, mely szerint minden, ami él, hangilag magát megjeleníti, és ez egy csodálatos kozmikus zene, ezt az ember képes felfogni és megérteni. Egy új zeneiség, egy feltámadó kultusz, hogy a Világot megérteni és megtanulni csak végtelen tisztelettel lehet. A tagadás öntelt évszázadai után Isten-hitünknek új, megerősítő hatása, ami égibb és teljesebb kultúrát teremthet, s amelyen belül az embernek is tovább teljesezhet a maga kozmikus zenéje. Ennek a kozmikus emberi zenének az alapfeltétele az, hogy a legkomolyabban újra vállalja fel az emberi élet tragikumának a megszólaltatását, amely tragikum sokszor hatalmas kacagásban végződik, és mégsem szűnik meg tragikumnak lenni. De ezt nem lehet másként művelni, nem lehet másként újra megszólaltatni, felmutatni, és örülni annak, hogy netán szolgálai voltunk egy új kibontakozásnak, mint azzal az aszkézissel, ami nemcsak Hamvas Béla szellemiségére, hanem egész sorsára jellemző volt.

Köszönöm szépen, hogy meghallgattak.

(Az előadás elhangzott 2003 novemberében, Százhalombattán.)

Németh Péter Mikola

Jin-jang & jang-jin

Változatok egy fogalompárra > a tenger hangjaira és ütőhangszerekre

(Ladykának a Glavica utcába)

*Hvár nappala
a Nap lánya és
a nap leányának
a lánya.*

*Hvár éjjele
az Éj fia és
az éjszaka fiának
a fia.*

A lány és a fiú.

*Hvár nappala
a Nap fia és
a nap fiának
a fia.*

*Hvár éjjele
az Éj lánya és
az éjszaka leányának
a lánya.*

A fiú és a lány.

*Hvár nappala
a Nap lánya és
a nap leányának
a fia.*

*Hvár éjjele
az Éj fia és
az éjszaka fiának
a leánya.*

A nő és a férfi.

*Hvár nappala
a Nap fia és
a nap fiának
a leánya.*

*Hvár éjjele
az Éj lánya és
az éjszaka leányának
a fia.*

*Férfi és Nő.
Egész nap. Egész éjjel.
Testvérek.*

(Hvar-sziget, 2003 nyara)

Hvar-déjà vu

„Passzív annyit tesz: szívod magadba a világot.
Aktív annyit tesz: légy jelen benne.”

Ladik Katalin @ Németh Péter Mikola dialógusa

„Volt egy sziget, legszebb valamennyi közt,
Lágy lég ölelte berkeit; egyszer ott
feküdt, szőlők alatt, a langyos
éjjel után, kora hajnalórán,
születve, legszebb gyermeked, Anyaföld! –”
(Hölderlin: Az ember > részlet)

Németh Péter Mikola: Itt ülünk a rozmaring szegélyezte Hvar-szigeti temető bejárata előtt a lépcsőn, ebben a „kivagyí” nyárban, fürdőruhában egy óriási ciprus tövén, kabócazsolozsmára lóbálva lábunkat az ólevendulaillattal játszadozó délutáni forróságban. Szakadékmélység távolából előttünk a végtelen tenger indigókékje világlik, alattunk kopár kőfalakkal körbezárva a kifutóban deres pegazusunk sörénykócos fejét rázogatja, melankolikusan köröz és bólogat, farkával legyez. Ez itt a mi mennyei Jeruzsálemünk – képelem. S az az érzésem, mintha mindez nem először történne meg így velünk. S óhatatlanul felsejlik bennem még az is, hogy valószínű, hogy már jóval a születésünk előtti időkben exponálódott annak a képnek a negatívja, amit az életünk hívott most elő, s magunk előtt láthatunk. Ahogy az ember túl van már az életútjának felén, szinte észrevétlenül, egyre inkább, egyre mélyebben hinni kezdi, hogy valóban, már jóval a születése előtti időkben eldőlhetett az, hogy térben és időben kikkel fog együtt élni, lélegezni, kikkel fog együtt játszani, kikkel fogja együtt „gyakorolni” a „Lenni vagy nem lenni?” életre szóló „kisnagyembri” kérdését.

Talán még a találkozásaink és elmélkedéseink is eleve elrendeltettek, mint ahogy épp ez a mostani. Hiszel-e ebben, kedves Ladika? Van-e minderről valahai tapasztalatod?

Ladik Katalin: Ez nem hit kérdése, hanem a belső tudásé. Én úgy gondolom, hogy inkább a párhuzamos világot érzékeljük, pontosabban, én néha olyan déjà vu-félét érzek, mintha valamikor már éltem volna egy ilyen hasonló mediterrán környezetben, és annak az életnek egy másíkfajta vetületét és változatát élem újra. Ha erre gondolsz, akkor hiszek benne. Én azonban nem időbeli életekről beszélnék, nekem nem arról van elképzelésem, hogy az ember az egyik létből képes volna átvinni a másik létbe a testét vagy az élettapasztalatát. Úgy gondolom, hogy párhuzamosan több lét létezik, és hogyha valami ismerősnek tűnik, vagy felismerek valamit az életemből, akkor az a párhuzamos lét miatt van.

– Több életet élni, egyetlenegyben. Így értsem a párhuzamosságot? Vagy pedig úgy, hogy egy párhuzamos létből, egy másik életből jutottam ide,

ahová most jutottam. Lehet, hogy osztódtam és forogtam, mígnem újjászültem, reinkarnálódtam?

– Én nem tudom, hogy te hogy érzed, de szerintem mindenkinek megvan a saját világa, ám a közös világban, ugyanabban a nagy Egyben benne vagyunk mindannyian. Bizony, a nagybetűs Egyben vagyunk mindannyian. És azért ismerünk fel embereket és sok mindent, mert ugyanabban az anyagi világban és létben vagyunk. Tehát, amikor ráismerünk valamire, akkor valójában a nagy egységre, az ősanyságra ismerünk rá, amiből mindannyian gyúrva vagyunk. Ugyanabból az anyagból vagyunk tehát, és ugyanazokat a rezgéseket észleljük, de különböző időket élünk meg. Ez teljesen szubjektív, így azt mondom, amit már sokan elmondtak előttem, hogy nincs időmúlás, miként ezt már a mai modern fizikából tudjuk, ám Newton törvényei azért mégis érvényesek e szűk, mérhető földi világunkban. De most nem erről beszélünk, ugye?

– *Különböző időket élünk meg, és ez teljesen szubjektív – mondod. Akkor hát mégiscsak téridőben élünk? Ám ezt az Időt, ami persze relatív, most mégsem mindegy, hogy filozófiai értelemben, akárcsak elvontságában, együttgondolkodásunk sodrában miként kezeljük.*

– Visszatérve a legelső kérdésedre, azt hiszem, az lenne a jó, ha most határozottabban válaszolnék rá, kiegészítve mondandómat először is azzal, hogy én nem merném azt állítani, hogy előre eldöntetett a sorsunk. Ez a múlt idő fogalma pedig, szerintem, nem felel meg annak a témának, amiről most elmélkedni szeretnénk. Másrészt úgy vélem, hogy nincsenek előre meghatározott sorsok. Rengeteg olyan esemény van, ami a „kis” életünkben véletlennek tűnik, ám a „nagy” kozmikus egységben meglehet, hogy törvényszerűség. Azt vallom, hogy mi emberek egyáltalán nem vagyunk fontos tényezők a világmindenségben. Nagyképűnek hat egyéni sorsunkról beszélni, amikor tudom, hogy részecskékből, energiából, hurokból állunk. Az egész életünk egy véletlenszerű szikra. A mi véletlenszerű mozgásunk, az, hogy éppen ma találkoztunk, talán kiszámítható lett volna a nagy kozmikus számítógépben, és az is, hogy elmélkedni fogunk majd, épp itt, Hvaron. Ezt nevezhetjük akár sorsszerűségnek is. De csak abban az értelemben, ahogyan az elemi részecskék összeütkeznek, találkoznak a buborékkamrában. Bizonyos folyamatokban hasonló hullámhosszon rezgünk. Ez így van. Nem véletlenül kerülnek ide a szigetre bizonyos emberek. Néhány kedves barátom általam került ide. Valószínűleg azért, mert úgy gondolták, ti is azt gondolhattátok, hogy ahol jó nekem, ott esetleg jó lehet nektek is.

– *„Az emberi lélek születése előtt megválasztja sorsának helyét és a helyet a génuszról ismeri fel” – így hangzik Hamvas Béla egyik életre szóló állítása. Vagyis hogy hetedik érzékünk, lelkünk által még mindig képesek vagyunk kiválasztani a hely szelleme szerint azt a földrajzi helyet, tájegységet, ahol a mindenségnek szerves részeként „Egész-ségben” érezhetjük magunkat. Nem biztos, hogy mindenben jól és kifogástalanul érezzük magunkat azon a helyen, amelyet épp a génuszról ismerünk fel, egyszerűen csak érezzük magunkat: lélegzünk, lüktetünk, miközben teremtünk is. Így a földi létünkben a lehető legteljesebb jelenléttel vagyunk jelen, egzisztálunk. Ezért is kérdezek rá, hogy van-e emléked arról, hogy miért pont a horvátországi Hvar szigetét választottad életed színteréül, vagy épp menedékéül?*

– ...Hogy miért és hogyan kerültem ide? Jól mondtad az imént, hogy nem biztos, hogy az ember mindig jól érzi magát ott, ahol van, és nemcsak azért keres magának egy bizonyos helyet, és azért tartózkodik ott, mert neki jó ott, hanem mert ott teljesedik ki az élete. Így kerültem én is erre a szigetre, mert tudat alatt, ahogy már beszélgetésünk elején utaltam rá, úgy éreztem, hogy felismertem egy helyet, ahol mintha már éltem volna valamikor. Nem feltétlenül jó ez az érzés, de amikor felismertünk egy helyszínt, akkortól vágyakozunk arra a bizonyos helyre, különös vonzódást érezünk iránta, vágyódunk, hogy eljuthassunk oda, arra a szigetre, a tenger közelébe. Gyakran álmodtam olyan helyszínről, ami hasonlított erre a kiválasztott helyre, de nem volt egész pontosan ilyen. Álomban azon az ősi helyszínen járok, amit azóta se találtam meg. Ott is vannak hasonlóképpen fehér sziklák, kopár kőfalak, mint itt. És van tenger, mérhetetlenül távoli a horizont. És a szél meg a kabócák hangja is ismerős. De nem csupán a hasonlóság miatt választottam Hvar szigetét, hanem a mérhetetlenül erős vonzása miatt is. Mintha ez a hely is megtalált volna engem. Egymásra találtunk.

– *Ez a megfejtethetetlennek tűnő titokzatos vonzódás miből fakadhat? A fűben, fában, mindenségben lakozó szellemi erők iránti hűségedből, természetelvű elkötelezettségedből? Vagy egyszerűen csak a magány teremtette szabadság iránti vágy diktálja? Nincs ebben az életérzésben valami a remeteségedből, a választott magány óhajából?*

– Igen. Van. Én kerülöm ezt a szót, hogy remeteség, mégis olyan helyen érzem magamat teljességben, ahol egyé tudok válni a természettel. Nagyon nem szeretem a patetikus kifejezéseket, de az őselemek, a fény, tűz, nap, föld, víz...

– *Miért gondolod, hogy ezek patetikus fogalmak?*

– Most következne az a patetikus szó is, hogy boldogság. Ha megkérdeznék, hogy számomra mi a boldogság, akkor én általában elkerülöm a választ. Álomban átéltem, de éber állapotban is, olyan örömben volt részem, ami szinte fizikai gyönyörrel járt. Úgy éreztem, hogy valami nagyon fontosat megértettem az Egészből. Lehet, hogy ezt a felismerést nevezhetném boldogságnak. Egy villanásra azt éreztem, hogy a világmindenséggel váltam egylényegűvé, vele azonos rezgésre, remegésre hangolódtam át. Egy röpké pillanatig tartó érzés volt ez. Akkor mintha mindent megértettem volna a világból, a létből. Nem tudom pontosan, mit, csak azt éreztem, hogy úgy vagyok tökéletes, ha elfelejtem az éneket. Akkor egyé váltam egy hanggal, a vibrálással, és megszűntem létezni... ez volt az a tiszta öröm, amit boldogságnak is mondhatnék, és amit néhányszor már átéltem életemben. Erre azt mondják...

– *...hogy ez az a lelki állapot, ami „szent életűvé” avathatja az embert, mert, távolról sem a személyünk, hanem épp az, ami emberi lényünkben személytelen, az kerül ilyenkor előtérbe, az válik fontossá. Megtanulhattuk ezt Simone Weiltől is. Ugyanakkor egy sajátosan arieli élethelyzet ez, és életminőség. Így, ahogy most beszélsz róla, engem határozottan a prosperói bölcséleti logikára emlékeztet.*

– Nagyon mély bölcsességet igényel a „megszűntem létezni” gondolata.

– *A mindennapjainkban megtapasztalható e világi, individuális lét azonban mintha mégis mindenben ellentmondana a személytelennek, miként*

Shakespeare Viharjában Ariel Prospero tudós akaratának, dacol, s azt kívánja, hogy lényében lehessen szabad személlyé, a természet egészében fűvel, fával, a mindenséggel egyként egységűvé. A kor ismerős parancsa a reneszánsz óta úgy is szól, hogy életre „tévedt” egyszerűségben, személyedben, személyiségben légy azzá, amire születted, amire jó sorsod szerint hivatott vagy! Nem érzel feloldhatatlan ellentétet a két egymásnak feszülő pólus között? Aközött, ami személytelen, és ami személyes.

– Ebből következik az összes földi gyötirelem. Mert valójában én azt hiszem, hogy a legnagyobb boldogság abból keletkezik, hogyha az ember elveszíti az egyéniségét, és eggyé válik a természettel, a világmindenséggel, az Istennel. Az egyik gyötirelem a civilizáció és a kultúra viszonyából adódik, mert az iskola és a társadalom kilúgozza, kivonja az ember egyéniségéből azt a képességet, amivel születik. Az ember különben tökéletes és boldog maradna, hogyha nem törölnék ki belőle az Istennel és az univerzummal eggyé tartozás érzését, tudását. Ami megkezdődik az iskolában és folytatódik a társadalmi életben, az megnyomorítás. Ezt nem bírhatja senki sem sokáig, akkor aztán tovább keresi az énjét, persze változnak a korok, a divatok, a politikai változásokhoz megint alkalmazkodnia kell. Amikor végre megalkotja énképét, kiderül, hogy az nem illeszkedik bele az adott korba. Közben a társadalom és a politikai helyzet is változik, meg a divat is. Az ember a folyamatosan változó világban él, igyekszik beilleszkedni, s persze nem tud folyamatosan meghasonulni önmagával. Többszörösen skizofrén állapotba kerül.

– Sajnos, ez valóban így van. Azért is ajánlatos befelé figyelni, nap mint nap, imádkozni ha lehet, hogy születésünkkor kapott égi békénket, lelki egyensúlyunkat végre-valahára visszakaphassuk, még itt, ebben a földi létben, a kozmikus egészben. De mostanság, ahogy így elnézem magunkat a harmadik évezred békétlen éveiben, ez szinte lehetetlennek tűnik.

Abban azonban mégiscsak bízhatunk, hogy az égtől kapott tisztaságunkat besározó és ellepő társadalmi, informális szemétkupac alól visszamagzatosodva nemlétiünk összejtjéig, a boldogságunk úrmagjáig, ahogy az imént utaltál rá, visszajuthatunk személytelen világunk szívébe, hogy életünknek hitele és karátszáma legyen.

– Amikor az embernek sikerül megtalálnia önmagát, s rövid időre megfellelkeznie duzzadó, nagy énjéről, s újra eggyé olvadnia a nagy Eggyel, akkor jön el az a pillanat, amit talán „megvilágosodásnak” szoktak nevezni, vagy a megvilágosodás egy bizonyos fokának. Igazából nem tudom, mi az igazi megvilágosodás, de egy bennem rejtezkedő szikra sejteti, az irodalom pedig megerősíti, hogy mi lehet az. Megtörténhet, hogy irodalmi, művészi élmény is okozhat megvilágosult pillanatot? Meglehet. Véleményem szerint inkább megfelelő lelki gyakorlat vagy más élmény, például misztikus vagy halálközeli élmény hatására történik a megvilágosodás.

– Ezek azok az „Időn túlivá nőtt pillanatok”, amiktől egész egyszerűen megijedünk, mert az emberbe, ahogy te magad is fogalmaztál, iskolázottan beletáplálják, hogy itt térben és időben élhetsz csak. Nincs más választásod. Nagyon nehéz így elszakadni a földtől és repülni, az áhított szabadságszinteket megteremtteni. Talán azért is van ez így, mert abban a pillanatban, amikor kizökken az idő, az persze boldogítóan jó, ám a nincs-idő megfoghatatlan,

megállíthatatlan, pont attól olyan, amilyen. Amikor nincs benned és kívüled idő, egyszerűen akkor válsz igazán egylényegűvé az Unóval, az Eggyel. Végeredményben nem tudhatom, hogy azt te saját magadban hogyan rendezed el, hogy színész vagy és performer is vagy egy időben, miközben költőnek vallod magad. A költő nem lesz, hanem születik. Poeta non fit, sed nascitur. Ez nemcsak a közhely szintjén igaz. A színész azonban lesz valakivé. Mesterséges módszerek vannak, amiket meg lehet tanulni, profivá válhat az ember. Persze a poézis alapjaiból, prozódiajából is van, ami megtanulható. De az ihletettséggé pillanata mégis mindig mintha a „semmit sem tudok”-ból indítana, hogy megszülethessen mondjuk egy négysoros:

KALITKÁBA ZÁRT KALAPÁCS
MELLETT KŐVÉ KEMÉNYEDET
KENYÉRESEN A BOROSÜVEG ÁRNYA
REGGELRE NŐI MELLALAKOT ÖLT.
(mycoola)

Hogyan munkálnak benned az ilyen és ehhez hasonló élet- és lélektani folyamatok? Úgy vélem, hogy ezzel időről időre szembesülni kényszerülsz te is.

– Egyetlen fonalra, gerincre, szálra épülnek ezek a tudatszintek. Ahogyan az előbb is elmondtam, az a fajta tudatszint, ahogyan élsz, ami úgymond a mindennapi életben, a társadalomban van, az egyfajta tudatszint. A másik tudatszint, amit kivételes pillanatnak nevezhetünk, és annak köszönhető, hogy másminen minőségben, másminen tudatszinten történnek meg bennünk bizonyos folyamatok, érzések, amelyeket nevezhetünk akár tisztább tudatállapotnak is vagy másféle tudatállapotnak, nos, az ilyen tudatállapotban születik a művészet, a költészet, a bölcsélet. Ezért is tartom érdemesnek, nagyon-nagyon fontosnak azt a bizonyos tudatszintet, állapotot újra és újra előhívni, amit Hamvas Béla éberségnek nevez. Azt az éberséget, ami az emberek lelkében az Aranykorban még megvolt.

– *Úgy szeretném hinni, hogy volt és lesz még Aranykorunk. Ugyanakkor olyan időket éltünk meg a 20. században és élünk meg ma is, amikor óhatatlanul újra és újra arra kényszerülök, hogy cinikusan rákérdezzek a reménytelenségünk prése alatt: volt olyan valaha az emberiség történelmében, hogy Aranykor?*

– Állítólag volt. Hamvast idézem. Ez is egy költői időpont, amikor volt.

– *Időszámításunk előtt a hatodik évezred táján van a cezúra, úgy olvastam.*

– Az éberségi szintről beszélnék most, akár a tudatállapotunk értelmében, akár hamvasi értelemben, arról, amikor ezek a párhuzamos életek élhetőek minden ember számára. Nem számítom magamat kivételes embernek, mert én is, mint sokan mások, több életet élek egy testben. De olykor nem is egy testben – mert az átalakulásnak, az álcázásnak mégiscsak tudatosan a mestere vagyok, szakmai értelemben. A színészi mesterségre gondolok. Mindig szerettem volna láthatatlanná válni és úgy figyelni a világot, és ezt álcázással meg tudom valósítani úgy, hogy nem vesznek észre az emberek. A szemlélődő mindig erősebb volt bennem. Szemlélődő típus vagyok és figyelő. Elég ritkán tör elő belőlem az az énem, aki meg akarja mutatni magát. Ez a színész. De életem nagyobbik részében szemlélődő vagyok. Most beszélhetünk azokról a

személyiségekről, akik bennem élnek, illetve akiket én élek meg, hiszen ez is a tudatszinttől függ, attól, hogy milyen mayában, kábulatban élem meg a szerepemet, azaz pillanatnyi életemet. Az emberek java része is egyfajta kábulatban éli le életét.

– Talán így védekezünk a külvilág állandósult hangzavarával, stresszeivel szemben, amelyekkel nap mint nap formálisan és informálisan is bombáznak minket, s amelyek félelemben tartanak bennünket kíméletlenül, szinte dögeselyűkként tépik, tépázzák az idegrendszerünket. Ebben a meglehetősen drámai helyzetben mégis mi lehet a mélyebb oka ennek a kábultságnak?

– Nem tudom.

– Lehet, hogy ez az a 20. századból átszivárgott átok, valamilyen ismeretlen vírus képében, ami megfertőzheti és beteggé teheti a 21. századot is?

– Nem hiszem. Szerintem ez inkább egy általános élettani bárgyúság, kábult állapot. A testünk tudja, mit kell tennie, hogyan kell működnie, ezért lustaságból ráhagyatkozunk, és az egyszerű vegetálási „üzemmódban” élünk. Gondold meg, hogy hány pillanatunk van egy napon, amikor nem a fiziológiai, hormonális rendszerünk diktálja a napi tevékenységünket és a gondolatainkat. Ritka pillanat az ilyen. Én most magamról is beszélek, hiszen a gondolataim, érzelmeim attól is függenek, mit ittam, mit ettem, hogyan aludtam. És nemcsak a gondolataink függenek mindettől, hanem az is, amit írunk, festünk, zenében szerzünk. Ezek mind a fiziológiai létünk eredményei is egyben.

– Anyyira anyagelvű, úgy mondanám, hogy büchneri, Büchner filozófiájára emlékeztető egyszeregyekről beszélsz, hogy egy pillanatra visszahőkölök a metafiziszből, a spiritualitástól, a költészettől. Bár érdekéssel tudom, hogy korunktól, a 20. századitól, amelynek a gyermekei lehettünk, és végérvényesen azok is maradtunk, ez a megközelítés nem idegen. Mármint a materializmus, az anyagelvűség. De ha az emberfia költő, akkor inkább érzi kozmikus, transzcendens lénynek magát, mint e világinak. Vagy az is lehet, hogy csak „képzeli, hát szertelen...”? Bárhogy is legyen, álmában és a valóságban még mindig képes arra, hogy kiszakadjon a ködből, a vonzáskörből, a térből, téridőből, s arra is, hogy időnként ikaroszi és daidaloszi, vagy éppenséggel angyali szárnyakon röpjön. Csak arra kell vigyáznia, hogy le ne zuhanjon, hogy össze ne törje magát. Miként azt Pilinszky Jánosunk hagyta ránk: „nem az a fontos, hogy hányat csap a madár szárnyával, hanem hogy íveljen”.

Gondolom, érzed, hogy nem kizárásos alapokon elmélkedek mindarról, amiről eddig beszélünk, mint ahogy az Aranykorról sem tudok úgy gondolkodni, viszont a mélyen megélt tapasztalatainkból adódóan úgy érzékelem, hogy sok esetben eltérő véleményen vagyunk. Jómagam nem merném például az életünket az anyagelvűségre alapozottan úgy leegyszerűsíteni, ahogy azt te teszed. Hogy miért nem? Először is azért, mert érzésem szerint ennyire a tények szintjére hozni a dolgokat veszélyes. A valóság szintjeiről lerángatott dolgok a tények szintjein összetörnek, megsemmisülnek. A második okra – erre talán, visszatérve eredeti gondolatfonalunkhoz, Kodály és Bartók Aranykorról vallott nézetkülönbsége, polémiaja adhat némi feleletet. Persze mindezt én is csak hallomásból tudom, hogy Kodály mintha azt vallotta volna, hogy a zenetörténetben is jól követhetően, valóban a világmindenség kultúrájában az időszámítás előtti hatodik évezredig még kozmikus lény volt

az ember, együtt lüktetett a csillagokkal. De ott és akkor, mindmáig ismeretlen okok miatt, történt valami, valami nagyon homályos dolog, robbanás, paradigmaváltás vagy ilyesmi, ami az addig létező aranykori szerves egészet megváltoztatta, megsemmisítette. Diribdarabjaira esett szét az, ami addig természeténél fogva gyönyörűen egybetartozott. S az utókornak ezekből az aranykori töredékekből, cserepekből kell majd időről időre összeraknia, összeragasztgatnia, felépítenie a maga, a saját ideje aranykorát. Ezért olyan fontos a népdalgyűjtés, a szájhagyomány útján élő mítoszok lejegyzése, addig, amíg az a lelkekben él, amíg élnek a közlők, mert ezekből az ősi tudattartalmakból épülhet újjá minden korok aranyideje. Bartók azt állította, hogy ez nem egészen így van. Akkor hát hogyan is van? Hiába gyűjtötték volna össze mindketten azokat a ma is velünk élő népköltéseket, népdalokat, amelyek szinte beleégték emlékezetünkbe? Erről, azt hiszem, szó sincs. Ellenben Bartók Bélának abban igaza lehet, hogy az Aranykor az nem egy állandósult állapot, azt nem lehet a történelmi vagy történelmietlen időhöz kötni. Sokkal inkább egy-egy műben válhat jelenvalóvá, amikor az aranykori érzés megszületik, amikor az aranykori érzület egy-egy zeneművön belül teljességgé válik. Ilyen értelemben magam is hiszem azt, hogy egy-egy versben az a teljesség, az az Egészség, az idea, amiről van némi sejtésünk, most is itt van velünk, és létre menthető.

– Az Aranykor létezhetett valamikor, és valószínűleg létezik ma is, én hiszek ebben, mert idősikokban gondolkozom. Persze nem egymás utáni sorrendben létezik, ahogy helyesen megjegyezted az imént, hanem az időtől függetlenül, valamelyik idősíkban. Miként az ércek, rétegeződnek az idősíkok, a téridők, és csupán az a kérdés, hogy az aranykor-téridőnek bizonyos görbületét vagy szilánkját érzékeljük-e időnként valamely műalkotásban. Mert gondolj csak bele, hogy a mi életünkben, emberöltőnkben a világon mi minden teremtdött és fedeződött fel, hányszor csendültek fel olyan zeneművek, amelyek néhány ezer évvel ezelőtt is megvoltak már. Ismerjünk fel dolgokat! Olyan kicsi egy emberöltő. És mennyi csodálatos elme és eszme van, akiről, amiről nem tudunk! Szerintem most is van bizonyos Aranykor, bármilyen sötétnek is érezzük ezt a századot. Valahol van, csak roppant szűk rétegben, olyan elmékben, akik összességükben már egy társadalmat alkotathatnának. Túlnépesedett bolygónkon bizony kevésnek bizonyul az a tudás, az a humanizmus, kultúra, amit ők képviselnek. Túl kevélyek és gögősek vagyunk, nem figyelünk a fontos gondolkodókra. Minden bizonnyal nem csupán műalkotásokban nyilvánul meg az Aranykor, de az biztos, hogy jó volna, ha minél több lenne az Aranykor szellemét hordozó alkotó és műalkotás, és ha felismerhetnénk őket.

– Arra gondolsz, hogy személyiségükben?

– Nem feltétlenül.

– Akkor az ideákban, amelyek hiányáról időközönként megemlékezünk?

Bárhogy is legyen, most inkább kanyarodjunk vissza a mesterségbeli tudás kérdéséhez. Eddig analógiákat, párhuzamokat állítottunk fel e témában. A performanszaid létrejöttét, gondolom, a költői ihletettség és a színészi mesterségbeli tudás együttesen táplálják. Mi az, ami a költészetből megtanulható, mi az, ami a színész-mesterségből megtanulhatatlan? Szabad-e egyáltalán ezt így összevetve megkérdeznem?

– Nyugodtan, beszélhetünk arról, hogy mi a mesterség, és mi az, ami nem tanulható meg.

– *Te még sohasem éreztél olyat, hogy a profizmusod a legbensőbb lényeged gátjává válhat?*

– Menjünk sorban a válaszadással. Amikor írok, azt hiszem, hogy ugyanazt érzem, mint minden ember, amikor ír. Mivel más tudatállapot szükséges az íráshoz, mint egyébként, igyekszem eljutni abba a tudatállapotba, amiben írhatok. Nem akarom nagyképűen ihletettségnak nevezni azt a hangulatot, mert ritkán használom ezt a fogalmat, de mindenesetre rendkívül erős összpontosításra van szükségem.

– *Miért nem használod? Túlságosan 19. századbeli?*

– Nem az a baj.

– *Ezek szerint, a váteszt sem fogadod el?*

– Nem. Mert néha úgy érzem, hogy az alkotás nem több, mint egy biokémiai folyamat, amelyet én most szándékosan deszakralizálok, demisztifikálok. A tehetség egy adottság, egy biokémiai folyamat, az én agyam így működik, és kész. Hogyha tudok valamit, akkor az olyan, mint az ajándék... De miért lenne ajándék? Ennek nagyon is megfizetem az árát.

– *Mindenképpen kegyelmi állapot, még akkor is, hogyha biológiai.*

– Azzal, hogy tudatában vagyok, mi történik velem, kettős rálátásom van önmagamra, mert kívülről is látom magamat, plusz merítek is magamból. Ez az egyik tudatállapot. Aztán következik a mesterség szakasza, a megmunkálásé, a szöveg megmunkálásáé. Ha hangként tör ki belőlem a mondandóm, akkor egy hangköltemény született. Pillanatnyi élethelyzetemtől függ, milyen formába jelenítem meg a gondolataimat, hangulatomat. Ezért használok több művészeti kifejezési eszközt. Amikor írok, vagy mozdulattal és hanggal fejezem ki magamat, amikor főzök, mosogatok, varrok, akkor is teljességgel én vagyok. Ezért lehet bennem több személyiség, mert ugyanabból az anyagból, abból az őszinteségből merítek. De állandóan újra kell merítenem, fel kell töltekezniem az ősforrásból, a kegyelemből.

– *Lényegében ez az odaadás mindenben a súlyos jelenléted bizonyossága, kezedben a tollal, vagy épp a fakanállal; hogy ennek az értéke benned ennyire azonos, ez végül is nem lep meg. Ez átjön mindenben, átjön a verseiden, most már átjön a főztjeiden is, mert megkóstoltam. Mondhatom, hogy a tengerikagyló- és ráklevésed főséges, a tengerihal-készítményeidről már nem is beszélve A performanszaidon pedig, amit én láthattam tőled: a Balladától az Angyalig teljességgel átjön az a bizonyos születéssel vetekedő, megismételhetetlenségig erőteljes jelenlét.*

– Én nem szívesen beszélek erről, mert amikor ezeket a dolgokat cselekszem, amikor odaadom magam, akkor vagyok igazából én. Amikor magyarázom, mint most is, mintha nem is én volnék.

– *Ez az a kiszolgáltatott állapot, az ürességé, a mélypont állapota, ahonnan már nincs tovább lefelé, onnan már csak felfelé lehet? Nevezzük ezt a „mélypont ünnepélyének”.*

– Ilyenkor kell nekem a magány, hogy feltöltekezsem. Nagyon kell a magány, és ezt igyekszem megteremteni. Nem feltétlenül Hvarra gondolok, hiszen nagy luxus ez nekem. De egész életemet tettem rá, hogy egy ilyen jó

kis „purgatóriumom” legyen. Ez nem csupán remetelét, hanem tisztítóútz is egyszersmind. Nemcsak itt, de a nagyvárosi egyedüllétben – azért szeretek nagyvárosban élni, mert ott szintén magányos tudok lenni – nagyon nagy szükségem van a belső csendre. Amitől igyekszem elmenekülni, az az agresszivitás. A természet nem erőszakos, azért érzem jól magam még a legvadabb vihar és hullámverés közepette is.

– *Látod, ezt egy természettudós, egy biológus azonnal megcáfolná, mert azt mondaná, hogy a természet erői a legagresszívebbek a világon. A természetes evolúciós folyamatokban szinte mindig az agresszívebb, a virulensebb győz. Ez törvényszerű, ez az élet rendje.*

– Én most a természeti elemekre gondolok. Amikor agresszivitásról beszéltem, akkor az emberi agresszivitásra gondoltam. A természetben azt, amit te és a biológusok agresszivitásnak neveztek, én törvényszerűségnek, hullámzásnak nevezem. A jin és jang folytonos váltakozását értem alatta. S ez a váltakozás megnyugtat engem. A természet rendje az, ami megnyugtat. Én is tudok harcias és erős lenni, amikor kell. Ám visszahúzódás is van. Erős szél után jön az enyhület, a sötét után a fény, a fény után a sötét, és a vihar után a csend. És ez így rendben is van. Ezért szeretem az évszakokat. Az emberi agresszivitás azonban nem természetes. Az állatok agresszivitása természetes. Az állat akkor öl, amikor éhes, az ember akkor is, ha nincs semmi értelme. Az ember pusztít. Ez nem természetes.

– *Itt van ez a beszédesen szép Jin és jang című opuszod a Napút első Ekszpanzió-számában, most emlékeztetőül felolvasom, ha megengeded, így hangzik:*

*Sem a szakadék innenső oldalán,
Sem az álom kútjában.
Sem bennem, sem kívülem.*

*Egyedül vagyok a moziteremben,
A vetítővászon magamat nézem.
Rajtam kívül csak ő néz engem.*

Ebben a hat sorban mindannyiunknak az a bizonyos énje, az a második, vagy ki tudja hányadik – „ketten vagyunk tehát, valaki valakit néz!” – van jelen. A kétségbeejtő helyzet ott kezdődik, amikor az, aki néz engem, egyszer csak észrevétlenül megsemmisül bennem. A jobbik eset az, amikor az a bizonyos egyik én egész egyszerűen csak figyelmetlen, vagy csak rest, nem képes odafigyelni rám. Ez különben egy dramatizált mesébe illő feltevés. De hát te, aki multimédiával is dolgozol, nyilvánvaló, hogy amikor megszületik egy ilyen vers, abban közrejátszik nagyon erősen, hogy mit tapasztaltál erről az énbéli kettősségről. Milyen érzés saját magadat megnézni, látni a vetítővászonon? Olyan-e, mint saját versedet elolvasni? De egyáltalán, mit gondolsz magadról akkor, amikor saját magadat nézed? Mondjuk nyolc-tíz év távolából.

– Akkor bizonyára gondolok valamiket, de azt most nem mondom el.

– *Netalán azt, hú, de jó voltam, vagy jaj, de rossz voltam, ezután másképpen csinálom majd?*

– Nem ezt érzem.

– Mégis, mit nézel magadon?

– Teljesen idegen embert nézek. Mit csinál ez az ember? Higgyek neki, ne higgyek neki?

– Képes vagy magadat így nézni?

– Persze. Hiszen akit nézek, nem a mostani én vagyok. Vajon ő most éppen hazudik? Emlékszem rá, hogy akkor mit gondoltam: tehát kétszer gondolom magamat. S ez olyan, mint az egymásra vetített gondolat, és megpróbálhatnék visszaemlékezni arra is, hogy mit éreztem akkor, mitől volt olyan az arcom. S honnan jött az a mozdulat? Néha újra át tudom élni az egészet, és akkor mindig kettős kép lesz belőle, mert nem tudok ítélni, nem tudok véleményt mondani arról, amit látok, mert újra átélem. Lehet, hogy ott hamisan gondoltam. Itt hazudtam. Az ember szakmailag megoldja, hogyha szerepről van szó. Nagyon sokszor kellett küzdenem önmagammal, mert az érzést eljátszottam ugyan, de közben egészen máshol jártam. S akkor szégyelltem magam. De később mégsem szégyelltem magam, mert hiszen az ember úgy ül be egy színházba, filmvetítésre, hogy tudja, végül is egy játék résztvevője lesz, hiszen játék az egész, a játékszabályokat elfogadta nézőként. Csak az a baj, hogy látom és érzem a gondolatmenetemet. Ezért furcsa önmagamot néznom, mert nemcsak azt a szerepet látom, amit játszok, hanem azt is érzékelem, hogy mit gondoltam ez idő alatt. Ezért nem mindig tudnám megítélni önmagamot, hogy jó voltam-e akkor vagy nem, csak azt tudnám mondani, hogy melyik pillanatban feledkeztem meg önmagamról, mikor semmisültem meg. És mikor tudtam teljesen feladni önmagamot. A színész akkor igazán színész. Állítólag kétféle színész létezik, van olyan, aki nagyon rutinos és könnyen átváltozik. Van olyan színész, akinek teljesen meg kell semmisülnie ahhoz, hogy a ráosztott szerepet el tudja játszani. Én az utóbbi alkatúhoz tartozom. Nem vagyok rutinos színész, aki csak úgy kapásból, mellényzsebből előrángatja a jellemeket. Ezért van szükségem a szakmai tudásra, hogy megoldjam a feladatokat, különben megőrülnék, ha hosszú távon a „szerepben” maradnék. Személyiségzavarral küzdenék. Számomra ezért sem mehet párhuzamosan a hagyományos színjátszás és az írás. El kell mozdítanom a súlypontomat a tudatomban a színész, vagy pedig a költő felé. Aztán egy bizonyos időnek el kell telnie ahhoz, hogy a súlypontom újra visszakerüljön, áthelyeződjön a színész-súlypontról a költő felé, és fordítva. Mert a kettő ritkán van egyensúlyban egymással.

– Vissza tudsz emlékezni arra az időre, amikor eldőlt benned az élet-utak, tehát hogy költő is vagyok, és színészként élem a mindennapjaimat?

– Nyolc-tíz éves koromban eldőlt, csak azt akkor még nem tudtam, hogy ez a kettő nem igazán fér össze. A színészet lényege az álca, ami olyan, mint a hagyma, mert rétegekből áll. Ám a költőt e rétegeknek a lényege és lefejtése roppant érdekli. A költő bennem szemlélődő, és figyelni ezt az álcat: amikor az egyik hagymahéjat veszem le magamról a másik után, hiszen mindegyik álca én vagyok, belőlem való. Csodálkozom ezen, és figyelem önmagamot. Mégsem lehetek egy időben szemlélődő költő és hagymázás színész.

– Érzésem szerint a színész is valahol szemlélődő, ennyiben lelki rokonságban áll a költővel, mert ő is alakokat, karaktereket, típusokat figyel meg az utcán, a kocsmákban, a piacon.

– Vannak olyan színészek, minden tiszteletem az övék, akik úgy építkeznek, ahogy mondd. Örülnék, hogyha én is így tudnék építkezni. Én nem az a színész vagyok, aki így le tud koppintani és utánozni valakit. Én nem lennék hiteles, hogyha valakit utánoznék. Nekem magamban kell megtalálnom a Tótnét, mert attól leszek hiteles.

– *Amikor a szerepeidet elvállalod, akkor előtte mély lelkiismereti és mindenféle igazságkereső körutakat megtéve döntöd el, hogy igenis, ebből a karakterből van bennem valami, valaki, tehát fel tudom építeni a színpadon mint jellemet, mint alakot, vállalom tehát? Ha nem érzel hozzá elég affinitást, akkor természetesen visszautasítod a szerepet.*

– Nem pontosan így van, mert a színészre ráosztják a szerepet, nem válogathat. Ráosztanak egy feladatot, és színészként azt el kell játszania. Hogy hogyan oldja meg a feladatot, csak önmagával beszélheti meg. Érted, rád osztanak egy szerepet, és akkor, ahogy tudod, életre kell keltened, minél hitelesebben, függetlenül attól, hogy van-e benned valami abból a jellemből, vagy nincs.

– *Itt van előttünk kétféle mesteriskola, mint a nyitott könyv. Az egyik Sztanizlavszkijé, aki a mindennapi tevékenységek analógiáját kereste és kutatta, de mindenáron, egy-egy szerepben. A színpadot kora társadalma részeként fogta fel. És itt van a másik rendező, Grotowsky, a Sztanizlavszkij tanítvány, aki bevallottan nem a mindennapi emberi tevékenység analógiáját kereste egy-egy szerepben, hanem azt a tettet, amit az egyik ember, a színész, más emberek, a megfigyelők, a nézők jelenlétében végrehajt. Ez a tett a színész végső feltárulkozásáig elvihető, oda, arra a pontra, ahol a legszemélyesebbet mutatja meg magából, ahol egészen önmaga lesz, mintegy az odaadás ak-tusa által. Ez az „egész önmaga” meghatározása, magában rejti azt a lehetőséget, hogy legalább az előadás idejére feladjuk látszatokkal terhes, felemás kötődéseinket, és a továbbiakban valami olyasmiről beszél, amiről te is, hogy akkor belülről őszintén azzá leszünk, akivé valójában lenni szeretnénk.*

– Most nagyon szépen, őszintén összegezted, az utalásod nagyon találó. Valóban ez áll hozzám közel. A Grotowsky-féle művészi gyakorlatot, illetve művészi alapállást elsősorban a saját előadásaimban, performanszaimban használhatom. Egy hagyományos európai színházban általában sablonokat kérnek a színésztől, amit neki hitelessé kell tennie, élő emberré kell megformálnia. Ezért a megtanulható szakmának mindig nagy hasznát veszi a színész. Én azonban nem voltam olyan helyzetben, hogy sokat játszhattam volna színpadon, ezért nem váltam rutinos színésszé. Újvidéken későn alakult meg a magyar színház. Én nem mondom azt, hogy nem voltak jó és nagy szerepeim, de általánosságban nem dolgoztam olyan sokat, mint Magyarországon a színészek. Ilyen értelemben nekem minden színházi előadás nagy próbatételnek számított.

– *Mondj néhány olyet, amire szívesen emlékszel, amiben úgy érezted, hogy valóban tehetséged legjavát adhattad, mert úgymond megtalált a szerep.*

– Érdekes, nagyon nehéz erre válaszolni. Nem tudom igazán megítélni, mikor nyújtottam a legtöbbet. Csupán arról tudok beszélni, amikor örömmel és lelkesedéssel dolgoztam. Most éppen Alfred Jarry *Übü király* című darabja jutott eszembe Csizmadia Tibor rendezésében. Ő az *Übü király*nak, a darabnak

összes szerepét kettéosztotta, és abban az őskáoszban ketten játszottuk az összes szerepet.

– Kivel?

– Bakota Árpáddal. Ő egyébként szintén Magyarországon él. Punkos jelmezen, bőrröltözékben, legalább tizenhét szerepet játszottunk el egyenként, és az volt a tét, hogyan tudunk a kaoszból rendszert teremteni. Nem csupán színészként, hanem szinte társszerzőként. Egyszóval, jól éreztem magamat a „bőrömben”.

Tolnai Ottó *Bayer aszpirin* című monodrámájában, amit Jancsó rendezésében készítettünk el, fizikailag iszonyúan küzdöttem, ugyanakkor az előadásban jól éreztem magamat.

– Miklóssal rendeztétek az Aszpirint?

– Igen. Ez is egy olyan próbafolyamat volt, amire szívesen emlékszem vissza. „Szerelmem, a próba” élményéről volt szó, mert valószínű, hogy ez a próbák iránti szerelem az előadásokra is rávetülhetett végül, mert sokan voltak, akik többször megnézték az előadást. Nem ugyanúgy játszottam minden alkalommal, hanem mindig hoztam valami újat, magam számára is felfedezést, valami részletet, hogy számomra is élményt jelentsen az előadás. Azután Harag György rendezésében a *Három nővér* című darab, amiben Mását játszottam. Beckett: *Ó, azok a szép napok!* Winnie szerepére szívesen gondolok vissza. Voltak más fontos előadásaim is. A *Tóték*, Örkénytől. Senki sem tudott elképzelni Tótnénak, kivéve a rendezőt.

– Ki volt az a rendező?

– Székely Gábor.

– Ki játszotta Tótót?

– Soltis Lajos.

– Ki volt az Őrnagy úr?

– Koricza Miklós és Derzsi János. Ők ketten játszották felváltva. Nagy katarzist jelentett számomra ez a szerep, mert Székely Gábor a legsebezhetőbb énemet hívta elő, bányászt ki belőlem.

– Milyen volt az a Tótné?

– Alázatos, szerény, aggódó.

– Bennem a Fónay Márta-féle kép él, még ma is.

– Erről van szó, hogy a legtöbbünkben az az emlékezetes Tótné él. Furcsállottam is, ha erre gondolok, hogyhogy én kaptam ezt a szerepet? Egy szerény, szürke, remegő, belső feszültségű asszonyt alakítottam.

– Akkor tehát, a belső feszültségű énedden át a hagyományos és sablonos, ám mégis klasszikus színháztól eljutottunk a rituális művészetekig, a hangköltészeti performanszhoz. Ez az a műfaj, amelyben egyként lehetsz költő, színész és rendező. Amit én láthattam tőled a váci *Expanzióinkon*, a múlt század kilencvenes éveinek elején, azokban a *phonic-poetry performanszaidban*, a *Ballada* és az *Angyal* címűekben például, azokat a *milliógyökerű, párhuzamosan lélek-zó énjeidet*, amelyeket már eddig is megvallottál, a megismételhetetlenség magasában, együttes erővel, katartikusan sikerült megjelenítened.

Minden bizonnyal ezek a te igazi szabadságszintjeid, ez az a felhajtóerő és belső fegyelmet sugárzó magaslat, amit elképzeltél a világon való jelenlétéről, s amit képes vagy fel- és meg is mutatni másoknak.

– Most visszatérnék a felvezető kérdésedhez, amelyben te időrendi sorrendben beszéltél a költészetről, a színhátszásról, a performanszról.

– *Időrendi sorrendről szó sem volt, értékrendbelről annál inkább.*

– Nálam a költészet, a színhátszás, a performansz majdnem egy időben kezdett kiteljesedni, pontosabban a hatvanas évek elejétől van jelen életem művészi gyakorlatában ez a hármasság. Mert nincs itt semmiféle egymásutániség, csak hol ez van előtérben, hol az. Tehát, amikor nincs lehetőségem a színházban megnyilvánulni, akkor „megcsinálom magamat” a performanszban, ha nem sikerül egyszemélyes színházat csinálnom, akkor vizuális vagy hangköltéssel kezdek el foglalkozni. Az európai kultúrába születtem bele, s ezért támad időnként az az igényem, hogy „megcsináljam” magamat. Néhányszor sikerült így módon kiteljesednem, de utána mindig nagyon szégyelltem a dolgot.

– *De miért?*

– Mert hogyan lehetek én ilyen öntelt? Hogy rávegyem az embereket arra, hogy engem nézzenek és hallgassanak? Akkor vagyok a legigazibb, amikor csak így ülök, hallgatok és szemlélődöm. Azt hiszem, hogy nem is volna jogom semmi mást tennem, mert őszintén meg kell vallanom, hogy elég nagyképűnek tartom azt, amit eddig műveltem.

– *De hát miért is volna ez másként? A természetes és örökös kétely, a szkepszis a művészetektől nem idegen, sőt.*

– Amikor a performer elkezd kitérülközni és feltárja magát, és a nézők ráismernek magukra és hálásak ezért.

– *A nézők ráismernek saját magukra. Az aktor görbe tükröt tart eléjük. Azt hiszem, hogy ez a legfontosabb. De te mindezt kellő alázattal teszed. Porig alázottságodból szinte már matematikai pontossággal főnixmadárként kreálsz a „semmiből” valami olyat, ami utánozhatatlan, megismételhetetlen. Így van ez rendjén, tehát ez a te kivételes, sajátos profizmusod, ami persze, ha egyszer úgy adódik, akár még gátjává is válhat a munkásságodnak, mint Kő Pál a szárnykészítőjét, kalitkába zárhat, angyali szárnyaidat szegheti. Eddig arról kívántál meggyőzni, hogy te hű vagy a folyamataidhoz, mert az a lényeg, hogy hű maradj önmagadhoz, ugyanakkor harcban is állsz saját folyamataiddal. A sors, amit te életfolyamatnak minősítesz, minden ember számára valami rendeltetésfélét jelent, predesztinációt. Tudom ez ellen a kifejezés ellen, máris protestálsz. De én, mint már említettem, hiszek az eleve elrendeltetésben, a saját rendeltetésemben is, ami a megélt időben igenis kifejeződik, bár úgy is lehet, ahogy te mondod, hogy lefejtődik róla, tehát egész egyszerűen nem fejeződik ki. De miért jó az bárkinek is?*

– Nagyon sok ember teljesen átadja, feláldozza magát a rendeltetésének, és ugyanannyit szenved, mint aki nem adja át magát. Az egyikre azt mondják, hogy művész, a másikra, hogy dilettáns. Nem tudom megítélni, hogy művész vagyok-e, vagy dilettáns. Tudom, hogy meglehetősen nagy árat fizetek azért, amiért ki akarom magamat fejezni, hogy időnként megvalósítom elképzeléseimet.

– *Csakhogy az emberek többsége nem azt valósítja meg, amire született, amihez emocionálisan mély érzelmi köze van. Nem abból a porból él, amelyből vétetett. Hogy egy kicsit megint patetikus legyek. Itt van a titok elásva. De ez rólad, a te művészi pályádról, életutadról azért hál' istennek nem mondható el.*

– Én csak annyiban vagyok jóban önmagammal, amennyiben megvalósítottam valamit, legyen az egy vers, jól elkészített ebéd, egy simogatás, szeretkezés. Ha úgy érzem, hogy őszintén, hitelesen megtettem a dolgomat, akkor nem kell szégyenkezni. Ha valami miatt fontos volt, hogy megtegyem azt, amit megtettem. És, még ha nem is volt fontos, akkor is úgy érzem, hogy nemhiába éltem le azt a fél órát vagy egy órát, amit a tett megvalósítására szántam. Arra azért mindenkor gondolok, és hálával tartozom a mindenségnek, a Mindenhatónak, vagy minek nevezem, hogy engem így összerakott, hogy a testembe beletöltött ennyiféle anyagot és szellemet, ami vagyok, aki jelenleg még alkot, de aki természetesen szét fog porladni és fénné válik, mert végül is porrá és fénné leszünk mindannyian.

Ha már megadatott nekem ez a lét, még ha véletlenül is, akkor nagyon szerencsés véletlennek tartom, én annak nevezem azt, hogy képes vagyok valami olyat megformálni, aminek célja van szerintem. Néhány embernek, állatnak, növénynek segíték az ő létének a kiteljesedésében. Én azt hiszem, hogy ez a feladatom. Az gyönyörű dolog, ha az ember úgy érzi, hogy egy növényvel, egy állattal vagy egy kóvel jól tehet, mert úgy rakja össze, hogy nem rombolja le. Itt az én helyem. Ha úgy találom meg a helyemet, hogy ne túl sokat ártsak másoknak, és azt hiszem, hogy nem vagyok szerénytelen, ha megköszönöm, hálás vagyok azért is, hogy írhatok. És ha esetleg egy kis derűt is árasztok magam körül, akkor jó. Most nem mondtam ismeretlen dolgokat, mert néhány ember nagyon szeret együtt hallgatni velem, és az jó dolog, ha az emberek tudnak együtt hallgatni, és átérezni azt a teljességet, amibe mindannyian beleszülettünk.

– *Gondolom, Rezsővel, a Keszthelyivel líraian tudtok nagyokat együtt hallgatni?*

– Igen. Én olyan emberek társaságát keresem és kedvelem, akikkel jó együtt hallgatni. Tudod, ismered azt a mondást, hogy „tartalmasan együtt hallgatni”. Én úgy vélem, hogy az emberek gondolatait jobb inkább olvasni, vagy egyszerűen csak megérezni. Nem mindig fontosak a kimondott szavak, főként, ha nem lényeges gondolatokat közölnek.

– *Visszatérve még egy kicsit a csendes szemlélődés gondolatához, ismét Grotowsky jut az eszembe, a beszédes csendben élő, az önmagát szemlélő performer polémiája, aki arról mesél a színészeinek, hogy vegyétek tudomásul, önmagunkban is ketten vagyunk, egy madár, amely szemezget, és egy madár, amely néz. Az egyik meghal, a másik élni fog. Megittasulva attól, hogy létezőnk az időben, lefoglal minket a szemezgetés, az önmagunk kukkolása, miközben elfelejtünk életet adni annak a részünknek, amely néz. Így az a veszély fenyeget bennünket, hogy csak időben tudunk létezni, rajta kívül semmiképp sem. Ha az a másik énem működik, amely az időn túli pillanatok szülötte, mint egy virtuális én, figyel, akkor szinte észrevétlenül egy más dimenzióba kerülök. Az én ének ez a kettőssége megoszthatatlan. Egyetlennek, teljesnek mutatkozik. A performer a maga útján előbb a testtel való ozmózisban megpillantja az esszenciát, tehát a lényegét, majd a folyamatán dolgozik, és kibontakoztatja az én ént. A cselekvésben passzívunk kell lennünk, a nézésben pedig aktívunk, épp fordítva, mint ahogyan az megszokott. Passzív annyit tesz: szívd magadba a világot. Aktív annyit tesz: légy jelen benne.*

– Ehhez annyit fűznék hozzá, hogy én, amikor performer vagyok, akkor azt az állapotot keresem, akkor tartom hitelesnek cselekedeteimet, amikor úgy érzem magamat, mint egy gyermek, aki egyedül játszik, építi a játékeret, így építi fel a világát, és önmagának játszik. Azt hiszem, hogy a performansz lényege is ilyen, még akkor is, ha a performer másféle elméleteket is gyárt, s néha nagyon okosnak tűnő lila szövegeket tud erről előadni. A performansz lényege a játék. Játékosság gyermeki lelkülettel. Ha ezt hitelesen képes valaki megteremteni, akkor valóban átvisz, átlendít bennünket egy olyan világba, ami-ben tisztán működnek a szabályok, ahol nem a költészet, a színház effektusa és eszközrendszere van jelen, hanem maga a létélmény. Amikor a gyermek játszik, akkor a létélmény örömét éli át, és azt láttatja velünk.

– *„Süti, süti a pácsát!” – erről ez az erdélyi mondóka jutott most hirtelen az eszembe. Molnár V. József példaértékű története a gyermeki játék önfeledtségére. Egy kislány az útszélen a porban játszik, szoknyája alatt titokban bele-belepisil a porba, tovább játszik, egész nap csak játszik, kis kezével kis porsütiket, pogácsákat formáz, és időközönként megkínálja vele az arra járókat. S van, aki szívesen veszi, elfogadja tőle.*

– De közben szemléli is magát a gyermek, a performer is ilyen, aki egy más tudatszinten létezik ilyenkor, és egy másik tudatszinten rendezi és figyeli magát, így találja ki a dolgokat, tehát dramaturgiája is van a történéseknek. Ha szükséges, akkor van párbeszéd is, hogyha nem, akkor csak mozgás vagy zene van. Minden lehetséges. Mozdulat, alakoskodás. Az alakoskodó ember, ez benne van az ember jellemében. Ilyen a performer is, alakoskodó, de megbocsátható ez neki, ha könnyörtelenül önmagát adja. Egyébként, azért van mindenekelőtt szükségünk a performanszra, mert a színházban nem adhatja ki őszintén magát minden ember. A performanszban igen, és arra nem színészek vállalkoznak, hanem más, tehetséges emberek.

– *Az persze nem kizárt, hogy tehetséges színészek csinálják.*

– Igen, de általában nem ők csinálják.

– *Tapasztalataim szerint a Fiesta Színházában mindig is félve, szorongással élték meg a színészeim azt a helyzetet, amikor egy-egy szerepükben pucéran, mezítelenül kellett a világ elé állniuk, a Ne hagyjátok cserben a tortás embert játékában, például.*

– A színészek nagyon félénkek. Általában nagyon félnek, mert annyira kiszolgáltatottak.

– *Egy exhibicionista ember, aki mindenáron meg akarja mutatni magát a külvilágnak, mert azt hiszi, hogy ez az élete célja, értelme, fél?*

– Igen, mert nagyon meggyötrik a színészt a szakmán belül, amíg úgymond kijárja a színiiskolát, amíg színészt kovácsolnak belőle, addigra az egyéniségét megalázzák, agyongyötrik, és a gerincét darabokra törik. Az iskolában az oktatóknak az első dolguk, hogy teljesen összetörjék az ember egyéniségét, masszává, fasírttá gyúrnak. Legtöbbször sikerül is. Ritka kivétel az, amikor egy színész meg tudja tartani egyéniségét, illetve, eleget téve az elvárásoknak, párhuzamosan meg tudja azt is tartani. A színész azért fél kiállni, s önmagát adni, mert azt hiszi, hogy ő semmi és senki. Ezt sulykolták bele.

– *A hagyományos színház funkcióvesztéséről, a nagyok, akiket már idéztünk, azt mondták, hogy a kőszínház már réges-régen csak egy romos épület,*

már réges-régen, talán már az időszámítás előtti időkben elvesztette az igazi funkcióját, az elementáris erejét. A színház azóta is permanens világválságban van. Ám elmúlt kétezer év, és a színház még ma is él. Ugyanakkor látnivaló, hogy a színház intézményesített funkciói közül bizonyos területeket átvesz a film, a televízió. Mindennaposak az ilyen kihívások, te miként látod ezt a mesterségesen felgyorsított folyamatot? S egyáltalán, van-e reményünk még, hogy a színház klasszikus értelemben újra színházzá legyen? Ne így, ennyire átpolitizált hadszíntérként funkcionáljon majd tovább, mint mostanság, mert a színház reményeink szerint mégiscsak egy olyan szakrális tér, ahová megtisztulni érkezik az ember, ahol időről időre műves emberi fohászok hangzanak el, ahol valóban játékról van szó, hiteles emberek autentikus játékaról, úgy, ahogy az Shakespeare reneszánsz korabeli Globe-jában lehetett egykoron.

– Színészekre mindig szükség lesz. Mindig lesznek olyan emberek, akik vállalják az alakoskodást, és mindig lesznek olyanok, akik nézik, vagy többé-kevésbé aktívan részt vesznek a játékban. Erre a szereposztásra szükség van, függetlenül attól, hogy milyen médiáról van szó. Performerek, színészek, politikusok, mindig lesznek olyanok, akik kitalálnak vagy eljátszanak valamilyen szerepet. Azért mondok politikust is, mert az is egy szerep. Politizálni, az is színjáték, az is alakoskodás. A politikus sem azt a szöveget mondja, amit gondol, hanem amit ráosztanak, mert ő is elvállalt egy szerepet néhány évre. Azokat a szövegeket elmondja, amit elvárnak tőle, vagy megírnak neki, és amit részben ő is gondol, vagy ha nem is gondolja, de beleéli magát. Az emberek mindig megtalálták a maguk szórakozását. Az persze megint más kérdés, hogy igényesen vagy igénytelenül. Ami neki megfelel, azt meg fogja találni. Ettől függetlenül az aranykor párhuzamosan velünk van, tehát egy bizonyos rétegben mindig van valahol aranykor. Azok az emberek kapcsolatban állnak egymással. Ilyen módon az egyívású emberiség megtalálja a maga igényeinek megfelelő színházat. Bizonyára vannak és lesznek meghatározó filmek, előadások, színházak, műalkotások.

– Azt nem tartod végzetesnek, hogy a valóság és a virtuális valóság egyre inkább összekeveredik? Ami 2002. szeptember 11-én történt, hogy tíz két utasszállító repülőgépet is eltérítve nekikormányoztak iszlám terroristák a New York-i tőzsdepalota toronyépületeinek, hogy tudatosan megsemmisítsék a pénzvilág egyik szimbólumát, ez eddig csak akció-filmeken történhetett meg. A virtuális valóság előbb-utóbb mint tudatformáló erő, így válhat valósággá. Ez döbbenetes.

– Döbbenetesnek tartod, hogy így összekeveredik? Pedig ez nagyon előre látható volt és kiszámítható. Számomra ez a történet nem ott és akkor kezdődött. Az emberiség a teljes káosz felé tart... Közben eszembe jutott már, hogy mi volt az, ami miatt visszakérdeztem. Szerinted mi a valóság?

– A valóságról sok mindent tudok és szinte semmit. Ez a kérdésfeltevés Pilinszky Jánosnak is kedvelt témái közé tartozott. Tőle tudhatom, hogy a valóság „definíálhatatlan”. Azt azonban sejthetjük, hogy a valóság túl van a tényeken, és hogy a tények innen vannak a valóságon. Az ember hajlamos azt hinni, hogy a tények végső állomást jelentenek a megismerésben. Valószínű, hogy ezt kényelemszeretetből vagy félelemből teszi, ha Rilke egyik meghatározó kijelentésére gondolunk, hogy ti. fennáll a veszélye annak, hogy a tények erdejétől sohasem láthatjuk meg a valóságot. Ez így persze meggle-

hetősen misztikus. De hát a misztika és a valóság édestestvérek. Hogy meg is értsünk valamit ebből az egészből, előbb a tényeket el kell tudnunk vezérelni a realitásokig. Mert ugyanaz a tény mást jelenthet neked, és mást jelenthet nekem. A következő stációban megérkezhetnénk a valóság elíziumi mezőire, csak hogy a valóság megnevezhetetlen. Attól olyan erős, mert szabad és bekeríthetetlen. Mindent képes megnevezni, de önmaga megnevezhetetlen, nem lehet ujjal rábökni, hogy ez itt a valóság. Testetlenebb a semminél, mivel képzeletünk a semmit még úgy-ahogy képes tárgyiasítani. S még: a létezés csak létezik. De a valóság van. Pilinszky nyomán szabadon egyezzünk meg talán ebben. A tény a New York-i tragédiában azonban az, hogy amit korábban valakik ördögi módon, filmművészet címén virtuálisan előrevetítettek, az idővel megvalósult. A World Trade Center két égre nyíló tornya összeomlott, örökre megsemmisült, maga alá temetve több száz lelket.

– Ebben mi a döbbenet?

– Ami eddig csak akciófilmekben volt elképzelhető, az a tragédia valósággá lett.

– Hiszen előbb-utóbb minden emberi szülemény meg fog valósulni. Gondolj vissza a közelmúltra. Verne Gyula képzeletbeli fantazmagóriája megvalósult. Megvalósultak Nikola Tesla víziói, tervrajzai is. Leonardo terveiből, rajzaiból sok minden megvalósult, hogy ne menjek még távolabbra. Vagy az ókori, az időszámításunk előtti írásokból, vagy a Szentírásokból, vagy pedig a távol-keleti, a taoista, vagy a buddhista írásokból megvalósultakra gondolunk. A legkorszerűbb tudomány, a genetika tudománya például most jut el odáig, hogy megvalósuljon, klónozott élőlényeket reprodukáljon. Ami emberi szülemény, vagy gondolat, az előbb-utóbb megvalósítható.

– Még a legborzalmasabb, beláthatatlan és visszafordíthatatlan folyamatoknak is zöld utat kell adnunk? Nem hiszem.

– Nem mondom, hogy kell. Azt mondtam, hogy megvalósítható. Én nem ítélek.

– Az az érzésem, hogy ez ügyben túlon túl puhán, elnézően fogalmazol.

– Az, hogy számomra valami megdöbbentő, az érzelmi kérdés. Itt pedig értelmezésről van szó. Tehát az, hogy én döbbenettel nézem a megvalósulást, az érzelmi dolog. De az, hogy sajnos ez bekövetkezik: természetes. A legrosszabb, a legszörnyűbb dolog is bekövetkezik, és hogyha az ember már kigondolta, akkor meg fogja valósítani. Én nem mondom ítéletet, én csak tudom, hogy be fog következni.

– Most jutottunk el a költő és olvasója, a színész és közönsége, a performer és az őt körülvevő tanúk kapcsolatának lényegi értelmezéséhez. Ezt te hogyan látod, miként értékeled? A tizenhetedik évébe érkező Ekszpanziónkra gondolok most, aminek te magad is kisebb-nagyobb megszakításokkal évek óta a teremtő-alkotója vagy. Ahol minduntalan arra teszünk kísérleteket, hogy a műalkotó, a műteremtő performer és közönsége „a valóság élén táncot lejtve” egylényegűvé válhassanak. Ez egy „életveszélyes”, ugyanakkor nagyon is felemelő lélektani folyamat, az ti., hogy maga a közönség, aki tanúként van jelen egy-egy előadásban, ő is úgy higgye és úgy érezze, hogy épp ott és akkor a műteremtésnek a szívében áll, hogy annak teljességgel a részese. Ez egy nagyon fontos lélektani attitűd, főleg abban a vetületben, amikor klasz-

szikus értelmezésben azt látni, hogy a színész és a közönség, a színház és közönsége kapcsolata egyszerűen már hagyományosan értelmezhetetlen.

– Akkor jövünk mi, úgymond alternatív emberek! Én csak abban látom az egésznek értelmét, amennyiben hiányhelyszíneken, ilyen játékos, gyermekien játékos téridőben vagyunk együtt. Egész tevékenységemnek, szerintem, csak akkor van értelme, hogyha ilyen helyszíneken vagyok együtt emberekkel. Különben ott van a remeteség. Mert miért mennék ki emberek közé megmutatni magam és kitárulkozni, akkor amikor egyébként szégyenérzetem van, hogyha nem ilyen emberek előtt csinálom azt, amit csinállok? Ezért nehéz nekem egy ilyen önálló est, performansz. Hivatásos színházban a performansznak értelmét nem látom, oda egészen más közönség jár. Négy őszi találkozónkon hasonló szenzibilitású emberek vannak jelen, és akkor van értelme, és akkor van igazi befogadása és továbbélése és továbbfejlesztése mindannak, amit teszek. Akkor él tovább a mű, amikor ilyen helyszíneken vagyunk, és csak nézzük egymást, és részt veszünk a folyamatokban. És akkor létezik ez a kölcsönhatás, ez a visszacsatolós hatás, amiről most beszélünk. Akkor én nemcsak kitárulkozom, és megmutatom az éneket, idézőjelben mondom, de akkor az a helyzet jó fokmérője annak, hogy hol is tartok én, akkor fókuszálom önmagamban, ami éppen bennem van, azt a *Balladát*, vagy azt a *Szárnyas angyalt*, amiről már beszéltél. Akkor nekem fontos volt, hogy az akkori mondanivalómat megmutassam, mint ahogyan fontos az, hogy az ember megmutassa önmagát. Fontos, hogy közvetlen visszajelzés is van az ekszpanziókon vagy más jellegű művészi találkozók, együttéléseken, mert akkor együtt élünk pár napig, mert akkor én részt veszek más művének a meghallgatásában, és ezáltal én is átélék abból a pillanatnyi, hogy úgy mondjam, közös hullámhosszból valamit, mert akkor valóban ráhangolódunk egymásra. Egyrészt, itt adott témák voltak ezeken az ekszpanziókon, amiken én részt vettem, és én készültem és ráhangolódtam ezekre a tematikákra, és próbáltam arra felfűzni önmagam, a megadottakra. Tehát magamból adtam, ami engem foglalkoztat abból a témakörből. S akkor én úgy éreztem, hogy kiadhatom magamból, amit érzek és gondolok. És ez nemcsak nekem nyújt katartikus élményt, hogy kiadtam magamból, hanem talán másnak is. Meghallgatni a témát, felmutatni önmagunkból, az egy jó érzés, egyrészt kiürítettem magamból, másrészt feltöltve jöttem az ilyen találkozóra. Nagyon jó, hogy különbözőek a helyszínek, mert az új helyszín magával hozza a maga mágikus hatását. Sokat jelentett, annyival gazdagabb lettem, vagy tartalmasabb lett az életem, hogy beépült az emlékezetembe az a néhány ekszpanzió. Függetlenül attól, hogy én mennyit láttam az előadásokból, hiszen nem voltam hosszú ideig ott. De az a néhány előadás, amelyen részt vettem, meg az a három-négy helyszín, az meghatározó volt. Meg úgy jöttem ezekre az előadásokra, hogy nem úgy van csak, hogy én megteszem a magamét, és kész, és nem emlékszem semmi másra, ellenkezőleg, a táj, az bennem maradt.

– A cserhádi Sasbércen és Terényben az Istálló Galériában „A Kilátó” hívószavára építkező ekszpanzióknak, aminek te magad is szereplője voltál, milyen emlékeid maradtak?

– Az ott bemutatott performanszot nem én találtam ki. Nem egy önálló munkámmal érkeztem meg Terénybe. Habár, a *Balkán Expressz* az a kollektív mű, amit korábban az Opál Színházzal készítettünk, s az akkor épp beleillett „A Ki-

látó” tematikájába, bár nem kimondottan arra készült, hanem úgy alakult, hogy a témára hangoltan, valóban egy Balkáni Kilátó-koncertet mutatunk be szabad téren. Aktuálisan. Persze ez olyan megállított filmkocka. Most kilátunk-e, vagy épp belátunk? Én úgy fogom fel ezt az egész Kilátó-témát, hogy az a bizonyos Kettős Torony mibennünk létezik. Így befelé, és kifelé is lehet rálátásunk a világra. A magam részéről én így értelmeztem ezt a találkozt, és olyan szemszögből érzékelttem ezeket az aktusokat, hogy a művek, az akciók, az előadások bármilyen formában is legyen az, vizuálisan vagy performansz formájában, mindig a belsőről is szóltak, ami egyik alkalommal konkrétan meg is nyilvánult, abban például, hogy a Titanic El. Mű. Iskola akcionistái beleásták magukat a földbe. Befelé is fúrtak tornyot, és kifelé is, a kilátóra. Rálátás valakire, valamire, vagy épp az időre, önmagára. De ugyanakkor a befelé látásra is lehetőséget adott ez az akciósorozat. Ez volt az az alapállás, ami jellemzően megmutatkozott másban is. Azt hiszem, ez minősítette igazán a Kilátó két vagy három napját.

– *Katalin, szerinted mennyire kell naprakészeknek lennünk, aktuálisaknak maradnunk, de mindenáron? Egyáltalán szükség van-e rá, hogy azok legyünk? Vagy pedig a valóság titokzatos mezején pegazusunk lepkeszárnyán vitorlázva, a széljárásra figyelve átengedjük magunkat az időtlenségnek, s úgy lovagolunk tova, mintha minden léptünket, minden tettünket az Örökkévaló a túlvilág ablakából nézné, hogy egyszer kiérdemeljük nála, mulandóságunkban, az irgalmas halál kegyelmét. Ennyi csak. A többi... mint tudjuk, megnyugtatóan hamleti.*

– Eleve értékelted ezt a két kategóriát, azt a másodikat eléggé gunyorosan fogalmaztad meg. Mégis azt az ironikusan megfogalmazott, második álláspontot képviselem én. Habár van egy versem, ami arról beszél, hogy aktuális vagyok, tehát nincs esélyem, vagyis aktuális vagyok. Nincs esélyem. Tehát aktuális vagyok! A vers címe *Gyere velem a mitológiába*, s így kezdődik: „Gyere velem...”, és úgy végződik, hogy „nincs esélyem”, vagyis aktuális vagyok. Én így értelmezem az aktualitást. De nem foglalkozom a napi politikai eseményekkel, és a napi kultúrpolitikai eseményekkel sem. Ám ez nem azt jelenti, hogy az ún. örök témákban nem hiszem el magamnak, hogy minden, ami érint engem, az a tényleges aktuálpolitikai esemény is áttör rajtam, belém sújt. De, hogy aztán azt hogyan fejezem ki, az nem hasonlítható egy érzékelhető ingerre, és nem is úgy adom vissza kézzelfoghatóan, ahogy azt tényszerűen megtapasztaltam. Azt hiszem, ahogyan te kérdeztél és fogalmaztál többszörösen áttételesen, is ezt érezhetted, hiszen nincsen olyan ember, akire ne hatna a napi időszerű helyzet. Csak az a kérdés, hogy a költő azt egy az egyben úgy adja vissza, hogy rögtön felismerhetővé válik az a történet, az az esemény, vagy nem válik azzá. Én úgy cselekszem, hogy amit a napi események kihoznak belőlem, azt intuitív alapokon, bizonyos képzettársítással leírom, valahogy így:

Mentés másként

*Ollód kivágja a tengert,
vágólapra teszi: kukac.
Jössz szatyor gyönyörrel,
elfojt@élet.yu*

*Kivágom a csukott szemmel látottakat: sziget.
Ollód leszek tenger gyönyörrel,
és a tél a homlokom mögött lesz,
kifakulnak a hófűtta csontok érzéseimből,
leszek kukac a vágólapon,
szigetsikoly@élet.hu*

Ebihal

*Megint virágzom.
A hús, amibe öltözöm,
most varrja a holdpikkelyes kút.*

*Megint ugyanaz a fájó, gerinces lét,
Vízbe fült fény, örömtelen kabátban:
Indra gyöngyhálójában kuruttyuló létörvény.*

Tollaskigyó

*Itt.
Árnyékot borgolok a fényből érzőnek.*

*Ha eljutnék ~ száguldó üresség ~
test nélkül megélni magamat!*

Szűkül az égbolt, beszippant fekete torka.

*Visszahív-e engemet a Szikra,
árnyék-létemben lebessek azzá,
ami fénylényként lehettem volna:*

sziklarajzon madár ~ téridőikra.

Tűzmadár

*Néki a levegő a kése,
Kabátja vérzik a szélfúvásban,
Fátyolarcú bútorok lebegnek
A megperzselt égbolt alján:
Csillaggá izzik érte a csönd.*

Sirály

„...mint az iszonyú kezdete,
mít még elviselünk”

R. M. Rilke

*Fényes hússal csórében
életbe ejti a tengert.
Belemártja kezét a fénybe:
felszikráznak rég elfelejtett arcok,
rajtuk is szárnyakká burjánzik a penész.*

*Holdfényben elégeti tollazatát.
Vijog a beteg, fáradt és elvadult tenger.
Már nem angyal, nem ember.
Vissza a tojásba!
Bensőbb lebegéssel, örök jelenben
élni a tágasabb létet.*

Teknős

Sebzett szeretett kapuja, szörnyeteg!

*Nélküled az árapály ereje
Ott fény, itt félelem.
A hullám szívó erejétől vagyok
Feneketlen és emléktelen.
Voltál te is alagútban,
Ahol a sziklából fény fakad,
Mintha az élők belsejében lenne,
Mégis kívül van mindenem?*

*Szeretett légző tér.
A tudat részekre bontó
Képességével együtt létezik.*

Csigaház

*Minden űrt beszippantott,
többé semmi sem jöhet ki belőle.
Kéjvágya sziklába süllyedt,
Ahová arca is alámerült.*

*Spirálisan átölelkezik,
Így várja az álmodást.*

*Fénybúr pattan szempilláján.
Álmában téridő-tölcséerként
táncol örömtelenül,
önmagát örökké újra megszüülő
hangmozdulat.*

Kabóca

*Most, hogy megismerte a dallamot, rabja lett.
A bánat pedig várta, mintegy körözött fölötte.
Ő forró kövekről, üszkös fenyők törzséről
itta az álmat.*

*Akkor felhasadt a téridő-szövedék.
A bánat még mindig várta.*

*Kőben vagy? Kereslek.
Fában vagy? Utolérlek.
A halálomban vagy? Meg nem ismerlek.*

Láttam a kutyákat

*Kiemelkednek a fagyos földből,
öngyilkosok éjszakája ez.
A jég alatt egy egész világ van,
teremtés előtti pillanat.*

*Láttam a maszkot, mely földöntúli értelmet,
tökéletes harmóniát sugárzott.
Láttam a hegyeket, melyek nem hegyek már,
de hegyé lesznek újra.*

*Az ég kiszakadt a földből,
fehér ingben kutyák integetnek,
a föld alatt felvonít az arc nélküli isten.*

Tenger, senki

*Belenéz a sokcsillagú öbölbe.
Ott áll saját mélysége tisztaságában,
S mélysége nem ott van, ahol a felhők
és a szenvedély:
Mélysége a tisztaságban, a derűben van.
Ez a derű nem játszadozás a szakadék szélén.
Ez a szépség magába fogadja a halál sugárzását.
Tenger, senki.*

– Ennyi. Jó?

– Jó... *Ahogy tekintetedből látom, mintha még volna valami. Valami van még, amiről szívesen beszélnél, amit úgy hézagosan átugrottunk volna?*

– Mit tudom én...!

– *Na, pont erről, erről a mit-tudom-én-miről beszélj még, légy szíves.*

– Történelem. Minden emberi gyarlóság mulandó. Történelem? Semmi jót nem tanulnak belőle az emberek, megismétlik a szörnyűséget. Még rosszabbul is és hatványozottabban, kegyetlenséggel. Akkor meg minek az összegző tudás, ha úgysem vesszük hasznát?

– *Érezted, gondoltad volna akár csak tíz-egynéhány évvel ezelőtt, hogy ekkora pusztító események sorozatán fog átesni ez az ország, Jugoszlávia? Mert a robbanás óta természetellenességében is természetesen osztódik és forog, ami korábban együtt volt, abból négy-öt ország született egymás után, nemzetállamok.*

– Tizenkét évvel ezelőtt, amikor megkérdeztek, illetve akkor még nem kérdeztek meg, akkor még nem történt semmi, de már akkor iszonyú ilyen, ilyen iszonyú előérzetem volt. Már a nyolcvanas évek végén. Nem tudtam kézzelfoghatóan megfogalmazni, hogy háború lesz. Azt hittem, hogy én vagyok az őrült, mint egy vészmadár, nagy kataklizmát érzékeltem, de azt hittem, hogy bennem történnek a dolgok. Nem tudtam, hogy ez aztán hogyan is alakult, de egyszer csak kivetült az egész. Én általában magamban élem meg a dolgokat, a külső dolgokat is magamon átszűrve. A külső dolog, az egy általános gyűlölködés volt, nem jól éreztem magamat abban a társaságban, ahol voltam. Az országot nagyon szerettem, de tudtam, hogy csak a szűkebb környezetemmel állok szorosabb kapcsolatban, és hát ott is voltak súrlódási felületek, ezért sem gondoltam arra, hogy egy ilyen általános kataklizma lesz. Úgy látszik, naiv voltam.

– *Szerinted elkerülhetetlen volt? Könnyű utólag azt mondani, hogy igen.*

– Szerintem elkerülhető volt.

– *Akkor tehát teljesen politikai játszmának minősíthető?*

– Teljesen politikai játszmának.

– *Ezzel azt kívánod mondani, hogy már réges-régen nincsen itt a Balkánon a kultúráknak az a fajta egymásnak feszülése, ami az európai köztudatban még mindig úgy van jelen, mint a judeo-keresztény és az iszlám világ kibékíthetetlen ellentéte?*

– Ezt az ellentétet mesterségesen szították. Aztán, úgy, mint a tűzvészt, nem lehetett eloltani. Mindenhol van feszültség, azt lehet kezelni vagy ügyeskedve kijátszani.

– *Látod-látod, a hiba ott eshetett ezek szerint, hogy nem volt egy-két bölcs, két-három igaz-ember a politikusaitok között a „tyúkszaros létra tetején”, aki időben megtaníthatta volna a jó népnek, hogy miként kell az ilyen vérre menő játszmákat érdemben, békés eszközökkel kezelni.*

Ezért is nélkülözhetetlenek azok az összegző bölcsek, akiknek ma is hiányát érezzük.

– De azok nem kerülnek ilyen pozícióba. Biztosan voltak ilyen bölcs emberek. Csak nem voltak abban a helyzetben, hogy irányíthatták volna az emberek sorsát. Mert nem a bölcs emberek kerülnek az országok élére.

– *Most hogyan látod a jövődet? A legközelebbit s a legtávolabbit?*

- Milyen jövőt?
- *Valamilyen jövőképed csak van?*
- Ahhoz kellene, hogy legyen valamilyen valóságképem. Mivel egyik feltételezi a másikat. Tehát én nem tudom, hogy milyen jövőre gondolsz, mert több jövő van. Ott van egy hajó a tengeren, vagy távolodik, vagy közeledik, de az is kérdés, hogy hajó-e az egyáltalán.
- *Katalin, istenfélő ember vagy te? Bocsáss meg, hogy ilyen szenttelenül rákérdezek.*
- Most ez az alapvető, amit meg kell kérdezned? Persze most az európai gondolkodás szerint tetted fel a kérdést.
- *Semmiképpen nem egy panteisztikus, spinozai istenképre kérdeztem most rá. Korábban azt már kifejtetted, az arról alkotott elképzelésedet, úgy, ahogy ismerem. Elnézést az esetleges gondolati átfedések miatt, ha olybá tűnne, mintha repetitíve játszanám vissza agyam magnójáról ugyanazokat a kérdéseket.*
- Úgy válaszolok erre, hogy én keresem Istent. Nem vagyok abban a boldog helyzetben, s nem vagyok olyan szerencsés ember sem, hogy megtaláljam.
- Én keresem Istent. Én istenkereső ember vagyok.
- *Itt, a Hvar-szigeti temető kapujában, csak azt remélhetem, hogy egyszer az Egész Egyetemes Hit föl fog ragyogni előtted.*
- Nagyon szeretném, hogy úgy legyen.

(Hvar, 2003. augusztus 7.)

MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Tel: (36-1) 224-8100 Fax: (36-1) 375-1886

E-mail: mka@mail.datanet.hu Honlap: www.mka.hu

A Magyar Kultúra Alapítvány székháza a Budai Vár szívében, a Mátyás-templom szomszédságában található. Az Alapítvány rendezvényeket szervez a magyar–magyar párbeszéd érdekében.

Alapítványi feladataink pénzügyi forrását vállalkozói munkával termeljük meg. Különböző méretű termünk kongresszusok, konferenciák, fogadások, hangversenyek, előadóestek, bemutatók méltó helyszínei. Az épület díszes aulájában képzőművészeti és üzleti, szakmai kiállításokat rendezünk.

A kétszintes, tizenhat szobás, Hotel Kulturinnoban a szobákhoz zuhanyzó, telefon, minibár tartozik; vendégeinket svédasztalos reggeli várja. Ha velünk dolgozik, a magyar–magyar kapcsolatokat is támogatja!

Júliusi–augusztusi közönségrendezvényeinkből

Július 12–31.: Csémy Éva „Színes üvegmadnalak” c. kiállítása

Július 18–31.: Bicskey Zsolt festőművész kiállítása

Július 21., 28., augusztus 4., 10. 20 óra.: „Marquise” barokk kosztümös kamarakonzert

Augusztus 1–14.: Deák Lajos nagybányai festőművész kiállítása

Augusztus eleje–szeptember közepe.: Józsa Judit keramikus művésznő „Magyar Nagyasszonyok II. 1800-tegnapi” c. kiállítása. További információ: Bába Szilvia

Augusztus 1–14.: Krepsz Ágnes költő, festő és Simon M. Veronika festőművész kiállítása

Augusztus 2–21.: S. Sebestyén József fotókiállítása

Mindenkit szeretettel várunk!

Ekszpanzió (2)

„Az alkotó folyamatban a kozmogóniai cselekedet megismétlésével a világegyetem újjászületésékor az *idő*, amelyben élünk, s két lélegzet között a »*Lenni, vagy nem lenni!*« állapotát »gyakoroljuk«, és amiben súlyos művészi jelenléttel kívánunk jelenvalóvá válni, szinte észrevétlenül kivetítődik a *mitikus időbe*.” (Németh Péter Mikola)

„Zarathustra ezt kérdezi a törpétől: »Hiszed-e, törpe, hogy ezek az utak örökké ellentmondanak egymásnak? – Minden egyenes hazudik – mormogá hányavetin a törpe –, minden igazság görbe, az idő maga is körvonal.«” (Pécsi Sándor)

„A korai muszlim hagyomány nem tesz éles műfaji különbséget a vallás, a tudomány és a tulajdonképpeni irodalom között.” (Géczi János)

„»...minden értelmes lélek vagy bűnei miatt szerencsétlen, vagy jócselekedetei folytán boldog...« De Ágoston, saját példájából következően, a *Vallomásokban* már azt elemzi, hogy a lélek *saját erőből képtelen a jóra, s még akkor sem teszi azt, ha ismeri*.” (Bohár András)

„Szent Ferenc számára a Nap nem allegóriája az Atya Istennek, hanem szimbóluma. És ezt a Napot és mindazt, amit jelent (az Istent is) testvérnek nevezi. Vagyis elismeri, hogy vele rokon.” (Barsi Balázs)

„Ady szóhasználata jut eszünkbe, az a híres »és mégis«. És Hamvas jut eszünkbe, aki ezt írja: »telítve lenni valamivel, amiben nincsen halál«. (...) És Hamvas ezt a zenéről s a zene ürügyén írja. A zenéről, ami telítve van valamivel, amiben nincsen halál.” (Szabados György)

„Nincs esélyem. Tehát aktuális vagyok! A vers címe *Gyere velem a mitológiába*, s így kezdődik: »Gyere velem...«, és úgy végződik, hogy »nincs esélyem«, vagyis aktuális vagyok. Én így értelmezem az aktualitást.” (Ladik Katalin)

Ára: 550 Ft. Előfizetés: 4000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél,
a Magyar Posta Rt. (1) 303-3440-es faxszámán,
a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,

valamint a szerkesztőségben:
1014 Budapest, Szentháromság tér 6. III. em. 14.

Folyóiratunk a hírlapboltokon kívül kapható Budapesten
az Osiris, a Pont és a Kálvin téri Cartaphilus könyvesboltban,
valamint az Írók Boltjában.

A *Napút* elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-29902327